

Дніпропетровська область

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ АПОСТОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

(за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України»)

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ, НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ І РЕЛІГІЙ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
З ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Дніпропетровська область

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ АПОСТОЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

*(за матеріалами
«Зводу пам'яток історії
та культури України»)*

Дніпропетровськ
Журфонд
2016

УДК: 904 (457.53)

ББК: 63.3 (4 УКР-НДН) - 7

П 15

Редакційна колегія випуску:

Першина Н. Г., начальник управління культури, національностей і релігій Дніпропетровської обласної державної адміністрації, заслужений працівник культури України;

Кот С. І., кандидат історичних наук, заступник Голови Головної редакційної колегії «Зводу пам'яток історії та культури України», керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України;

Голубчик А. М., директор Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей, дійсний член УНК ІСОМОС, заслужений працівник культури України;

Колесник О. С., завідувач відділу «Робоча група по підготовці тому «Звід пам'яток історії та культури Дніпропетровської області» Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей;

Кочергін І. О., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політичної теорії Національного гірничого університету, голова правління Дніпропетровської обласної організації Національної спілки краєзнавців України;

Маріна З. П., кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара;

Ревський С. Б., професор Придніпровської державної академії будівництва і архітектури, член Національної спілки архітекторів України, дійсний член УНК ІСОМОС;

Світленко С. І., доктор історичних наук, декан історичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, заслужений працівник освіти України;

Титова О. М., кандидат історичних наук, директор Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, заслужений працівник культури України;

Швидько Г. К., доктор історичних наук, професор кафедри історії та політичної теорії Національного гірничого університету, директор Дніпропетровського регіонального відділення науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України, заслужений діяч науки і техніки України.

Упорядкування: Голубчик А. М., Колесник О. С., Царенко Т. А.

Автори статей: Жарінова Н. М., Колесник О. С., Кочергін І. О., Лиштва Н. Ю., Нікітіна І. В., Ромашко О. В., Фірстов А. І., Цимлякова Т. М., Чирич А. М., Чурилова А. М., Шейміна Н. М.

Пропоноване увазі читача видання продовжує серію публікацій про пам'ятки Дніпропетровської області за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України». Випуск присвячений пам'яткам археології, історії, архітектури, та монументального мистецтва, що розташовані на території Апостолівського району.

УДК: 904 (457.53)

ББК: 63.3 (4 УКР-НДН) - 7

ISBN 978-617-7146-92-5 (серія)

ISBN 978-966-934-031-3

© Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей.

© Жарінова Н. М., Колесник О. С., Кочергін І. О., Лиштва Н. Ю., Нікітіна І. В., Ромашко О. В., Фірстов А. І., Цимлякова Т. М., Чирич А. М., Чурилова А. М., Шейміна Н. М., 2016

Шановні читачі!

Пропоноване вашій увазі видання є другим у серії публікацій про пам'ятки нашого краю за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України. Дніпропетровська область».

Уперше питання про створення науково-довідкового видання за зразком енциклопедії, присвяченого нерухомим пам'яткам, порушувалося ще за часів Радянського Союзу. Так, у 1967 р., з метою повного обліку пам'яток історії та культури, Президія Академії наук СРСР та Міністерство культури прийняли Постанову «О подготовке Свода памятников истории и культуры СССР». До «Зводу» включалися нерухомі культурні цінності – пам'ятки археології, історії, архітектури, монументального мистецтва, пам'ятні місця, які мали історичне, наукове або художнє значення. Після виходу цієї постанови по всій країні розпочалася робота з виявлення та постановки на державний облік пам'яток історії та культури.

У 1988 р. Україна приєдналася до Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 1972 р.), яка проголошує: «Кожна держава – сторона цієї Конвенції визнає, що зобов'язання забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної і природної спадщини, яка перебуває на її території, покладається насамперед на неї».

Нерухомі об'єкти культурної спадщини Дніпропетровської області є невід'ємним складником культурного надбання України, а отже – європейської спільноти і людства в цілому. Всі пам'ятки, що дійшли до наших днів зі стародавніх часів, містять невичерпну унікальну інформацію про історію заселення теренів України, народи, які у різні епохи мешкали на території нашої держави, особливості їхнього побуту, звичаї, суспільно-політичний устрій.

За своїм видовим складом нерухомі пам'ятки нашої області поділяються на основні групи: археологічні (кургани, курганні та ґрунтові могильники, поселення), історичні (індивідуальні та масові поховання загиблих у війнах, поховання видатних діячів, будівлі та місця, пов'язані з визначними історичними подіями), монументального мистецтва (скульптурні твори, присвячені видатним діячам та визначним подіям), архітектури та містобудування (культові, адміністративні, громадські та житлові будівлі).

Усі об'єкти культурної спадщини, що входять до означених груп, мали отримати своє відображення на сторінках «Зводу».

Після здобуття Україною незалежності, робота з підготовки матеріалів обласного тому була призупинена майже на десятиліття. 14 березня 1992 р. вийшла Постанова Кабінету Міністрів України №131 «Про додаткові заходи щодо забезпечення видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України», яка покладала витрати на підготовку обласних томів на місцеві бюджети, проте через скрутний економічний стан та інфляцію, що мали місце у молодій державі у 1990-х рр., фінансування видання практично не здійснювалося.

Відновлення роботи з підготовки обласного тому «Зводу» пов'язане з Указами Президента України від 11 грудня 2000 р. № 1328/2000 «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» та від 28 листопада 2007 р. № 1156/2007 «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного видання «Звід пам'яток історії та культури України».

На виконання цих Указів головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації видане розпорядження від 25 липня 2001 р. №301-р «Про видання тому «Звід пам'яток історії та культури України. Дніпропетровська область», яким створювалася робоча група з підготовки «Зводу» в структурі Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей та затверджувався склад обласної редколегії.

Робота над «Зводом» спонукала співробітників робочої групи до обстеження вже відомих та виявлення нових пам'яток. Так, починаючи з 2002 р. було оглянуто та сфотографовано об'єкти культурної спадщини на території усіх 22 районів та 13 міст обласного підпорядкування, а також проведено визначення меж територій пам'яток археології та зафіксовано їхнє розташування у державній системі координат СК 63. Така систематична та ретельна робота дала змогу збільшити кількість пам'яток історії та культури, включених до Словника «Зводу», до 18 тисяч об'єктів.

18 квітня 2016 р. презентована перша книга з серії про пам'ятки нашого краю за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України. Дніпропетровська область», присвячена об'єктам культурної спадщини, що розташовані на території Томаківського району.

У виданні, яке ви тримаєте, йдеться про пам'ятки історії та культури Апостолівського району. Крім 269 статей на 927 об'єктів, до збірки ввійшли історичний та археологічний нариси про минуле району, історію його заселення та дослідження. Матеріали збірки – плід багаторічної кропіткої праці, спрямованої на наукове вивчення та систематичне обстеження стану вже ві-

домих пам'яток, а також виявлення та дослідження нових, раніше невідомих об'єктів.

Звичайно, нерухома культурна спадщина Апостолівського району значно багатша і не обмежується представленими у книзі пам'ятками. Значна кількість об'єктів культурної спадщини поки що перебуває поза увагою дослідників та чекає своїх першовідкривачів.

Сподіваємося, що дане видання стане в нагоді як науковцям, так і широкому загалу читачів, які цікавляться історією краю, спонукатиме до нових відкриттів у царині дослідження культурної спадщини.

Редколегія

Археологічний нарис

Апостолівський район розташований на півдні Дніпропетровської області з адміністративним центром у м. Апостолове. На півночі район межує з Криворізьким та Софіївським, на заході – з Широківським, на сході – з Нікопольським районами Дніпропетровської області, на півдні – з Високопільським та Нововоронцовським районами Херсонської обл. Загальна площа району – 138 000 га

Як територіальна одиниця Апостолівський район заснований у 1923 р. у складі Криворізької округи. Нині адміністративно й територіально район належить до Дніпропетровської області та поділяється на дві міські та дві сільські громади, які об'єднують 39 населених пунктів, що підпорядковані Апостолівській районній раді. Найбільші населені пункти – міста Апостолове, Зеленодольськ, села Мар'янське, Нива Трудова, Грушівка та ін. За результатами

перепису населення України 2001 р. в Апостолівському районі проживають 64 000 осіб¹.

Апостолівський район – дуже цікавий щодо географічного положення. За фізико-географічним районуванням його територія належить до зони Бузько-Дніпровського лісового степу Причорноморського середньостепового краю Середньостепової зони у межах Східноєвропейської ландшафтної країни². У рельєфному відношенні ця територія належить до Причорноморської низовини, яка відома низькими рівнинами, що перетинають терасові долини річок; плоскими водорозділами із западинами-подами. Домінують степові ландшафти з південними чорноземами та темно-каштановими ґрунтами. З природних копалин видобувають марганцеві руди, боксит, глину, кварц, буре вугілля, граніт та вапняк.

Незважаючи на те, що ця територія належить до найбільш посушливих регіонів Дніпропетровської області, її землі пронизані артеріями мілководних річок, таких як Кам'янка, Базавлук, Базавлучок, Жовтенька. Рослинний і тваринний світ району є типовим для південноукраїнського степу. Однак, слід зазначити, що до побудови Каховського водосховища південні землі майже до с. Грушівка належали до унікального природного комплексу – Базавлуцьких плавнів. Їхні залишки у вигляді орнітологічного заказника «Заплава річки Базавлук» знаходяться поблизу с. Грушівка та занесені до переліку об'єктів природно-заповідного фонду Дніпропетровської області. Зупинимося детальніше на характеристиці цього природничого комплексу.

Базавлуцькі плавні

¹ Інформація доступна на сайті Державного комітету статистики України (2001.ukrcensus.gov.ua)

² Маринич О. М. Фізична географія України: Підручник / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К., 2005. – 511 с.

Базавлуцькі плавні до середини ХХ ст. розташовувалися за декілька кілометрів від гирла р. Базавлук. Вони належали до загальної системи Дніпровських плавень, які утворилися в період останнього зледеніння (20 – 25 тис. років тому), коли Чорне море було відокремлено басейном і рівень води в ньому був на 30 – 40 м нижчий, ніж сучасний. У той час водами р. Дніпро і була вирита та велика улоговина, яку займали плавні – завглибшки більш як 100 м, завдовжки понад 100 км і завширшки близько 20 – 25 кілометрів. Складові гірські породи плавнів — алювіальні (річкові) відкладення, що підстилялися кристалічними давніми породами докембрію. Виходи на поверхню кристалічних порід спостерігаються біля Кам'янської переправи та в інших місцях³.

Отже, плавні являли собою надмірно зволожену терасову долину, яку прорізала густа система невеликих річок, з'єднаних із руслом Дніпра вузькими бакаями. Багатоводні розливи Дніпра навесні та помірні зими забезпечували доволі великий спектр дичини та риби, що робило цей регіон досить привабливим для проживання тут людей у різні періоди історії людства. Від 13 – 12 тис. до н. е. відбувається останнє потепління, що призводить до розповсюдження в цьому регіоні диких коней (тарпанів), видр, бобрів, бакланів, чапель, а також безлічі інших птахів. У водоймах поширюються осетрові – білуга, осетер, стерлядь. Однак деякі види тварин періоду останнього зледеніння, такі як велетенський олень, на думку багатьох дослідників, доживають у деяких віддалених куточках плавнів як мінімум до початку бронзового віку⁴. Час зникнення печерного лева – XIV – XV ст. У 1594 р. послови австрійського імператора Еріху Лясоти під час повернення з Базавлуцької Січі вдалося зустріти ведмедя (між річками Самоткань і Домоткань)⁵. У XVII ст. Гійом Левассер де Боплан, описуючи плавні, зазначив: «В цих же краях водяться олені, лані і дикі кози, які ходять стадами, а також вепри неймовірної величини і дикі коні, що ходять табунами по 50 – 60 [голів]»⁶. Інженер-поручик царської армії князь С. Мишецький⁷, який у 1736 – 1740 рр. керував будівництвом Новосіченського ретраншементу і жив у Новій Січі, надає великий список тварин,

³ Манюк В. В. *Заповідні куточки на Дніпропетровщині: заказники [навчальний довідник]* / В. В. Манюк. – А., 2011. – С. 43.

⁴ Стрілецька М. В. *Чарівний світ Дніпровських плавнів [електронний ресурс]*. Режим доступу на 21.04.2016: <http://www.bizslovo.org/content/index.php/ua/zabody/1145-dniprovski-plavni.html>

⁵ Щоденник Еріха Лясоти із Стеблева // *Запорозька старовина*. – Київ-Запоріжжя: НДІ козацтва Запорізьке відділення, 2003. – С. 222 – 277.

⁶ Боплан Г. А. *Опис України* / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк; Г. А. Боплан. – Київ, 1990. [електронний ресурс]. Режим доступу на 21.04.2016: <http://litopys.org.ua/boplan/opys.htm#climate>.

⁷ *История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачались, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся* // *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИИДР)*. – М., 1847. – № 6

риб і птахів, які мешкали в Кінських і Базавлуцьких плавнях: олені, лисиці, вовки, зайці, борсуки, дикі кози, кішки, кабани, коні тощо. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. інформація про природні особливості плавнів записана Д. І. Яворницьким. Ці нотатки надали змогу досліднику локалізувати відомі Січі та зимівники козаків, у тому числі і Базавлуцьку Січ, яка розташовувалася в Базавлуцьких плавнях⁸.

На території Апостолівського району знаходяться й інші об'єкти природно-заповідного фонду Дніпропетровської області. Мова йде про геологічну пам'ятку – каньйон на р. Кам'янка біля с. Токівське та ландшафтний заказник «Кам'янський прибережно-річковий комплекс» у Токівських гранітах, розташований поблизу сіл Михайлівка, Кам'янка, Грушівка та селища Токівське. Перлиною регіону є водоспад на р. Кам'янка біля с. Токівське⁹. Загальна висота каскадів водоспаду – близько 6 м. Невеликі пороги і водоспади утворені з порфіробластових гранітів, обабіч яких розташована геологічна пам'ятка природи – «Мальовничий каньйон на річці Кам'янка в Токівських гранітах». Разом вони утворюють мальовничий пейзаж.

Токівський водоспад

Із цим краєм пов'язані й місцеві легенди. Наприклад, за легендою, повіданою О. Кравченком, Токівський водоспад з'явився за часів киммерійців.

«Давно, коли наші землі населяли племена чудових вершників та вправних лучників киммерійців, жила у нашій краї юна Тамірис — донька хороброго царя Кімра. Якось Тамірис переслідували скіфи і на шляху Тамірис з'явилася степова річка. Річка попрохала її подарувати їй своє намисто. Заради порятунку Тамірис кинула намисто у воду.

Переправившись на інший берег, вона помчала далі, не сподіваючись на диво. Але кінь вже ледве скакав від втоми. Дівчина озирнулася і побачила, що скіфи уже доїхали до річки і з розмаху скочили у неї, аж бризки полетіли у всі боки з-під копит коней.

Та зненацька почувся страшенний грім, земля навколо річки затремтіла і здибилася камінням, котре накрило переслідувачів киммерійки. Степом пронісся страшенний порив вітру, підсилюючи страхітливий гуркіт.

⁸ Яворницький Д. І. *Історія запорізьких козаків: у 3 т. / переклад з рос. Івана Сварника. – Львів: Світ, 1990. – Т. 1 – С. 47 – 71.*

⁹ *Каталог унікальних природних об'єктів Дніпропетровщини (Catalogue of unique nature objects of Dnipropetrovsk region) / за заг. ред А. Г. Шапар. – Д., 2008. – 56 с.*

Ураз все стихло і, озирнувшись назад, Тамірис побачила, що води раніше тихої степової річки сяяли золотими іскрами, вигравали кришталем, ніби й справді її прикрасило намисто кіммерійської царівни.

Так з'явився водоспад на річці Кам'яній, котра впадає в Базавлук — притоку Дніпра».

Друга місцева назва Токівського водоспаду – водоспад Калнишевського. Саме кошовий отаман П. Калнишевський першим почав заселяти землі навколо Дніпра, що нижче порогів. Старожили розповідають, що на території нинішнього Червоного Току в нього був масток, поряд з яким було викопано глибокий колодязь із найсмачнішою в околиці водою, і про те, що біля колодязя зупинялися ночувати чумаки, прямуючи з Криму до Чигирина та Києва.

У липні 1955 р. нижня течія Дніпра, вище острова Козацького (Бериславський район, Херсонська область), була перекрита греблею Каховської гідроелектростанції. Через створення підпори водою, заповнено заплаву Дніпра від греблі Каховської ГЕС до міста Запоріжжя, протяжністю близько 250 км, де сформувався Каховське водосховище¹⁰. Внаслідок будівництва Каховського водосховища, більшість Дніпровських плавнів також затоплено. Крім зміни природних умов пониззя Дніпра, під водами цього водосховища назавжди опинилися й десятки пам'яток археології різних часових періодів.

Отже, фізико-геологічні та кліматичні характеристики регіону сприяли майже безперервному заселенню території Апостолівського району, про що свідчать як археологічні, так й історичні пам'ятки.

Про ранні періоди заселення території Апостолівського району за часів палеоліту – енеоліту ми майже не маємо інформації. Можливо, це обумовлено доволі пізнім, порівняно з іншими регіонами області, початком археологічного дослідження, яке пов'язано з проведенням рятивних робіт на пам'ятках у зоні будівництва Каховського водосховища та зрошувальних систем. На території району в різні роки працювали експедиції Інституту археології НАНУ, Київського та Дніпропетровського національних університетів, Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.

Історію місцевого населення за часів пізнього енеоліту репрезентують нечисленні кургани, що становлять особливу групу поховань, які відомі в літературі як поховання «нижньомихайлівського типу»¹¹ або «постмаріупольські»¹².

¹⁰ Каховський гідровузл // Енциклопедія українознавства: Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Т. Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955 – 1995. – Т. 3. – С. 986 – 987.

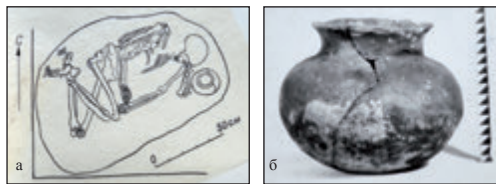
¹¹ Телегін Д. Я. Енеолітичні стели і пам'ятки нижньомихайлівського типу / Д. Я. Телегін // Археологія. – 1971. – №4. – С. 8.

¹² Ковалева П. Ф. Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита / П. Ф. Ковалева // Курганные древности степного Поднепровья III – I тыс. до н. э. - Д., 1979. – Вып. 3.

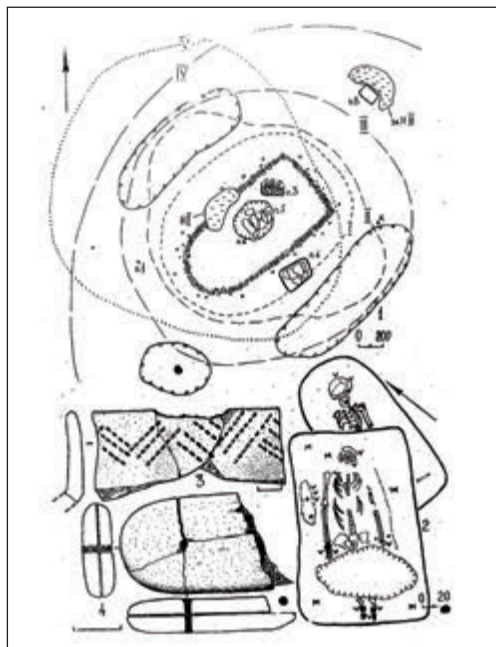

Вони відомі за розкопками курганних могильників доби бронзи та скіфського часу. У 1951 р. Д. І. Бліфельд розкопав кілька курганів у складі могильника в ур. Острів біля с. Грушівка¹³. Поховання у них належать до часів енеоліту. Так, тут було досліджено кістяк дорослої людини, який лежав на лівому боці головою на схід у широкій овальній ямі. Археологи А. В. Ніколова та Ю. Я. Рассмакін, які узагальнили всі відомі на сьогодні енеолітичні поховання на Правобережжі Дніпра¹⁴, відзначають особливість форми посуду з поховання біля с. Грушівка та зазначають про значний вплив з боку трипільської культури, що і визначило значною мірою специфіку цієї групи пам'яток.

Цікаві матеріали цього періоду відкриті під час суцільних розкопок скіфських некрополів Нижнього Подніпров'я, зокрема і Кам'янського курганного поля. Так, новобудівною експедицією ДДУ у 1986 р., під час дослідження насипів центральної частини цього масиву пам'яток, установлена присутність поховань доби енеоліту¹⁵. Насипи (к. 3 та к. 4 гр. V) виділяються архітектурними особливостями, такими як підготовка спеціального підкурганного майданчика, влаштування кромлеху з дрібного каміння вапняку тощо. У плані метрії площа, що виокремлена кромлехом к. 3, на думку авторів розкопок, нагадує антропоморфні стели доби енеоліту – ранньої бронзи, що використовувалися населенням південних та південно-західних степових

Поховання часів енеоліту біля с. Грушівка (а - план п. 2, б - горщик з п. 2)

Поховання часів енеоліту гр. V Кам'янського курганного поля

¹³ Бліфельд Д. І. Курган епохи бронзи у с. Грушівка / Д. І. Бліфельд // АП УРСР. – 1961. – Т. X.

¹⁴ Ніколова А. В. О позднэнеолитических памятниках Правобережья Днепра / А. В. Ніколова, Ю. Я. Рассмакін // СА. – 1985. - № 3. – С. 37 – 56.

¹⁵ Андросов А. В. Курганы эпохи энеолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартющенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Д., 1990. – С.4 – 22.

районів Подніпров'я. Обидва основні поховання частково пошкоджено впускними, передбачається їх хронологічне передування ямній культурі. Інвентар із к. 3 представлений залишками ручки ножа, яка складалася із двох кістяних пластин, з'єднаних мідною заклепкою, к. 4 – фрагментом кераміки з домішкою мушлі у глиняній масі. Співставлення складників поховального обряду та інвентарю ще раз свідчить про значний вплив та взаємодію з Трипіллям різних в етнічному відношенні груп енеолітичного населення цього регіону.

Активні дослідження пам'яток доби бронзи на теренах сучасного Апостолівського району належать до 1950-х рр. Як уже зазначалося, у 1951 р. Д. І. Бліфельд розкопав один курган із 11 біля с. Грушівка. Курганний могильник знаходився у заплаві р. Базавлук. Курган містив поховання ямної та катакомбної культур. Археологи, які проводили тут розкопки, зазначають про розташування поховальних споруд по колу, що ускладнює визначення переважання напрямку орієнтації небіжчиків¹⁶. Така риса планіметрії ямних та катакомбних поховань досить часто зустрічається в курганах Степового Подніпров'я¹⁷. Могильні ями – прямокутної форми, є споруди з запілками. Розташування кістяків дорослих та дітей характерне для ямної спільності – скорчене на спині, руки випростані вздовж тулуба, ноги зігнуті в колінах. Кістяки пофарбовані червоною вохрою, інколи нею є посипка на дні ями. Зрідка помітні вкраплення вугілля, що свідчить про існування культу вогню в ямному середовищі. Поховальний інвентар представлений традиційними наборами прикрас із кістки у вигляді циліндричних намистин, пронизок із нарізкою та ікол тварин. Глиняні горщики – яйцеподібні (к. 1, п. 10) та т. зв. ямно-катакомбного типу¹⁸.

Поховання ямної та катакомбної культур біля с. Грушівка

¹⁶ Бліфельд Д. П. Отчет о раскопках могильника в с. Грушевка Апостоловского района Днепропетровской области в 1951 г. – Фонди ІА НАНУ, № 1951/36.

¹⁷ Тесленко Д. А. Ямна культура Дніпровського Надпоріжжя та Правобережного Передістя (аналіз поховального обряду) / Д. А. Тесленко. – Автореф. дис. канд. іст. наук., 1999.

¹⁸ Марина З. П. Погребения т. н. ямно-катакомбного типа / З. П. Марина // Древности степного Поднєпровья (III – I тыс. до н. э.) – Д., 1982. – С. 46 – 50.

Осторонь стоїть знахідка напівсферичної посудини без виділених вінців (к. 1, п. 23). У деяких дитячих похованнях зустрічаються астрагали та мушлі. Серед знарядь праці переважають вироби з кременю, зокрема скребачки.

У 1953 р. Д. Т. Березовець дослідив курганний могильник біля с. Грушівка. У складі – 14 курганів. Поховання доби бронзи знайдені в к. 1, к. 6 та к. 8. Основні та впускні ямні поховання влаштовані в ґрунтових прямокутних могилах розміром від 1,5×1 м до 1,9×1 м, які перекривалися як кам'яними плитами, так і дерев'яними плахами. Переважають одиночні поховання, але зустрічаються і колективні. Так, у п. 3 к. 1 лежали скорчено на спині два кістяки, головою на південь. Руки випростані вздовж тулуба, ноги колінами покладені ліворуч. Черепи обох небіжчиків пофарбовані яскравою вохрою, щільний шар якої вкриває і дно могили. Біля кисті правої руки лежав круглодонний горщик з невеликими вертикальними вінцями.

Цей же археолог дослідив також курганний могильник епохи бронзи в с. Кут¹⁹. Виявлені тут поховання ямної культури знаходилися в прямокутних могилах, кістяки скорчені на спині (зрідка на боці) із слідами фарбування вохрою. Інвентар зустрічається дуже рідко і представлений круглодонними горщиками, що іноді мають одну петельчасту ручку.

Загін експедиції ІА НАНУ в 1953 р. дослідив 4 кургани на території с. Мар'янське²⁰. Кургани насипані над похованнями пізньоямної культури.

У заплаві р. Базавлук біля с. Усть-Кам'янка експедиція ІА НАНУ під керівництвом О. В. Махно дослідила курган доби бронзи, який входив до складу курганного могильника з дев'яти незначних за розмірами насипів. Його поверхня кургану пошкоджена пізніми перекопами, що частково зруйнували центральне поховання ямної культури. З останнім пов'язаний первинний насип, що фіксувався по кромлеху, від якого у кільцевому рову деінде зберегло-

Інвентар із ямного п. 10 к. 1 біля с. Мар'янське

¹⁹ Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // АП УРСР. – 1960. – Т. ІХ.

²⁰ Фурманская А. П. О работе Марьянского отряда Никопольско-Гавриловской экспедиции 1953 г. / А. П. Фурманская, Б. Ф. Покровская, Д. Т. Березовец. – Фонди ІА НАНУ. – № 1953/1а.

ся каміння. Скупчення каміння спостерігалось і навколо прямокутної могили, розміром 1,6×1 м та завглибшки 0,9 м, яка була перекрита трьома глибами. Кістяк підлітка скорчений на спині, руки простягнуті вздовж тулуба, ноги підігнуті та злегка нахилені ліворуч. Головою орієнтований на південь. Кістяк пофарбований червоною вохрою. В ямі знайдені також невиразні кістки тварин від напущеної їжі. Крім основного, до раннього ямного часу належить ще п. 19. Небіжчик також лежав скорчено на спині, головою на Пн. – Сх., із простягнутими вздовж тулуба руками та скорченими в колінах ногами. Цікавим для даної пам'ятки є факт переважання дитячих поховань ямної, катакомбної та зрубної культури.

У 1975 р. новобудівна експедиція Київського державного університету біля сіл Кам'янка та Мар'янське, у зоні будівництва Кам'янської зрошувальної системи (ЗС), дослідила групу курганів заввишки від 0,5 до 6,4 м. Основними в насипах були поховання ямної культури, що репрезентують пізній етап її розвитку. Могильні ями – підпрямокутної форми впущені у материк. Перекриття із каменю, зрідка фіксуються дерев'яні заклади, перекриті циночками з кори та посипані вохрою. Кістяки скорчені на спині, руки простягнуті вздовж тулуба, ноги зігнуті у колінах. Рідко зустрічаються поховання, скорчені на боці. У складі поховального інвентарю зустрічаються: гостродонна кераміка, бронзові та срібні підвіски у півтора оберти, традиційні набори кістяних прикрас, що містять і молоточкоподібну шпильку. Привертає до себе увагу неординарність п. 2 у к. 11, де на зап'ячках могильної ями покладено два складних дерев'яних колеса від воза²¹. У 1976 р. тією ж експедицією в п. 8 к. 9 по кутах могильної ями зафіксовані чотири дерев'яних колеса, які вирізані з суцільного зрізу дерева та мають подовжені втулки. За складністю підкурганних конструкцій виділяються к. 6 та к. 7. Навколо основних поховань тут були встановлені кромлехи з необробленого каменю. У перекритті могили основного поховання к. 4 використана примітивна антропоморфна стела з вапняку, що була інтенсивно пофарбована червоною вохрою. У декількох випадках помічені факти навмисного пошкодження кістяків – відокремлення голови від тулуба та розміщення її окремо від тіла²².

У 1978 р. Правобережний загін експедиції ДНУ (керівник С. С. Волкобой) біля с. Мар'янське дослідив курганну групу у складі 13 насипів, два – зведені за доби бронзи. Нечисленні поховання ямної культури є найдавнішими в

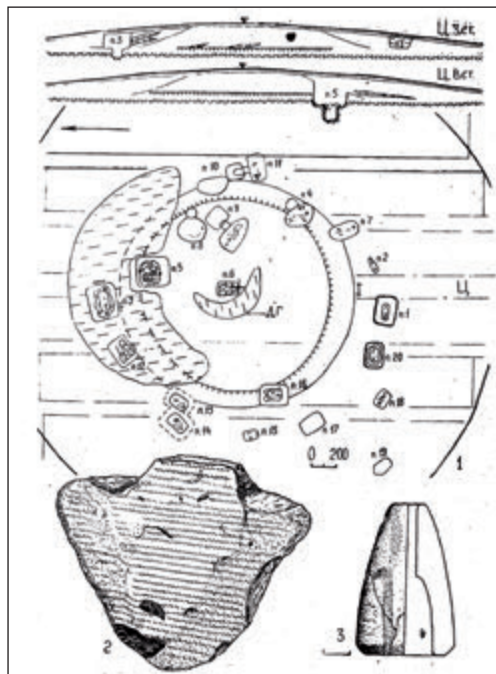
²¹ Антоненко В. А. Раскопки курганов в зоне строительства Каменской оросительной системы / В. А. Антоненко, Н. Н. Болдарт, С. А. Васильченко, М. П. Гладких, Т. С. Пиоро, А. Г. Самойленко, Н. А. Чмыхов // АО за 1975. – М., 1976. – С. 295 – 296.

²² Отчет о работе Каменской археол. экспед. Киевского госуниверситета в 1976 г. // Фонди ІА НАНУ. – № 1976/79. – 48 с.

курганах. Могильні ями – підпрямокутної форми, основні мають перекриття гранітними плитами, впускні знаходяться в ямах із заплічками, які перекриті деревом. На дні могил – шар вохри та крейди. Поховальний інвентар відсутній (крім основного поховання к. 5, що супроводжувалося кам'яним товкачем та гладкими кістяними пронизками)²³. У 1986 р. експедиція ДДУ (керівник І. Ф. Ковальова), як зазначалося раніше, у центральній частині Кам'янського поля розкопала інформативну групу із 50 ямних поховань²⁴. Прискіплива увага до архітеконики насипів з боку дослідників дала можливість констатувати складність ідеологічних уявлень ямних племен, що і знайшло віддзеркалення у курганному будівництві. На думку А. В. Андросова, форма підкурганних площадок первинних насипів (к. 1, к. 2 гр. IV) стилізовано зображувала голову бика, оскільки культ цієї тварини був широко розповсюджений серед племен доби енеоліту – бронзового віку на території Євразії. Підтвердженням цього може слугувати і використання у перекритті могили впускного ямного п. 5 к. 2 гр. IV вапняної плити, яка формою нагадує голову бика. Розміри – 1×1,05×0,25 м, зовнішня поверхня орнаментована 28 паралельними рядками косих насічок, що імітують відбитки шнурів. Серед поховального інвентарю, що є нечисленним, представлені глиняні кругло- та гостродонні горщики, намисто на зрізах кісток птахів, одна срібна підвіска у шівтора оберти, вістря стріла, грудки вохри.

Поховання ямної культури присутні і в матеріалах розкопок скіфських курганних некрополів, що досліджувала Орджонікідзевська експедиція у 1980 – 1990-х рр. Особливості поховального обряду досить близькі до тих, що розглянуті вище.

Поховання часів енеоліту - бронзового віку біля с. Мар'янське

²³ Волковой С. С. Исследования на юге Днепропетровской области / С. С. Волковой, В. Н. Шалобудов, В. А. Лихачев, С. Е. Мухомад, А. А. Литовченко // АО за 1978. – М., 1979. – С. 313.

²⁴ Андросов А. В. Курганы эпохи энеолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, А. В. Мартюшенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Д., 1990. – С. 4 – 22.

Ямні поховання, що досліджені на території Апостолівського району, належать до нижньодніпровської степової групи ямних пам'яток України²⁵. Однією з особливостей поховального обряду цієї групи є значне, порівняно з деревиною, використання каміння у перекритті могил та під час спорудження кромлехів, наявність посуду з ручками та вушками, незначний відсоток виробів із металу, розміщення могил у межах площі під курганом по дузі. Матеріали ямної культури району використані при аналізі в узагальнюючій статті Л. Г. Самойленка²⁶ та дисертаціях З. П. Маріної²⁷, М. О. Ричкова²⁸, А. В. Ніколової²⁹ та Д. Л. Тесленка³⁰.

Доба середньої бронзи на території, що аналізується, представлена похованнями катакомбної культурно-історичної спільності та культури багатоваликової кераміки (КВК) або бабинської. Саме КВК розглядається як перехідне явище від середнього до пізнього бронзового віку України.

Перші відомості про катакомбні поховання цього регіону належать ще до XIX ст., переважно у зв'язку з дослідженнями скіфських старожитностей. І тільки після робіт В. О. Городцова щодо періодизації доби бронзи півдня Росії, поховання катакомбної культури стають предметом самостійного дослідження. Найбільш активне та постійне накопичення джерельної бази з цього питання пов'язане з діяльністю новобудівних експедицій як ІА НАНУ, так і провідних вузів України. Саме вони, починаючи з 1950-х і до кінця 1990-х років, здійснили розкопки значної кількості курганных могильників, що знаходилися у зоні відчуження через різнопланові будівельні роботи.

Зокрема, О. В. Махно біля с. Усть-Кам'янка у 1951 р. під час розкопок відомого сарматського могильника дослідила поховання катакомбної культури. Вони були впущені в ямні кургани, влаштовані в ґрунтових ямах, і супроводжувалися керамікою синкретичного обліку, що свідчить про певне співіснування у часі племен обох культур³¹.

Катакомбні поховання в зоні будівництва Кам'янської ЗС також є впускними

²⁵ Шапошникова О. Г. Ямная культурно-историческая общность / О. Г. Шапошникова // *Археология Украинской ССР. В 3-х томах. – Т.1. – К., 1985. – С. 348 – 349.*

²⁶ Самойленко Л. Г. Курганы ямной культуры в бассейне р. Базавлук в Днепровом степном Правобережье / Л. Г. Самойленко // *Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. – К., 1988.*

²⁷ Марина З. П. Энеолит – ранний бронзовый век степного Левобережья Днепра / Автореф. канд. дис. – М., 1982. – 23 с.

²⁸ Рычков Н. А. Этническая характеристика населения ямной культуры Северного Причерноморья / Автореф. канд. дис. – К., 1990. – 16 с.

²⁹ Николова А. В. Хронологическая классификация памятников ямной культуры степной зоны Украины / Автореф. канд. дис. – К., 1992. – 21 с.

³⁰ Тесленко Д. Л. Ямная культура Дніпровського Надпоріжжя та Правобережного Передієпю (аналіз поховального обряду) / Д. Л. Тесленко. – Автореф. дис. канд. іст. наук., 1999.

³¹ Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в с. Усть-Кам'янци // *АП УРСР. – 1960. – Т. IX.*

в ямні кургани. Вони здійснені в катакомбних могилах, розташування кістяків – скорчене на боці. Серед інвентарю переважають орнаментовані глиняні горщики, дерев'яна чаша, кам'яна сокира та залишки одягу з вовни, шкіри і войлоку. Встановлено переважання катакомбних поховань інгульської АК, які вирізняє простягнуте на спині положення небіжчиків, значна кількість поховань із т. зв. портретуванням та специфічний інвентар, що містить чаші та амфорки.

У курганах біля с. Мар'янське зафіксували поховання катакомбної культури у 1950-х рр. експедиція під керівництвом Д. Т. Березовця³² та у 1970-ті рр. загін експедиції ДДУ (керівник С. С. Волкобой)³³. Поховальні споруди представлені як ґрунтовими ямами, так і катакомбами. Положення

кістяків – простягнуті на спині, орієнтація нестійка. Вохрою пофарбовані череп, кістки таза та стопи небіжчика. Серед традиційного інвентарю – глиняний посуд, знаряддя з каменю та кременю, прикраси з кістки, у двох випадках знайдені горщики із нантронітової глини з додаванням рослинної суміші. Рельєфний поглиблений орнамент на посуді затертий яскравою вохрою. Їх присутність, як і в інших районах катакомбної спільності, слід розглядати як факт стратифікації суспільства.

У 1986 р. експедиція ДДУ під час дослідження Кам'янського курганного поля, про що згадувалося, вивчили і групу з 29 впускних поховань катакомбної культури. За особливостями провідних ознак поховального ритуалу (тип поховальної споруди, положення кістяка, орієнтація тощо) вони відповідають різним обрядово-хронологічним групам суміжних територій. Привертає до себе увагу наявність серед них поховань дітей (4), парних (2) та т. зв. «ярусних»³⁴. На відміну від ямної культури, небіжчиків супроводив багатий та різноманітний інвентар: кераміка з ознаками ямної культури, рогова та

Інвентар з катакомбних поховань к. 4 біля с. Мар'янське

Керамічний посуд (1 - 5 - ямна; 6 - 18 - катакомбна; 19 - КВК; 20 - зрубна культури Кам'янського курганного поля)

³² Березовець Д. Т. Кургани епохи бронзи поблизу с. Мар'янського / Д. Т. Березовець, Є. Ф. Покровська, А. І. Фурманська // АП УРСР. – 1960. – Т. IX. – С. 106.

³³ Волкобой С. С. Исследования на юге Днепропетровской области / С. С. Волкобой, В. Н. Шалобудов, В. А. Лихачев, С. Е. Мухомад, Л. А. Литовченко. – АО 1978. – М., 1979. – С. 313.

³⁴ Андросов А. В. Курганы эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, А. В. Мартющенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Д., 1990. – С. 15.

кам'яна сокири, кістяна рогаткоподібна шпилька та ін. Особливої уваги заслуговує знахідка кам'яного металургійного сопла, що має важливе значення для вирішення питань щодо розвитку місцевої металургії та металообробки за доби бронзи.

Катакомбні поховання належать до дніпро-азовської культури на теренах України³⁵.

Культура валикової кераміки з моменту її виділення С. С. Березанською перебуває у центрі уваги дослідників, оскільки є важливою для вирішення багатьох питань етністорії давнього населення сучасної України. У матеріалах розкопок 1950 – 1960-х рр. поховальні пам'ятки цієї культури не завжди беззаперечно ідентифіковані, що значною мірою утруднює їх сучасне культурне визначення. Серед таких слід назвати поховання в кам'яних скринях. Зокрема, експедиція КДУ у зоні будівництва Кам'янської ЗС виявила більше десятка поховань КВК. Поховальні споруди у вигляді потужних скринь із необроблених вапнякових плит³⁶. Положення кістяків традиційне – скорчені на боці з незначним поворотом на груди, орієнтація нестійка. Деякі поховання супроводжувалися кістяними пряжками з двома отворами. Аналогічні поховання (близько 90) майже нарівно представлені у матеріалах Орджонікідзевської експедиції та експедиції ДДУ. Скелети – скорчені на лівому боці, нестійка орієнтація з переважанням південної з відхиленням до сходу та заходу. Серед інвентарю – кістяні пряжки з двома отворами, астрагали, які свідчать не лише про значну роль вівчарства в господарстві носіїв КВК, а й, перш за все, відображають зв'язок похованого зі сферою культу³⁷.

Зрубні пам'ятки на теренах Апостолівського району представлені переважно поховальними комплексами. Останні впущені в ямні кургани і, як правило, для них не здійснювались досипки, на відміну від району Передстепу, де курганне будівництво має сталі традиції³⁸. У матеріалах розкопок 1950 – 1960-х рр. за гони експедицій ІА НАНУ біля с. Грушівка та с. Мар'янське дослідили групу впускних поховань зрубної культури. Кістяки – скорчені на боці, знаходились у настигах курганів без слідів могильних ям та інших елементів поховального

³⁵ Братченко С. Н. Катакомбная культурно-историческая общность / С. Н. Братченко, О. Г. Шапошникова // *Археология Украинской ССР. В 3 т. / Березанская С. С., Крюц В. А., Телегин Д. Я. и др.* – К., 1985. – С. 412 – 413.

³⁶ Бондарь Н. Н. Работы Каменской оросит. системы / Н. Н. Бондарь, Б. А. Антопенко, С. А. Васильченко, П. С. Пиоро, А. Г. Самойленко, Н. А. Чмыхов // *АО за 1976 г.* – М., 1977. – С. 270 – 271.

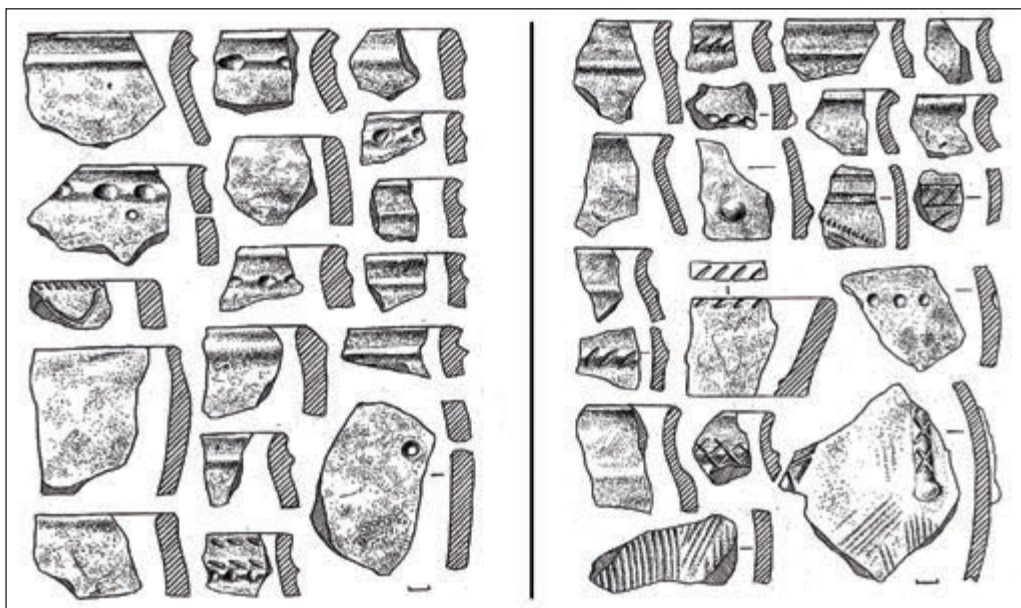
³⁷ Ковалева П. Ф. Зрубные погребения с наборами альчигов / П. Ф. Ковалева // *Исследования по археологии Поднепровья.* – Д., 1990. – С. 59 – 71.

³⁸ Ковалева П. Ф. Север степного Поднепровья в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда) / П. Ф. Ковалева. – Д., 1981. – 79 с.

ритуалу. Супутній інвентар містить горщики простої банкоподібної форми. Експедиція КДУ у тому ж регіоні дослідила групу в більш ніж 50 зрубних поховань, переважна частина яких також була впускною. Зафіксовані поховальні споруди у вигляді неглибоких підпрямокутних ям³⁹. Кістяки – скорчені на лівому боці, головою орієнтовані на Сх або Пвд. – Сх. Супроводжуючий інвентар представлений банкоподібними та тричасними горщиками.

Про складні етнічні процеси доби пізньої бронзи свідчить відкриття групою археологів ДДУ у 1986 р. поселення біля с. Шолохове⁴⁰. Останнє знаходилося на мису, який омивався водами Шолохівського водосховища, внаслідок чого значною мірою воно й зруйновано. Площа поселення сягає

Мал. 11. Керамічні матеріали (I – II культурно-хронологічного горизонтів) поселення пізньої бронзи біля с. Шолохове

приблизно 0,4 – 0,5 га, товщина культурного шару не перевищує 0,1 – 0,2 м. Кераміка представлена двома групами і має аналогії як у сабатинівських поселеннях Нижнього Поднір'я та Північно-Західного Причорномор'я, так і в пізньосабатинівських та білозерських поселенських комплексах означених територій. На думку В. А. Ромашка, важливість поселення біля с. Шолохове

³⁹ Бондарь Н. Н. Работы Каменской оросит. системы / Н. Н. Бондарь, Б. А. Антоненко, С. А. Васильченко, П. С. Пиоро, А. Г. Самойленко, Н. А. Чмыхов // АО за 1976 г. – М., 1977. – С. 270 – 271.

⁴⁰ Ромашко В. А. Поселение позднего бронзового века у с. Шолохово на р. Базавлук / В. А. Ромашко // Проблемы археологии Поднір'я. – Д., 2002. – С. 91 – 99.

полягає в тому, що воно маркує західний кордон зрубно-білозерської культури у Дніпровському Надпоріжжі та порушує питання щодо включення цієї території до контактної зони свразійських культур валикової кераміки, основна територія якої відповідає Лівобережній Україні⁴¹.

Ранній залізний вік на теренах України, включаючи і територію сучасного Апостолівського району, представлений пам'ятками киммерійської культури. Киммерійці – перший етнос, етнонім якого ми знаємо з античних джерел. Киммерійці вперше згадуються в «Одіссей» Гомера (близько VIII ст. до н. е.) та «Історії» Геродота (V ст. до н. е.), а під ім'ям «гімірра» в ассирійських клинописних текстах кінця VIII – VII ст. до н. е. Вивчення киммерійської культури розпочалося в 1920-х рр., коли з'явилася стаття В. О. Городцова «К вопросу о киммерийской культуре»⁴². Серед провідних фахівців киммерійської проблематики в Україні слід згадати О. І. Тереножкіна, В. М. Даниленка, В. А. Іллінську, В. А. Ромашка та ін.

На Правобережжі Дніпра поховання киммерійців поодинокі, на відміну від лівого берега, де сконцентрована переважна їхня більшість. У матеріалах експедиції ДНУ (керівник І. Ф. Ковальова) відомо чотири киммерійських поховання, які досліджені у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. На території Апостолівського району це лише п. 15 к. 5 гр. V біля с. Кам'янка⁴³. Воно впущене в центральну частину насипу на глибину 5,6 м від поверхні. Для поховання здійснено кільцеву обкладку схилів насипу камінням із вапняку в один шар. Завширшки обкладка – 8 – 11 м, зовнішній діаметр – 48 – 50 м. Могильна споруда являє собою яму з підбойом, який закривався дошками та камінням. На стінках залишилися сліди землерийних знарядь із широким пласким лезом (до 4,3 см) з одного боку та загостреним – з протилежного. Кістяк дорослої людини лежав на підстилці з очерету – витягнутий на спині, головою на Пн. – Пд. – Зх. Руки покладені праворуч від тіла, ноги схрещені в гомілках. За черепом стояла ліпна корчага. Особливості поховального обряду дають можливість віднести дане поховання до новочеркаської групи пам'яток⁴⁴.

Особливу увагу в нашому нарисі слід приділити дослідженню пам'яток

⁴¹ Ромашко В. А. Поселение позднего бронзового века у с. Шолохово на р. Базавлук / В. А. Ромашко // Проблемы археологии Поднiпров'я. – Д., 2002. – С. 97.

⁴² Труды секции археологии РАНПОН, т.3. – М., 1928.

⁴³ Андросов А. В. Курганы эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартощенко // Исследования по археологии Поднiпровья. – Д., 1990. – С. 20.

⁴⁴ Гошко Т. Ю. Погребения киммерийцев в катакомбных и подбойных сооружениях / Т. Ю. Гошко, В. В. Отрощенко // С.А. – 1988. – №1. – С. 179 – 181.

скіфо-сарматського часу. Терени Апостолівського району мають велику кількість неперевершених пам'яток раннього залізного віку, які є дійсно коштовністю археологічного надбання нашого краю. Науковий інтерес до курганних могильників пониззя Дніпра виник ще наприкінці ХІХ ст. та пов'язаний із пошуками матеріальних підтверджень перебування у Північному Причорномор'ї легендарних кочовиків І тис. до н. е., які так таємничо та романтично описав у своїх творах грецький історик V ст. до н. е. Геродот. У своїй багатотомній історії, в окремій книзі «Мельпомена», автор надає детальний опис походження, географії та звичаїв Скіфії. Особлива увага приділяється опису поховальної процесії та вишуканості вбрання, поховальних дарів, що супроводили представників скіфської аристократії. За Геродотом, коли цар або хтось із представників царської родини помирав, у землях геррів (за С. В. Поліним) викопували велику прямокутну могилу. Паралельно з цим, тіло царя бальзамували, клали на віз та в такому вигляді в супроводі великої свити возили по землях підвладних йому племен. Через 40 днів тіло привозили до Герр, де вже була готова могила. Тіло царя ховали на підстилці з соломи, а навколо покійника встромляли списи. Разом із царем ховали наложницю, кухаря, конюха, прислужника, візника, коней, багатий поховальний інвентар, до якого входили, окрім побутових речей, золоті чаші та інші вироби з коштовних металів. Потім могила перекривалася деревом, очеретом та насипався великий курган. Через рік на цьому місці відбувалися поминки, при цьому позбавляли життя 50 воїнів та 50 найкращих коней. Цих людей та коней у вигляді «вершників» у повному обладунку насаджували на коли та розставляли навколо кургану для його охорони⁴⁵. Отже, за Геродотом, могили царських скіфів знаходилися в окремій місцевості Герри, пошуком яких займалося не одне покоління дослідників. Детальний огляд цих історіографічних баталій виходить за межі нашого нарису, однак слід зазначити, що багато вчених локалізують місцевість Герри саме в Нижньому Подніпров'ї, причому ця територія частково охоплювала терени сучасного Апостолівського району. Так, на початку ХІХ ст. М. Надеждин пов'язував р. Геррос із сучасною р. Базавлук, а місцезнаходження геррів локалізував у «Підпорожжі» – поміж м. Запоріжжя та м. Нікополь по обидва береги Дніпра⁴⁶. З деякими корективами території пониззя Дніпра розглядалися як Герри іншими дослідниками ХІХ – початку ХХ ст., серед яких А. В. Терещенко, Є. І. Забелін, Є. Міннз та ін. Серед науковців ХХ ст. ця гіпотеза знайшла прояв у працях таких видатних скіфологів, як

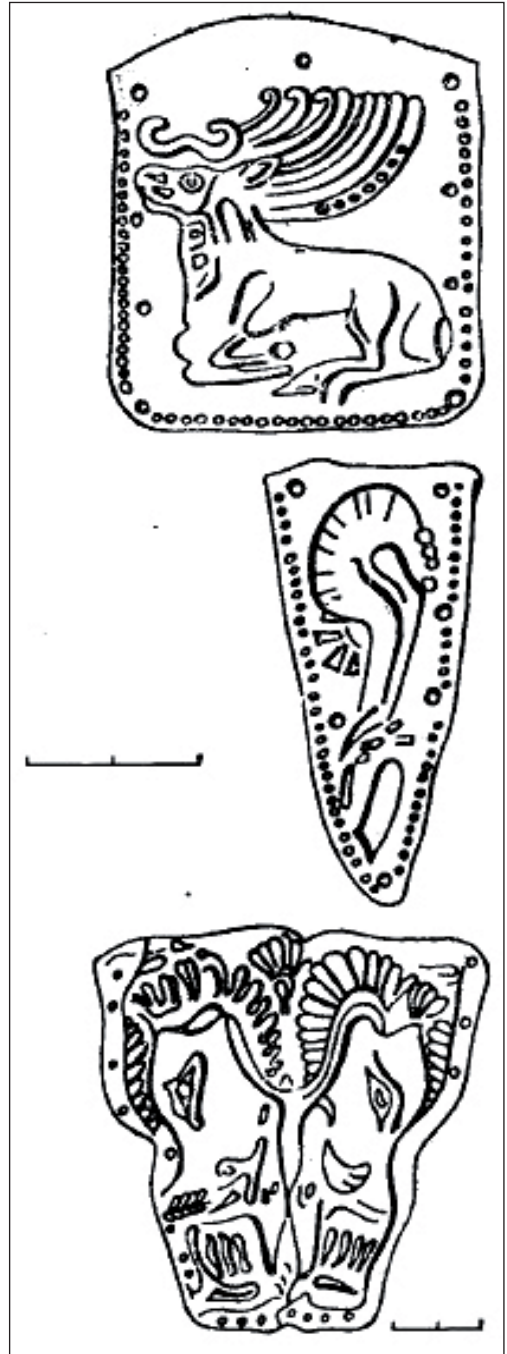
Геродот. Історія (в дев'яти томах) / Геродот. – Вехи, 2008. – Кн. ІV. – С. 71 – 73.

Надеждин Н. Геродотова Скифия, объяснение через сличение с местностями / Н. Надеждин // ЗООИД. – 1844. – Т.1. – С. 54, 71, 83.

М. І. Артамонов, Б. М. Граков, А. І. Мелюкова, І. В. Яценко, Б. М. Мозолевський та ін. Майже всі дослідники, крім теоретичної частини, займалися проведенням довготривалих археологічних пошуків реалій скіфського часу. Впродовж майже 150 років на території Пониззя Дніпра проводилися археологічні дослідження скіфських курганів та поселень, частина яких знаходиться і на території Апостолівського району.

Перші археологічні роботи на цій ниві проводив у 1897 р. професор Московського університету Д. І. Яворницький у смт Апостолове. Він розкопав два кургани скіфської аристократії, які ввійшли до наукового обігу під назвами Розкопана Могила та Баби. Насип кургану Баби на момент розкопок був заввишки 3,5 м та містив кам'яну крепіду, сліди тризни. Поховання знаходилося у центрі кургану в ямі з підбосом. Поховання було пограбоване і майже повністю зруйноване. Про високий соціальний статус похованої у кургані людини свідчать знахідки бронзового світильника, уламки підрії та лутерія, орнаментовані зооморфними сюжетами золоті окуття дерев'яного посуду. У грабіжницькому лазі знайдені золоті бляшки з зображенням зайців, фрагменти ліпного посуду та інші дрібні речі, уламки малоазійської амфори. Матеріальний комплекс кургану надає можливість датувати його кінцем VI – початком V ст. до н. е.⁴⁷

⁴⁷ Мурзин В. Ю. Скифская археика Северного Причерноморья / В. Ю. Мурзин. – К., 1984. – С. 24 – 25.

Золоті окуття дерев'яного посуду кургану Баби

Висота кургану Розкопана Могила сягала 5 м. Його насип також складався з чорнозему та каменів, містив сліди тризни: уламки грецької кераміки, кісток тварин, вістря стріла та списів тощо. Поховальна споруда репрезентована ямою з підбоем, поховання зруйноване грабіжниками. Однак збереглася частина поховального інвентарю, серед якого відомий бронзовий казан з геометричним та рослинним орнаментом, мідна таріль, гідрія та дві амфори. Декорування казана з Розкопаної Могили стало предметом спеціального дослідження багатьох скіфологів та культурологів.

Скіфський казан з кургану Розкопана Могила

Так, Д. С. Раєвський виокремив три композиційні орнаментальні фризи, кожен з яких несе семантичне навантаження. У верхньому – зібрані солярні знаки та букранії, у середньому – рослинний орнамент (пальметки), у нижньому – зигзаг. Верхній фриз казана, як вважає названий автор, асоціювався з небесною зоною космосу, нижній – із хронічним світом. Середній фриз, заповнений рослинними пальметками, є відображенням уяви про світове дерево. Таким чином, декорування казана є відображенням простої космограми та виступає у ролі втілення уяви про тернарну вертикальну структуру космосу, а сама річ є проявом частини вертикальної вісі світового порядку⁴⁸. Усі фризи казана з Розкопаної Могили співвідносяться з рівнями вертикальної скіфської моделі космосу та знаходять аналогії в оформленні інших пам'яток IV ст. до н. е. (наприклад, декору амфори з кургану Чортотлик та пекторалі з Товстої Могили). Не суперечить цьому припущенню і широке використання казанів скіфами у культовій практиці та жертвовно-поминальній обрядовості⁴⁹. Важлива роль казанів у духовній сфері скіфських племен задокументована у розповіді Геродота про казан Аріанта, який установлено у священій місцевості Єксампей⁵⁰. Археолог Д. С. Раєвський локалізує Єксампей у центрі «скіфського прямокутника» – центру Всесвіту. Отже, він є центром скіфського світу, че-

⁴⁸ Раєвський Д. С. *Модель мира скифской культуры* / Д. С. Раевский. – М., 1985. – С. 181 – 203.

⁴⁹ Ромашко О. В. *Металеві казани скіфської культури (VII – III ст. до н. е.)* / Автореф. канд. дис. – К., 2015. – С. 11.

⁵⁰ Геродот. *Історія (в дев'яти томах)* / Геродот. – Вехи, 2008. – Кн. IV. – С. 81.

рез який пролягає центральна вісь⁵¹. Тому є не випадковим розміщення казана у центрі культового місця, якому надано роль стовпа, що з'єднує вертикально розташовані зони космосу. Дослідники вважають важливим і те, що Геродот, описуючи скіфські казани, акцентує увагу на тому, що в них варили саме жертвне м'ясо для подальшого проведення різних культових дій. Таким чином підкреслюється не тільки утилітарна, а й сакральна функція казанів у житті номадичних суспільств Півдня Східної Європи. Статус похованої у Розкопаній Могилі людини підкреслюється знахідкою 17 кінських черепів у вхідній ямі. За визначенням В. Ю. Мурзіна, курган датується V ст. до н. е.⁵², А. Ю. Алексєєв передатував цю пам'ятку IV ст. до н. е.⁵³

Незважаючи на доволі потужний археологічний потенціал, землі Апостолівського району знаходилися на периферії територій, де проводилися масові археологічні дослідження. Так званий «курганний бум» кінця XIX – початку XX ст. охопив терени перш за все Пониззя Дніпра у межах сучасних Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей, АР Крим. Так, І. Є. Забелін, А. В. Терещенко, О. О. Спіцин, М. І. Веселовський та інші дослідники проводили розкопки грандіозних царських курганів: Чортомлик та Олександропіль на Дніпропетровщині, Козел на Херсонщині, Солоха в Запорізькій області. Загальна кількість розкопаних з кінця XIX – до початку XX ст. скіфських курганів Північного Причорномор'я сягає кілька сотень. На превеликий жаль, багато з отриманих під час польових робіт матеріалів утрачено і не зафіксовано, що може бути пояснено відсутністю загальних методологічних прийомів проведення археологічних досліджень на той час.

Археологічні пам'ятки південних кордонів Апостолівського району знову привертають увагу лише у 1951 – 1952 рр. і пов'язано це з рятивними роботами експедиції Д. Т. Березовця, які були профінансовані через будівництво Каховського водосховища на Дніпрі. У результаті, досліджено могильник із скіфськими похованнями в пониззі р. Базавлук біля с. Кут. Із 31 кургану могильника 16 належали до скіфського часу. У них відкрито 50 поховань. Ще 23 скіфські поховання були впускними в кургани епохи бронзи. Незважаючи на те, що в Кутянському могильнику домінували невеликі за розміром насипи – близько 1,5 м, скіфські катакомби мають вражаючі розміри: завглибшки – 4 – 7 м, площа – 12 – 22 м². Такі споруди притаманні для поховань середніх щаблів аристократії басейну річок Солона та Чортомлик. Поховання в таких катаком-

⁵¹ Раевский Д. С. *Очерки о идеологии скифо-сакских племен* / Д. С. Раевский. – М., 1977. – С. 114.

⁵² Мурзин В. Ю. *Скифская археика Северного Причерноморья* / В. Ю. Мурзин. – К., 1984. – С. 24 – 25.

⁵³ Алексєєв А. Ю. *О датах скифских курганов Бабы и Раскопаная Могила* / А. Ю. Алексєєв // СГЭ. – 1987. – Вып. 52. – С. 28 – 31.

бах вирізнялися і багатством супроводжувачого інвентарю. Наприклад, за означеними критеріями з-поміж усіх виділяється к. 9. Його споруджено для п. 10 бронзового віку, всього курган містить 10 поховань, 5 із яких – скіфські. З останніх найбільш виразним є парне дитяче п. 3 у катакомбі. Серед інвентарю: намисто зі скляних позолочених намистин та трьома амулетами-скарабеями, браслети з намистин, золотий перстень, чорнолакова канфароподібна чаша на піддоні зі штампованим і різним орнаментом усередині, залишки кіліка. З цього ж кургану походить пограбоване аристократичне п. 9. Дослідни-

План та інвентар із поховання скіфо-сарматської доби Кутянського курганного могильника

кам удалося простежити грабіжницький лаз до катакомби, в заповненні якого зібрані кістки людини, уламки амфори родоського типу. У самій камері та її заповненні знайдено людський череп, кістки коня, уламки меча, фрагменти чорнолакового та червонолакового посуду, канфар, бронзові тригранні вістря стріл, пряслиця. У східній частині катакомби була похована багата жінка. Біля голови похованої знайдено бронзове дзеркало, на лобі лежала золота діадема зі штампованим орнаментом, побіля тіла фіксувалися різнокольорові скляні намистини, що погано збереглися, на правій руці – золотий перстень із зображенням тварини.⁵⁴ Також знайдено сагайдак із 87 стрілами та ніж або кинджал. Ретельний аналіз поховальних споруд та інвентарю надав змогу К. П. Бунятяну віднести поховання Кутянського могильника до нижчої страти скіфської аристократії. У хронологічному відношенні 70 поховань даної пам'ятки датовано IV ст. до н. е., два – V ст. до н. е., одне – VII ст. до н. е.⁵⁵

Окрім поховальних пам'яток у 1950-ті рр. відкрито багатошарове поселення у с. Усть-Кам'янка епохи пізньої бронзи – скіфського часу, що свідчить про остаточне заселення скіфами Пониззя Дніпра у IV ст. до н. е. Роз-

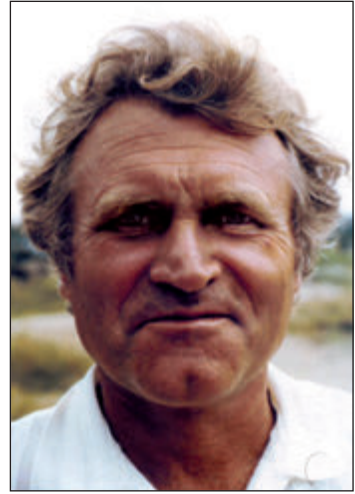
⁵⁴ Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // АП УРСР. – 1960. – Т. IX. – С. 50 – 59.

⁵⁵ Бунятян Е. П. Методика соціальних реконструкцій в археології. На матеріалах скифських пам'яток IV – III ст. до н. е. / Е. П. Бунятян. – К., 1985. – С. 104 – 105.

відувальні роботи на правому березі р. Базавлук проводилися О. В. Махно. За результатами розвідок встановлено, що поселення займало площу 500×200 м. Серед підйомного матеріалу знайдено фрагменти синопських та боспорських амфор V – IV ст. до н. е., уламки місцевого ліпного посуду доби пізньої бронзи – раннього залізного віку⁵⁶. Нині територія поселення затоплена Каховським водосховищем.

Наступний етап дослідження скіфських старожитностей Апостолівського району пов'язаний, за висловом відомого скіфолога С. В. Поліна, з «епохою» Б. М. Мозолевського. Відомий скіфолог, автор багатьох наукових праць, чудовий поет, дослідник всесвітньовідомої пам'ятки Товста Могила Б. М. Мозолевський розпочав свої польові дослідження у 1964 р. на посаді лаборанта у постійно діючій експедиції ІА АН УРСР. Основна робота експедиції у 1960 – 1970-х рр. концентрувалася на дослідженні аристократичних курганів у Нікопольському районі Дніпропетровської та Херсонській областях. За цей час співробітники експедиції не тільки проводили розвідувальні роботи з метою виявлення скіфських курганів між річками Базавлук та Дніпро, а й розробляли нові методологічні прийоми розвідок та розкопок археологічних пам'яток, серед яких методи буріння насипу та використання землерийних машин під час розкопок курганів⁵⁷. Перший курган (за спостереженнями С. В. Поліна), на якому вдалося повністю прослідкувати всі конструктивні особливості насипу при залученні новітніх методів, був дев'ятиметровий курган Жовтокам'янка (відомий також як Товста Могила, Драна Кохта) поблизу с. Тарасо-Григорівка Апостолівського району Дніпропетровської області. Керівником та ініціатором робіт був Б. М. Мозолевський. Незважаючи на те, що польові дослідження на пам'ятці проводилися у 1974 – 1975 рр., курган Драна Кохта зацікавив дослідника ще у 1971 р., відразу після завершення робіт на Товстій Могилі. У серпні 1972 р. Б. М. Мозолевський оглядав курган із

Борис Миколайович Мозолевський (з книги С. Поліна)

⁵⁶ Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу у с. Усть-Кам'янка / О. В. Махно // АП УРСР. – 1960. – Т. IX. – С. 19.

⁵⁷ Вперше методика апробована В. С. Бочкарьовим, С. М. Братченком, В. Я. Кияшком на курганах бронзового віку Подоння.

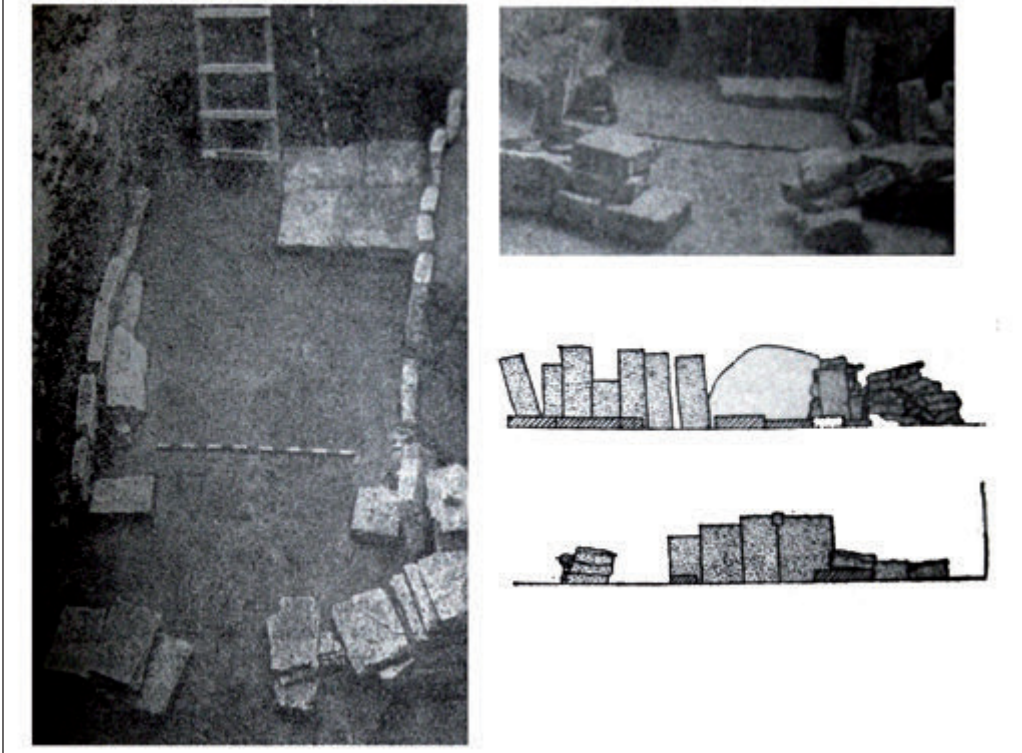

Загальний вигляд кургану Жовтокам'янка (до розкопок)

Г. Л. Середою, взяв декілька проб за допомогою буру, що ще раз підтвердило скіфську належність кургану.

Розкопки Драної Кохти було заплановано на 1973 р., однак через значну кількість польових робіт на території будівництва нових кар'єрів Орджонікідзевського ГЗК та пошуки додаткового фінансування, їх було розпочато лише 4 листопада 1974 р. Майже за два місяці, за вкрай складних погодних умов було знято насип кургану (крім центральної бровки) та проведено консерваційні роботи. 16 грудня, під час завершення польового сезону, у своєму щоденнику Б. М. Мозолевський написав: « ... выехали из Орджоникидзе и благополучно добрались до Киева. Если бы пришлось начинать все сначала, наверное, не взялся бы ни за что! И так – до весны!»⁵⁸. Новий етап дослідження пам'ятки розпочато у квітні 1975 р. Роботи тривали до кінця літа. Встановлено, що основний курган збудовано над центральною гробницею (п. 1), після чого зроблена друга вхідна яма для повторного поховання. Пізніше курган був досипаний, зроблена кріпіда та рів, у якому збереглися залишки багатой тризни та здійснено два кінських поховання. Між ровом та кріпідом впущені рядове скіфське та середньовічне поховання. Центральна гробниця пограбована двічі. Вона мала форму продовгуюватого прямокутника площею 15 м², який складався зі щільно присунутих одна до одної обтесаних плит вапняку. Камера мала три окремі ніші. На превеликий жаль, більшість конструктивних елементів цього унікального склепу знищено під час подвійного пограбування та обвалу верхньої частини. Усього під час розкопок вилучено

⁵⁸ Мозолевский Б. М. *Курганы скифского Герроса IV ст до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)* / Б. М. Мозолевский, С. В. Полин. – К., 2005. – С. 43.

Конструктивні особливості центральної гробниці кургану Жовтокам'янка

90 кам'яних плит, які привозилися з долини р. Жовта, що знаходиться за 5 км від кургану. Обробка цих плит, як вважають дослідники, проводилася безпосередньо на спеціальному майданчику, що знаходився на заході. У могилі знайдені окремі кістки двох основних похованих та чотирьох залежних осіб, троє з яких – діти. Серед інвентарю окрему групу утворюють золоті прикраси: пронизки, різнотипові намистини, перстень з овальним щитком, чотирикутні бляшки з зображенням грифону, фігурні бляшки у вигляді орла та невеличкого птаха, округлі бляшки з зображенням боротьби Геракла з німейським левом,

Золоті прикраси з центральної гробниці кургану Жовтокам'янка

срібні окуття сідельця та інше. Також із могили походять уламки 14 амфор, 6 ножів, дрібні залізні речі, пастові намистини тощо.⁵⁹ Інші поховання кургану типові для рядового скіфського населення.

Отже, в кургані Драна Кохта відкрито поховання олександропільського типу⁶⁰ – з підпохованням через довгий дромос, а також нетиповий для Степової Скіфії – кам'яний склеп у катакомбі. Дещо схожа кам'яна споруда досліджена в кургані царського рангу Огуз. Об'єми поховальної споруди та супроводжуючий інвентар дали змогу датувати курган IV ст. до н. е.⁶¹ та зв'язати його з низкою пам'яток вищого ешелону скіфської аристократії. Після завершення розкопок, за підтримки місцевих меценатів, щерше у практиці вітчизняної науки розкопаний курган був насипаний знову.

Ще під час первинного огляду Жовтокам'янки Б. М. Мозолевський окреслив межі великого курганного могильника, який розташований по вісі сіл Новоіванівка – Тарасо-Григорівка Апостолівського району.

Більш детально цей великий курганний масив автор окреслив під час дослідження Драної Кохти і в 1984 – 1985 рр. надав ретельну характеристику району у наукових працях, де вперше застосував термін «Кам'янське курганне поле». У географічному плані група локалізувалася між річками Жовтенька та Базавлук. Загальна площа могильника становила 300 км² і знаходилася на пе-

Інвентар із центральної гробниці кургану Жовтокам'янка

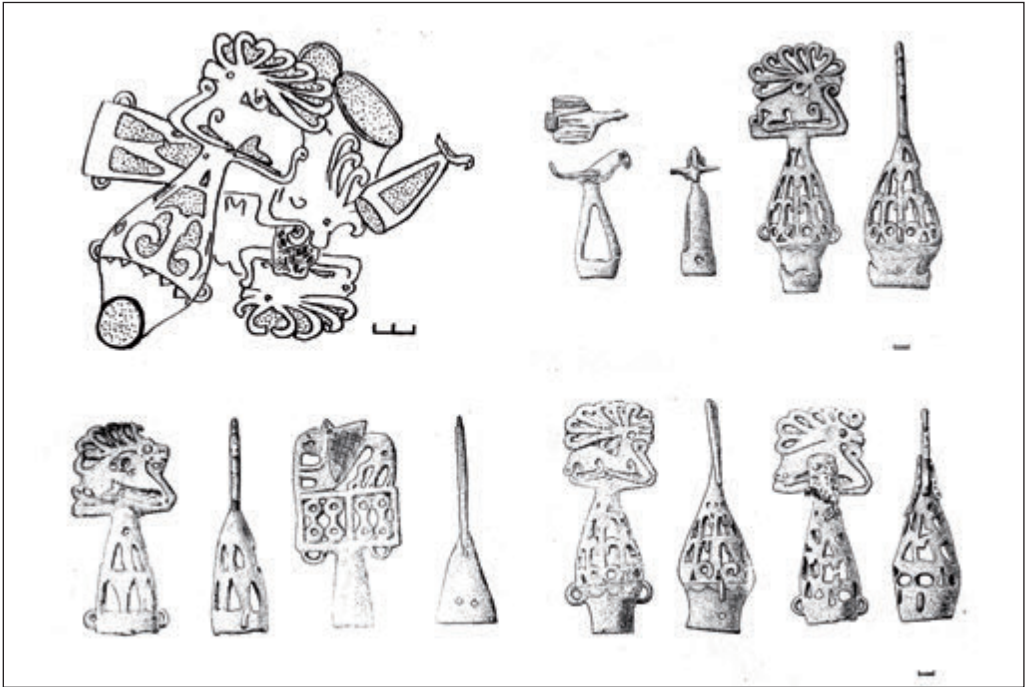

Сучасний вигляд кургану Жовтокам'янка (супутникова зйомка)

⁵⁹ Мозолевський Б. Н. Скифский «царский» курган Желтокаменка / Б. Н. Мозолевский // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 179 – 217.

⁶⁰ За визначенням С. В. Поліна

⁶¹ Мозолевський Б. Н. Скифский «царский» курган Желтокаменка / Б. Н. Мозолевский // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 218 – 221.

Навершия з кургану Кам'янська Близниця

рехресті декількох районів Дніпропетровської області. Незважаючи на те, що у 1970-ті рр. експедиції КДУ та ДДУ провели археологічні роботи на південних та північних частинах могильника⁶², у межах Апостолівського району дослідження розпочалися лише у 1986 р. і пов'язані з будівництвом Кам'янської зрошувальної системи. Основну частину рятувальних робіт у центрі Кам'янського поля провела експедиція ДДУ під керівництвом І. Ф. Ковальнової. У результаті, досліджено 39 курганів різних епох у складі п'яти могильників. Із скіфським часом пов'язано 27 курганів, в яких поховані представники рядового скіфського населення⁶³. Окреме місце посідає аристократичний курган Кам'янська Близниця. На момент розкопок насип був заввишки 4,5 м, у центрі знаходилася грабіжницька воронка. Курган мав три будівельних горизонти, які пов'язувались із впуском п. 2 та п. 3. Курган обнесений крепідною та ровом із слідами тризни та людським

⁶² Антоненко Б. А. Раскопки курганов в зоне Каменской оросительной системы / Б. А. Антоненко, Н. Н. Бондарь, С. А. Васильченко, П. М. Елинов, Д. Я. Телегин // АО за 1974; Антоненко Б. А. Раскопки курганов в зоне Каменской оросительной системы / Б. А. Антоненко, Н. Н. Бондарь, С. А. Васильченко, М. П. Гладких, П. С. Пиоро, А. Г. Самойленко, Н. А. Чмыхов // АО за 1975.

⁶³ Костенко В. П. Скифские могильники у с. Усть-Каменка Днепропетровской области / В. П. Костенко, С. Е. Мухомад // Исследования по археологии Поднепровья. – Д., 1990. – С. 96.

жертвоприношенням. Основна гробниця (п. 1) та впускна гробниця (п. 2) катакомбного типу повністю пограбовані в давнину. Обидві містять сліди перебування казанів, останки похованих людей, дрібні уламки залізних речей. У ще одній пограбованій гробниці (п. 3), крім уламків античного посуду, золоті підвіски, наконечників стріл та списа, були знайдені залізні фрагменти воза та бронзове навершя. Аналогічні вироби у кількості п'яти екземплярів знайдені на рівні впуску вхідної ями п. 3 на чорноземній частині викиду. На думку дослідників, віз стояв на краю вхідної ями п. 3, і через неодноразові пограбування кургану та вибору каменів кріпиди для господарської діяльності, був розламаний та частково зсунутий до входу гробниці. Конструктивні особливості кургану та аналіз інвентарю свідчать про поховання представників вищої страти скіфської аристократії та датовані поховання порубіжжям IV – III ст. до н. е. Цікавим є припущення авторів розкопок стосовно прижиттєвого статусу похованих у п. 2 та п. 3 жінок. Наявність возу, прикрашеного шістьма навершьями, розглядається як модель пересувного храму, а жіночі поховання як могили представниць культу, що в ньому служили⁶⁴.

Також під керівництвом Б. М. Мозолецького досліджено аристократичні кургани Водяна Могила біля с. Кам'янка та Бабина Могила біля с. Тарасо-Григорівка⁶⁵ Апостолівського району у межах Кам'янського курганного поля.

Водяна Могила заввишки – 6,5 м, діаметр – 60 м. Будівництво кургану розпочалося зі спорудження первинного ядра земляного насипу підковоподібної форми. На захід від місця майбутньої центральної гробниці впуснено поховання конюха та двох коней із комплектами залізної зброї. Центральна гробниця катакомбного типу знаходилася в центрі кургану. Пограбована декілька разів, у заповненні фіксувалися кістки тварин з оксидами міді – сліди перебування казана; залишки жіночого та чоловічого скелетів; відбитки залізного обладунку та бронзових поножів; вістря стріл; уламки зброї; уламки амфор. Усі поховання перекриті кількома шарами ґрунту, що сформувало первинні розміри кургану – висота становила близько 8 м, діаметр – 41 м. Навколо було споруджено рів, в якому наявні залишки тризни у вигляді кісток тварин від 34 коней, 16 голів крупної рогатої худоби, двох кіз та одного оленя, уламків від 32 амфор. Курган датується серединою IV ст. до н. е.⁶⁶

⁶⁴ Андросов А. В. Скифский аристократический курган Каменская Близница / А. В. Андросов, С. Е. Мухомов // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – С. 54 – 74.

⁶⁵ Мозолевский Б. М. Курганы скифского Герроса IV ст.. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы) / Б. М. Мозолевский, С. В. Полин. – К., 2005.

⁶⁶ Мозолевский Б. М. Курганы скифского Герроса IV ст.. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы) / Б. М. Мозолевский, С. В. Полин. – К., 2005. – С. 257.

Цінний матеріал для вивчення матеріальної культури Степової Скіфії знайдено під час розкопок Бабиної Могили, які очолив С. В. Полін. У грабіжницькій воронці по центру насипу знайдено «основу», можливо, від кам'яної баби скіфського часу. Як вважає автор розкопок, у половецькі часи навколо площадки здійснювали культові дії. Загальні розміри кургану на момент розкопок: висота – 8 м, діаметр – 60 м. Насип сформувався у результаті трьох будівельних горизонтів. Перший насип пов'язаний з облаштуванням основної жіночої гробниці 1. Вона мала форму катакомби, пограбована в давнину. У заповненні знайдено кістки людини та тварини, просочені оксидами міді, що свідчить про перебування їх у казані, уламки амфор та ліпного посуду, скоби від дерев'яної посудини та вістря спису. У спеціальній ніші знаходилося зруйноване поховання слуги. Насип обнесений крєпідом.

Другий етап будівництва пов'язаний зі спорудженням впускної гробниці 2. Катакомба мала два входи, які є одночасними. У дромосі 1 гробниці 2 біля входу поховано два кістяка коней у повному обладунку. Кінь 1 мав сідло та повний комплект збруї: залізні вудила, з довгими псаліями, пряжками для фіксації поводи та чомбурного ремня. Усі прикраси виконані зі срібла з частковою позолотою. Це і великі бляхи із зображенням бородатого сатира, бляшка з

Ручки амфор із клеймами з трізни кургану Водяна Могила

Загальний вигляд кургану Бабина Могила на початку досліджень

Крєпіда кургану Бабина Могила

зображенням розетки на фоні квітів лотоса, овальний налобник та бляшки із зображенням Геракла. Крім того, реміні прикрашені різноманітними дрібними срібними бляшками, муфтами та ворварками. Набір добре зберігся і це дало можливість провести реконструкцію. Вузда коня 2 також виготовлена зі срібла. Серед сюжетних композицій на бляшках є сцени з античної міфології. Камера гробниці 2 повністю зруйнована грабіжниками. Серед інвентарю – золотий вінець від жіночого головного убору, вістря стріл, поодинокі срібні намистини. Після перекриття поховальних конструкцій, поли кургану укріплено крепдою 2 та перекриті ще одним шаром насипу, в якому знайдено скупчення прикрас поховального кортежу, до якого входили бронзові навершя, круглі бляхи та уламки залізних предметів. Після цього курган обнесено третьою крепдою та облаштовано кільцеподібний рів із залишками тризни: зафіксовані залишки 35 коней, трьох голів великої рогатої худоби, 13 овець, собаки та оленів, уламки амфор.

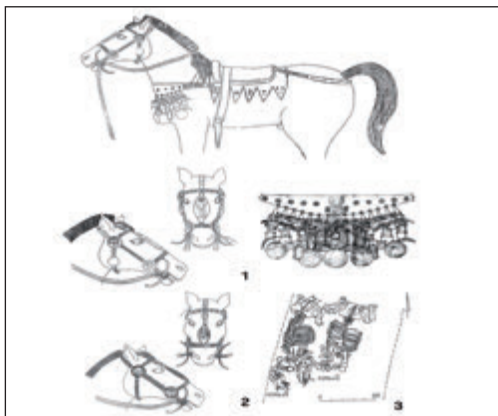
Ще один будівельний горизонт утворився внаслідок впуску гробниці 3, що призвело до спорудження додаткової досипки, що завершило будівництво кургану. Гробниця 3 мала форму катакомби, камера пограбована. Неушкодженими залишилися лише кістки коня – жертвовної їжі. У заповненні знайдені золота прониз-

Череп коня і налобник із зображенням Геракла з кургану Бабина Могила

Срібні бляхи з позолотою з кургану Бабина Могила

Реконструкція вузди коней та кінських поховань кургану Бабина Могила

ка, вістря списа та дротика, уламки амфор. Матеріали пам'ятки датуються у межах середини IV ст. до н. е.⁶⁷

Досліджені скіфські пам'ятки хронологічно охоплюють період із VII до IV – початок III ст. до н. е. Серед особливостей поховального обряду слід назвати поширення катакомби як поховальної споруди з V ст. до н. е., що знаходить прямі аналогії в матеріалах сусідніх степових районів розповсюдження скіфської культури. Важливим є широке використання каменю в поховальній обрядовості – крєпиди та забутовка вхідних камер. Окремо слід зазначити про наявність кам'яного склепу, виготовленого з ретельно оброблених плит, що є відображенням впливу еллінської культури на варварське скіфське середовище.

Це відчутно і в матеріальній культурі, зокрема деяких категоріях прикрас із дорогоцінних металів. Щодо соціального статусу похованих у скіфських курганах району, можна ще раз підкреслити їхній високий соціальний ранг, що є свідченням локалізації у Пониззі Дніпра знатних скіфських родів.

На рубежі ер на теренах Північного Причорномор'я кардинально змінюється історична ситуація через діяльність сарматів, кримських скіфів, Херсонеса, Ольвійської та Боспорської держав і Риму. В цей час починається тривалий процес переселення сарматських племен до кордонів придунайських провінцій Римської імперії. Це було зумовлено майже повною руйнацією Тіри, Ольвії та скіфських городищ у результаті гетської навали, що відкрило сарматам шлях до Фракії⁶⁸. Процес заселення Придунав'я сарматами розпочався на початку I ст. н. е. У другій половині I ст. до н. е. – першій половині I ст. н. е. на береги Дніпра перекочують аорси-амаксобії.

Хвилі сарматських переміщень знаходять пряме підтвердження на археологічних матеріалах. Великі курганні могильники розташовані на Правобе-

Бляшки з кургану Бабина Могила

⁶⁷ Мозолевский Б. М. Курганы скифского Герроса IV ст. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могила) / Б. М. Мозолевский, С. В. Полин. – К., 2005. – С. 356.

⁶⁸ Костенко В. П. Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника) / В. П. Костенко. – Д., 1993. – С. 4.

режжі Дніпра у с. Калантаєво (Середнє Подніпров'я); с. Радіонівка, с. Широке, с. Піддубне (Криворіжжя); с. Горіхове (район міста Дніпро); Нікопольське курганне поле та ін. Багато сарматських пам'яток відомі і на теренах Апостолівського району. Йдеться про курганні могильники біля сіл Кут, Грушівка, Усть-Кам'янка, Мар'янське та ін.

Перші відомості про сарматські пам'ятки Апостолівського району отримані у 1950-х рр. О. В. Махно, Д. Т. Березовцем та ін. Сарматські поховання зараховані до складу різночасових курганних груп біля с. Грушівка, про які згадувалося раніше. З курганів могильника до сарматського часу належали к. 5 та к. 12. Поховальний інвентар представлено гончарним сіроглиняним горщиком, пряслицем, бронзовими сережками, каблучками, браслетом, мушлями, різнотиповими намистинами та кістяною ложкою⁶⁹. Грушівське жіноче поховання з к. 5, за визначенням В. І. Костенка, є одним із ранніх комплексів Правобережжя і датується періодом не пізніше II ст. до н. е. Розкопаний к. 12 містив три поховання, два з яких зараховано до скіфського часу. Сарматське п. 2 знаходилося в ґрунтовій трапеціподібній ямі, поховання безінвентарне⁷⁰.

У 1951 – 1952 рр. Д. Т. Березовець дослідив курганний могильник епохи бронзи – раннього залізного віку у с. Кут. Сарматські поховання знайдені у к. 1 та к. 32. У к. 1 зруйноване п. 4 належало до сарматської культури. З нього походять: чорнолакова мисочка та чорний кубок, залізний ніж та панцир черепахи. Досліджений к. 32 знаходився на деякій відстані від основної курганної групи та вирізнявся складністю стратиграфії. Сарматське п. 7 знаходилось у прямокутній могилі, кістяк – простягнутий на спині, орієнтований на Пн. – Сх. Інвентар представлений глиняним орнаментованим горщиком⁷¹.

Низка сарматських курганів досліджена поблизу с. Мар'янське. У к. 3 з восьми поховань чотири можна віднести до сарматського часу за такими ознаками: кістяки лежали у витягнутому положенні на спині, орієнтовані з деякими розбіжностями у північному напрямку. Жіноче п. 4 супроводжувалося кружальним орнаментованим горщиком та залізним ножем із кістяним руків'ям; п. 5 та п. 6 – фрагментами залізних ножів; п. 7. – залізними ножами та двома ліпними посудинами. В к. 5 (сарматське п. 6) поряд із витягнутим на спині орієнтованим на Пн. – Зх. кістяком, лежали ліпний горщик, прясло,

⁶⁹ Березовець Д. Т. Курганний могильник в с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР. – 1961. – Т. X. – С. 59.

⁷⁰ Березовець Д. Т. Курганний могильник в с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР. – 1961. – Т. X. – С. 62.

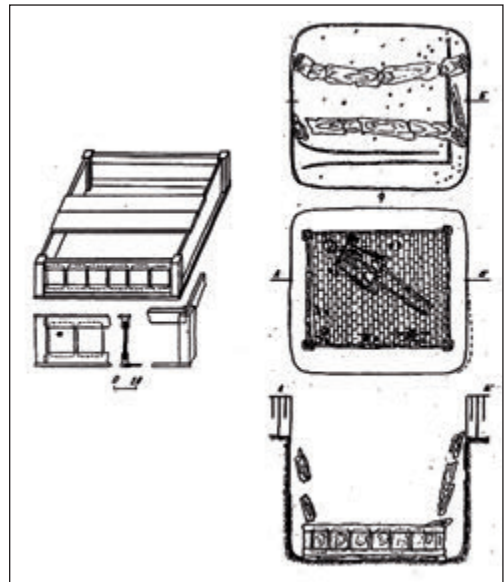
⁷¹ Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // АП УРСР. – 1960 – Т. IX. – С. 40; 79 – 84.

різноманітні намистини, бронзові сережки, невелике бронзове дископодібне дзеркало, діаметром 6,5 см. Ще одне сарматське п. 14 походить із к. 6, яке супроводжувалось гончарною чашкою та ліпним горщиком. За визначенням В. І. Костенка, матеріали могильника датуються I ст. н. е.⁷²

Перлиною сарматських старожитностей не тільки Апостолівського району, а й усього ареалу сарматів у Північному Причорномор'ї, вважається Усть-Кам'янський могильник. Він має досить тривалу історію дослідження, яка розпочалася у 1951 р. і пов'язана з початком роботи на пам'ятці експедиції ІА НАНУ під керівництвом О. В. Махно. У результаті, закартографовано 63 курганні насипи епохи ранньої бронзи – скіфо-сарматського часу, а також досліджено 20 курганів. У них знайдено 24 основних та 7 сарматських впускних поховань. Поховання облаштовані у прямокутних ямах та ямах з підбоями. Кістяки випростані на спині, у декількох випадках помітне щільне сповивання померлих. В одній із могил знайдені рештки рослинного тліну, у двох – дерев'яних домовин. У жіночих та дитячих похованнях знайдено кружалні глечики та ліпні горщики, бронзові люстерка, фібули, скляні та пастові намистини⁷³.

Від 1983 до 1985 р. на Усть-Кам'янському могильнику працювала Сарматська експедиція ДДУ під керівництвом В. І. Костенка. За час роботи загальна кількість досліджених курганів становила 71. Установлено, що ранньосарматські поховання облаштовувалися у квадратних прямокутних ямах, на пізніх етапах домінують поховання в ямах з підбоями, в семи випадках – ящики-домовини, а в одному – залишки саркофага складної конструкції. Інвентар поховань доволі різноманітний. Окрему групу становлять вироби з металу, які репрезентовані різночасовими фібулами, дзеркалами, поясними пряжками, мечами, кинджалами та вістрями стріл. Кераміка репрезенто-

⁷² Костенко В. І. *Сармати в Нижньому Подніпров'є (по матеріалам Усть-Кам'янського могильника)* / В. І. Костенко. – Д., 1993. – С. 6.

⁷³ Махно О. В. *Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу у с. Усть-Кам'янка* / О. В. Махно // АП УРСР. – 1960. – Т. IX. – С. 14 – 39.

Дерев'яний саркофаг п. 2 к. 22 Усть-Кам'янського могильника

вана в основному гончарними сірими глиняними посудинами та ліпними горщиками, мисками. Серед поодиноких знахідок слід виокремити алебастрові посудини із зооморфними ручками із к. 56 та скляний бальзамарій з к. 45. Великим різноманіттям вирізняються набори намистин із напівкоштовних каменів: сердоліку, агата, гірського кришталю; підвіски із єгипетського фаянсу, намистини із багатокольорового скла, а також прикраси із бронзи: браслети, сережки, перстень зі вставкою-гемою. Із предметів культури відомі підвіски у вигляді спарених циліндрів, фігурки людини, дзвоників. За складом інвентарю могильник належить до кінця I ст. н. е. – III ст. н. е. На думку В. І. Костенка, наведені широкі хронологічні межі можна скорегувати до I – середини II ст. н. е., що повністю є відображенням історичних реалій цього періоду. Причому, сам автор виокремлює дві чіткі хронологічні групи курганів: перша – I ст. н. е. та друга – I – початок II ст. н. е.⁷⁴

З кінця III – початку II ст. н. е. на теренах Північного Причорномор'я починається період ранніх слов'ян, який триває до IX – X ст. В археологічному відношенні ми бачимо багатомірні процеси на теренах всієї Центральної Європи, де тривають складні процеси, що призвели до формування поліетнічних спільнот під впливом провінціальної римської культури. Так, створюється зарубинецька, пшеворська, черняхівська та інші культури. З моменту розпаду Римської імперії на Західну та Східну змінюються і загальні риси матеріальної культури суміжних територій, що проявляються у формуванні «слов'янського» типу пам'яток, які плавно трансформуються у матеріальну культуру Київської Русі.

На теренах Апостолівського району пам'ятки цього періоду репрезентовані черняхівськими старожитностями. Значна колекція матеріалів походить із поселень біля с. Кут та с. Грушівка, які дослідив Грушівський загін Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під керівництвом Е. О. Симоновича у 1950 – 1954 рр. У своєму звіті автор робіт зауважує: «Особенно печально для района Каховка-Никополь обстоит дело с изучением славянской культуры. Интересные соображения Б. А. Рыбакова об улицах периода их жизни на Днепре ... не имеют большого археологического материала для своего подкрепления и остаются блестящей гипотезой».⁷⁵ Автор також наголошує, що всі відомі, на момент початку робіт, слов'янські старожитності фіксувалися на-

⁷⁴ Костенко В. П. *Сарматы в Нижнем Поднепровье (по материалам Усть-Каменского могильника)* / В. П. Костенко. – Д., 1993. – С. 105

⁷⁵ Симонович Э. А. *Отчет о полевых археологических работах Грушевского отряда Никопольской экспедиции Института археологии АН УССР за 1951 года* / Э. А. Симонович. – Фонды ІА НАНУ. – № 1951-2в.

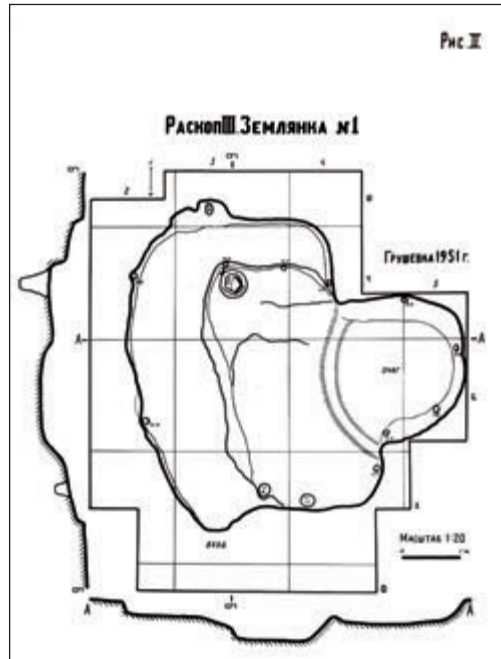

багато вище по Дніпру. І тому можливість дослідити терени Пониззя Дніпра є доволі перспективною, особливо якщо вони частково підпадають у зону затоплення водами Каховського водосховища.

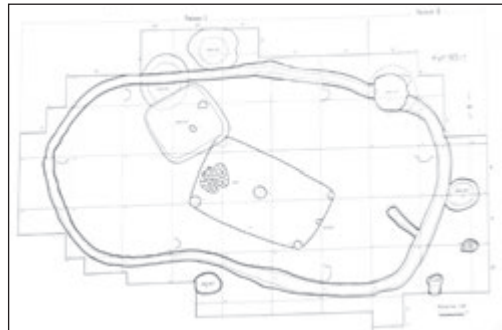
Багатошарове поселення біля с. Грушівка існувало з епохи бронзи до перших століть н. е. Періодом, що нас цікавить, датується землянка перших століть н. е. в розкопці 3. Землянка мала форму прямокутника із заокругленими кутами та висунутим у східний бік вогнищем. Довівка землянки біля вогнища заглиблена значно більше, ніж в інших частинах будівлі. У центрі спостерігався опорний стовп. Аналогічні опори розташовувалися по всьому периметрові. У заповненні землянки зібрано уламки глиняного та скляного посуду, шлак.

Біля с. Кут обстежено багатошарове поселення. Середньовічний шар репрезентований прямокутним наземним житлом із опорним стовпом у центрі приміщення та круглим вогнищем зі слідами обмазки глиною. По периметру будівлі знаходилися інші опори, із зовнішнього боку по всьому периметру пролягала неглибока канавка⁷⁶. Поруч із житлом і в ньому знайдено гончарний та лішний посуд черняхівського типу.

Отримані впродовж 1950 – 1954 рр. матеріали на правому та лівому берегах Пониззя Дніпра і його приток дало можливість Е. О. Симоновичу узагальнити перебіг історичних процесів, що відбувалися тут у першій половині

Землянка з черняхівського поселення біля с. Грушівка

Наземне житло черняхівської культури з поселення біля с. Кут

⁷⁶ Симонович Э. А. Отчет о полевых археологических работах Грушевского отряда Никопольской экспедиции Института археологии АН УССР за 1951 год / Э. А. Симонович. – Фонды ІА НАНУ. – № 1951-2в.

ні I тис. н. е. Автор установив, що на відміну від більш північних районів (могильники біля сіл Усть-Кам'янка та Ново-Пилипівка), на берегах Дніпра проживало осіле населення в укріплених городищах, які ховали померлих у ґрунтових могильниках (с. Золота Балка, розкопки А. В. Добровольського). У II – III ст. до н. е. на цій території з'являється населення іншого типу, яке залишає після себе відкриті поселення та будівлі каркасно-стовпкової конструкції. Археолог Е. О. Симонович визначає їх хронологію. Найбільш раннім, на його думку, є землянка біля с. Грушівка, що датується II – III ст. н. е. Розташоване за два кілометри від нього поселення біля с. Кут належить до кола пам'яток III – IV ст. до н. е. Пониззя Дніпра. На цих поселеннях знайдено уламки широкогорлих амфор та корчаги, які характерні для більш пізнього часу. Крім того, процент співвідношення ліпного та гончарного посуду на пам'ятниках різко змінюється. Автор наголошує на збільшенні кількості гончарних виробів паралельно з появою традиції будування наземних жител, що характерне і для інших територій формування етнокультурних спільнот нового типу⁷⁷.

Культура середньовічних кочовиків півдня Східної Європи представлена багатьма пам'ятками. Їх дослідження пов'язано з прізвищами таких знаних науковців XIX – XX ст., як Д. Я. Самоквасов, Д. І. Яворницький, С. А. Плетньова, Г. А. Федоров-Давидов, В. М. Шалобудов та ін. У межах Дніпровського Правобережжя сьогодні відома група поховань, що досліджена новобудівними експедиціями. Зокрема, експедиція ДДУ в період із 1976 до 1989 року розкопала десять пізньокочовницьких поховань, що датуються XII – XIV ст.⁷⁸ Курган 4 біля с. Мар'янське насипано над основним пізньокочовницьким похованням, яке під час пограбування було зруйновано. Інвентар, що зберігся, складався із залишок берестяного сагайдаку, фрагмента срібної гривни та частини ножа. Датування пам'ятки базується на відсутності використання в поховальному обряді коня, що за класифікацією А. С. Плетньової вказує на XIII – XIV ст.⁷⁹

У к. 1 гр. IV біля с. Кам'янка впущено п. 1 у насип давнього кургану. Могила не фіксувалася. На глибині 1,5 м від поверхні лежав випростано на спині частково порушений кістяк дорослого чоловіка, головою на захід. Його супроводжував різноманітний та численний інвентар: біля таза знайдені срібні з

⁷⁷ Симонович Э. А. Памятники черняховской культуры степного Поднепровья / Э. А. Симонович // С.А. – 1955. – Т. XXIV. – С. 282 – 318.

⁷⁸ Безверхий А. П. Средневековые кочевнические памятники Правобережья Днепра / А. П. Безверхий // Проблемы археологии Поднепровья. – Д., 1991. – С. 119 – 130.

⁷⁹ Плетнева С. А. Печенegi, торки и половцы в южнорусских степях / С. А. Плетнева // МПА. – 1968. – № 62. – С. 176.

позолотою накладки від ремінного пояса двох типів, ніж у дерев'яних піхвах, кістяна накладка лука, залишки сагайдака з трьома стрілами⁸⁰.

Досліджений к. 4 цього ж курганного могильника зведений для основного кочовницького поховання. Могила – прямокутної форми, зі слідами пограбування. Кістяк дорослого чоловіка віком 36 – 40 років лежав у респітчастій домовині на спині, головою на північний захід. Руки простягнуті вздовж тулуба, ноги випрямлені, стопи розведені у різні боки. Біля лівої кисті збереглися залишки шкіряної сумочки, яка застібалася на кістяний гудзик. У ній знайдені два кремені та калачикоподібне залізне кресало. Праворуч від передпліччя покладено залізний ніж із прямою спинкою.

Хронологічне визначення та культурну належність досліджених поховань здійснив О. П. Безверхий на підставі аналізу особливостей поховального обряду та категорій супроводжуючого інвентарю. Так, п. 1 к. 1 гр. IV біля с. Кам'янка визначене як єдине пізньопеченізьке із датуванням у межах XI – XII ст.⁸¹ Половецькі поховання району датуються відповідно кінцем XIII – XIV ст.⁸² Як особливості поховального обряду кочовницьких пам'яток Правобережжя Дніпра, в тому числі й тих, що знайдені в Апостолівському районі, названий автор відзначає відсутність поховань коня, відхід від традиційної західної орієнтації небіжчиків, яких ховали переважно головою на схід, північний схід та південний захід. Ця тенденція інтерпретується як сприйняття пізніми половцями певних ознак татаро-монгольського поховального обряду. Також важлива думка про те, що менша щільність пізньокочовницьких пам'яток Правобережжя Дніпра, порівнянно з Лівобережжям, пояснюється більш пізньосередньовічним освоєнням цієї території, що відображає ті соціально-політичні й економічні процеси, які відбувалися в південних районах степу в половецький період та за часів золотоординського домінування.

Завдяки довготривалим археологічним дослідженням різночасових пам'яток на території Апостолівського району створено інформаційну джерельну базу, яка дасть змогу дослідникам перейти до відтворення етнокультурної ситуації у Пониззі Дніпра від енеоліту до пізнього середньовіччя.

*О. В. Ромашко,
кандидат історичних наук*

⁸⁰ Безверхий А. П. *Средневековые кочевнические памятники Правобережья Днепра* / А. П. Безверхий // *Проблемы археологии Поднепровья*. – Д., 1991. – С. 125.

⁸¹ Безверхий А. П. *Средневековые кочевнические памятники Правобережья Днепра* / А. П. Безверхий // *Проблемы археологии Поднепровья*. – Д., 1991. – С. 127.

⁸² Там само. – С. 129.

Історичний нарис

На території, яку нині обіймає Апостолівський район, упродовж багатьох століть майже безроздільно господарювали кочовики. Вони залишили по собі десятки курганів, що траплялися на шляху всіх подорожніх та мандрівників. У 1781 р. російський учений-біолог, академік В. Ф. Зуев, коли мандрував до Криму, помітив велику кількість курганів на південь від р. Кам'янка¹. Під час панування скіфів ця місцевість називалася Геррами. Тут, за свідченнями батька історії Геродота, «в тому місці, де Бористен судноплавний, пливучи від моря» скіфи ховали своїх царів². Після скіфів своїх одноплемінників тут хова-

Мапа Апостолівського району

¹ Зуев В. Ф. Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 годах / В. Ф. Зуев. – Д., 2011. – С. 268.

² Геродот. Истории в девяти книгах / Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 196.

ли сармати та їхні наступники – печеніги і половці. Є тут і сліди слов'ян, хоч і небагато. Вздовж узбережжя Дніпра, поблизу сіл Мар'янське та Грушівка виявлено поселення черняхівської культури.

Попри наявність значної кількості свідчень про людську активність на берегах річок Дніпро, Базавлук та Кам'янка у давній час, говорити про існування тут якогось сталого адміністративно-політичного устрою не можна. Ця зона, яка була частиною Великого Степового кордону, лише з середини XVII ст. почала набувати вигляду юридичних кордонів, щоб остаточно сформуватися наприкінці XVIII ст.

У XIV – XV ст. під впливом суспільно-політичних, соціально-економічних та соціокультурних змін, що мали місце на українських землях під владою Великого князівства Литовського і Руського, міщани, бояри, селяни і навіть магнати ходили в степ на Пониззя Дніпра для полювання, рибальства тощо. Цих людей стали називати «уходниками». Навесні вони вирушали за здобиччю в дніпровські плавні, які були майже неприступними через густий очерет і чагарники. Ця територія, яка починалася за дніпровими порогами, мала велику кількість річок: із правого боку в Дніпро впадають Томаківка, Чортомлик,

Великий Луг

Базавлук (із притокою Кам'янка), Ингулець (із притокою Жовті Води) та інші, з лівого – Московка (Суха і Мокра), Кінська, Білозерка, Рогачик, Лопатиха тощо. При впадінні у Дніпро ці річки утворювали складну систему заток і озер, що називалася плавнями або Великим Лугом.

Великий Луг, незважаючи на важкі умови життя, вабив до себе уходників із Черкащини, Канівщини, Київщини, Брацлавщини. Уже на початку XVI ст. вони почали господарське освоєння цього краю. Заселення Великого Лугу (Запорожжя), безперечно, пов'язано з виникненням Січі. Про перші укріплення козаків за дніпровими порогами писав М. Бельський, який указував, що в козаків існувала певна організація, репрезентована Кошем³.

Базавлуцька Січ (за Д. І. Яворницьким)

Перші козацькі Січі виникли на островах Мала Хортиця і Томаківка. У 1593 р. після того як татари знищили фортецю на о. Томаківці і вибили звідти козацьку залого, форпост козацтва перемістився на о. Базавлук.

Відомий український історик Д. І. Яворницький локалізував Базавлуцьку Січ на о. Базавлук між лиманами Бейкуш і Журавлинський біля с. Грушівки, на 4,5 км вище старого гирла р. Базавлук⁴. Сучасний дослідник В. О. Щербак зазначає, що Січ знаходилася у гирлі річок Чортомлик, Підпільної і Скарбної на південь від с. Капулівка⁵. Обидва історики посилалися на повідомлення Еріха Лясоти, посла німецького імператора Рудольфа II. У 1594 р. Е. Лясота прибув на Базавлуцьку Січ для агітації козаків виступити на боці Австрії проти Туреччини і залишив нащадкам цінні свідчення з історії Базавлуцької Січі.

Міжнародні контакти свідчили про зрілість кошової організації на Базавлуці, яка стала справжньою військовою базою, де готувалися морські та

³ Голобуцький В. О. *Запорозьке козацтво* / В. О. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – С. 123, 124.

⁴ Яворницький Д. І. *Запорозьське в остатках старини и преданиях народа*: Ч. I; Ч. II. Для ст. шк. віку / Упоряд., передм. М. М. Олійник-Шубравської; худож. оформл. О. В. Ковалю. – К.: Веселка, 1995. – С. 213, 215.

⁵ Щербак В. О. *Запорізька Січ на Базавлуці* / В. О. Щербак // *Наукові записки. Історичні науки*. – К.: НАУКМА, 2011. – Т. 117. – С. 4.

сухопутні походи. Зрозуміло, що запорожці гуртувалися не лише на Січі, багато їх жило на підпорядкованих волостях у Великому Лузі, про що свідчать численні залишки матеріальної культури козацтва на островах за дніпровими порогами.

З Січчю на Базавлуці пов'язана діяльність козацьких ватажків – С. Наливайка, С. Кішки, П. Сагайдачного. З 1625 р. Базавлуцька Січ – центр організації повстанських загонів в Україні для боротьби проти соціального, національного й релігійного гноблення. Похід козацького гетьмана Марка Жмайла з Базавлука на волості став визначальним для дій запорожців у подальші роки під командуванням М. Дорошенка, О. Голуба, Т. Федоровича⁶.

Востаннє про Базавлуцьку Січ згадується до 1638 р. Її залишки (руїни) ще застав сучасник Г. А. Боплан⁷. Після того територія вздовж берегів річок Базавлук та Кам'янка перебувала під контролем Коша, який знаходився спочатку на Микитиному Розі, а згодом – на о. Чортомлик. Джерела не повідомляють про старі поселення. Лише у XVIII ст. тут з'являються перші зимівники та хутори.

Після утворення у 1734 р. Нової (Підпільницької) Січі землі на схід від р. Базавлук були віднесені до Інгульської (Перевізької) паланки. Річка Базавлук слугувала межею між Інгульською та Кодацькою паланками. Інгульська паланка не належала до густозаселених. Вона розташовувалася на правому березі Дніпра, між р. Дніпро та Інгулець і верхів'ями р. Інгулець та Базавлук. Центром паланки була слобода Кам'янка (с. Милове), в якій у 1730 – 1734 рр. розташовувалась Кам'янська Січ. Найбільшими населеними пунктами паланки були військові слободи Кам'янка (Милове⁸), Білі Криниці, Давидів Брід, Блакитне, Тернівка, Ракова⁹ та інші¹⁰. Стабільному розвитку поселень не сприяв кордон із Кримським ханством. Тут виникали лише невеличкі сезонні поселення, наприклад, зимівники Василя Коваленка, Семена Самотуги, Остроуха на р. Базавлук¹¹.

16 жовтня 1756 р. інгульський паланковий полковник Яким Лелека рапортував Кошу про відсутність зимівників на Низу: «У підпорядкуванні мосму зи-

⁶ Там само. – С. 8.

⁷ Боплан Г. А. *Опис України* / Г. А. Боплан. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 147.

⁸ Нині село Милове в Бериславському районі Херсонської області.

⁹ Нині всі ці поселення або їхні залишки знаходяться на території Херсонської області та в Криворізькому районі Дніпропетровської області.

¹⁰ Мільчев В. І. *Конфігурація та устрій Вольностей Війська Запорозького за часів Нової Січі* / В. І. Мільчев // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 32 – 33.

¹¹ *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів*. – К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2006. – Т. 4. – С. 821.

мівників немає, а хоча б перед тим і були, то в минулому 1755 р. всі спалені»¹². Такий стан речей заважав підрахувати точну чисельність козаків, які перебували в паланці. Через рік, 19 травня 1757 р. паланковий полковник Павло Кирилов доповідав, що йому вдалося підрахувати кількість козаків, яка становила всього 215 осіб із різних куренів¹³.

Отже, упродовж існування Запорозької Січі землі, які нині входять до складу Апостолівського району, використовувалися переважно для промислів (полювання і риболовля) та транзитної торгівлі. Через с. Грушівку пролягав Крюківський шлях, який тягнувся від с. Крюкове через Новий Кодак, Кічкас, с. Грушівку і далі на Крим¹⁴. Сталих поселень не існувало, вони виникали спорадично, та й то переважно обабіч гирла р. Базавлук. Д. І. Яворницький, який у 1880-х рр. проводив тут польові дослідження, чув від місцевих, що «під час існування Запорозької Січі обабіч гирла р. Базавлук стояли козацькі зимівники, які носили назву Грушевських; «тут страшенна сила була груш, – стільки груш, що за ними і землі не видно було»¹⁵. Про зимівники на р. Базавлук згадує й А. О. Скальковський. Наприкінці XVIII ст. на базі грушівських зимівників виникло поселення Грушівка¹⁶.

Після зруйнування російськими військами Нової Січі у 1775 р., територія Великого Лугу входить до складу Російської імперії. Традиційний устрій Вольностей Запорозьких ліквідується. Натомість запроваджувалася адміністративно-територіальна система за російським зразком.

У 1775 р. землі Інгульської паланки разом з іншими землями Нової Січі ввійшли до Новоросійської губернії. Через рік у складі губернії утворюється Херсонська провінція, до якої серед інших увійшов Херсонський повіт¹⁷.

80-ті роки XVIII ст. принесли нові зміни. У 1783 р. на місці Новоросійської та Азовської губерній створюється Катеринославське намісництво, в складі якого 22 січня 1784 р. заснована Катеринославська губернія з 15 повітів, зокрема й Херсонського¹⁸.

¹² Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. – К.: ЗАГ «ВІПОЛ», 2008. – Т. 5. – С. 253.

¹³ Там само. – С. 289 – 292.

¹⁴ Яворницький Д. І. Твори у 20-ти томах / Д. І. Яворницький. – Запоріжжя: Тандем-У, 2005. – Т. 2. – С. 159.

¹⁵ Яворницький Д. ІІ. Запорозьке в остатках старини и преданиях народа / Д. ІІ. Яворницький. Ч. I; Ч. II. – К., 1995. – С. 217.

¹⁶ Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / Передмова та коментарі Г. К. Швидько; пер. з рос. Т. С. Завгородньої; Худож.-іл. О. М. Бузилів. – Д.: Січ, 1994. – С. 595.

¹⁷ Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.) / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 1976. – С. 55, 56.

¹⁸ Там само. – С. 60.

Після поділів Речі Посполитої Російська імперія отримала нові землі на Правобережній Україні, які вирішили прирізати до Катеринославського намісництва. В результаті об'єднання трьох повітів Катеринославського намісництва і новопридбаних земель 27 січня 1795 р. утворено Вознесенську губернію, до якої серед інших увійшов і Херсонський повіт¹⁹.

Нарешті 8 лютого 1802 р. Новоросійська губернія²⁰ була поділена на три: Катеринославську, Миколаївську, Таврійську. Херсонський повіт відійшов до Миколаївської губернії, а після її перейменування 15 травня 1803 р. на Херсонську, став складником Херсонської губернії. Після цього утвердився адміністративно-територіальний поділ, який проіснував до початку ХХ ст.²¹.

Після приєднання Вольностей Запорозьких тутешні землі щедро роздають російським дворянам. Найбільше отримав генерал-прокурор Олександр Олексійович Вяземський – 52 247 дес.²². В нього опинилися території колишніх трьох Січей на р. Базавлук, Чортомлик і Підпільна. Село Грушівка також перейшло у його власність. На 1782 р. тут нараховувалося 250 дворів та 637 мешканців. На околиці села він побудував економію, де вирощувалась велика рогата худоба, розводилися племінні йоркширські свині, арабські та англійські коні, паслися величезні стада овець-мериносів. Саме село поміщик перейменував на Оленівське на честь своєї дружини, однак назва не прижилася, і після того як у 1802 р. вдова Олена Микитівна Вяземська продала село херсонському купцю Миколі та його брату Людвігу Івановичам Штігліцам, воно знову стало називатися Грушівка. В економії Штігліців спеціалізувалися на розведенні великої рогатої худоби та тонкорунному вівчарстві²³.

Із с. Грушівка пов'язане дитинство поета-партизана Дениса Васильовича Давидова (1784 – 1839). У 1793 р. Полтавський легкокінний полк, яким

¹⁹ Кабузан В. М. *Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.)* / В. М. Кабузан. – М. 1976. – С. 62.

²⁰ У 1796 р. російський цар Павло I перейменував Катеринослав на Новоросійськ, і разом з тим губернія стала Новоросійською.

²¹ *З історії Херсонської губернії 1803 – 1920. Збірник документів / Упорядник О. І. Стукалова.* – Херсон: Держархів Херсонської області, 2013. – С. 10 – 11; Кабузан В. М. *Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.)* / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 1976. – С. 64, 65.

²² Каюк А. В. *Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XIX ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.* – Д.: ДНУ, 2002. – С. 127. В довідці, підготовленій редколегією видання «Історія міст і сіл УРСР», вказано, що О. О. Вяземський отримав 100 000 дес. Див.: *Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО).* Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. *Рукописи нарисів з історії с. Ленінське з редакторськими та авторськими правками, зауваженнями до них, підготовлені у 1964 – 1967 рр.* Арк. 5.

²³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. *Рукописи нарисів з історії с. Ленінське.* Арк. 49, 50.

командував батько Дениса Давидова полковник Василь Денисович Давидов, квартирував у с. Грушівка²⁴. Присутність російських військ у південноукраїнських селах на межі XVIII – XIX ст. стало звичним явищем. Постійні війни з Туреччиною, а також необхідність контролю за новими підкореними землями вимагали постійної присутності тут збройної сили.

На південний захід від с. Грушівка на р. Підпільна розкинулося с. Мар'янське. За часів існування Нової Січі тут був зимівник, який серед місцевих називався Тернівка²⁵.

Крім названих сіл, варто згадати с. Кам'янка на однойменній річці. В «Історії міст і сіл УРСР. Дніпропетровська область» указано, що село засноване на початку XIX ст.²⁶. Насправді воно виникло ще у XVIII ст. У 1781 р. тут зупинився мандрівник В. Ф. Зуев під час мандрівки до Криму. У своїх записках він зазначав: «За 20 верст від Чортомлика приїхали ми до Базавлука – станцію на річці того ж імені. Відправився я до Кам'янки в 24 верстах від Базавлука, де через наступ темряви залишився на ночівлю. За півверсти від Кам'янки стояло поселення майора Мерліна, в якого через хорошу місцину заведено кінний завод²⁷».

Є легенда, згідно з якою Кам'янку заселили переселенці ще у XVII ст. Куток, з якого почалося село, нині зветься хуторянами. Тут колись жила безстрашна степовичка Зінка. Було в неї дванадцятьоро дітей. Коли ж із-за річки Кам'янки набігали татари, лишала Зінка своїх дітей, брала до рук шаблю та йшла у бій. Нащадки Зінки на прізвище Зінченко й досі живуть у селі. Ще один куток села зветься козаки, третій – лиса гора. Половина людей – нащадки втікачів-кріпаків із Полтавщини, інша – з вільних козаків²⁸.

У 1793 р. відставний секунд-майор Ямбурзького кірасирського полку Михайло Данилович Апостол (? – 1816) отримав наділ у розмірі 12 000 десятин обабіч балки Вошвиої²⁹. Біля балки протікала невеличка степова річка Воши-

²⁴ Гусейнов Г. Д. *Господні зерна. Художньо-документальний життєпис* / Г. Д. Гусейнов. – Кривий Ріг: ПП «Видавничий дім», 2002. – Т. 6. – С. 85, 86.

²⁵ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. *Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське з редакторськими та авторськими правками, підготовлені у 1965–1968 рр.* Арк. 1.

²⁶ *Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область.* – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 140.

²⁷ Зуев В. Ф. *Путешественные записки Василия Зуева от С. Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году* / В. Ф. Зуев. – Д., 2011. – С. 268.

²⁸ Гусейнов Г. Д. *Господні зерна. Художньо-документальний життєпис* / Г. Д. Гусейнов. – Кривий Ріг: ПП «Видавничий дім», 2003. – Т. 7. – С. 92.

²⁹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. *Рукописи нарисів з історії м. Апостолове з редакторськими та авторськими правками і зауваженнями до них, підготовлені у 1965 – 1968 рр.* Арк.40; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 1044а. *Копії документів за 1767, 1781 – 1794 рр., виявлені в центральних державних архівах СРСР з історії міст і сіл Катеринославщини.* Т. 1. арк. 36; *Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область.* – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 113.

ва, де виникло село з однойменною назвою. Вошами мешканці села називали дафній, яких дуже багато водилося у річці. Достеменно невідомо, коли воно виникло – до чи вже після появи тут М. Д. Апостола. Крім Вошивого, йому належало село Михайлівка (Апостолове) на р. Кам'янка.

Михайло Данилович Апостол походив зі славетного козацького роду Апостолів і доводився правнуком гетьману Данилові Апостолу. Він був одружений з Єлизаветою Михайлівною Чорбою, яка належала до сербського дворянського роду Чорбів, які теж отримали землі в Катеринославському намісництві. М. Д. Апостол усе життя служив у російському війську. У 1782 р. отримав чин секунд-майора, у 1802 – 1811 рр. служив підполковником у Ямбурзькому кірасирському полку, з 1814 р. – полковник. Послужний список свідчить, що він недовго залишався поміщиком і на початку ХІХ ст. знову пішов на службу. Більше часу М. Д. Апостол проводив не в Вошивому, а в родовому маєтку в м. Хомутець Полтавської губернії, де помер і був похований у Троїцькому храмі³⁰.

Михайло Апостол нащадків не мав, тож його землі згодом перейшли родині Синельникових³¹. Оскільки з ним чоловіча гілка роду Апостолів перервалася, у 1801 р. родові прізвище перейшло його двоюрідному брату – Івану Матвійовичу Муравйову (1768 – 1851), який відомий тим, що три його сини – Матвій, Сергій та Іполит – були декабристами³².

Поступово села біля р. Базавлук та р. Кам'янка залюднювалися. На 1787 р. у с. Оленівському (Грушівці), власницею якого була О. М. Вяземська, мешкало 290 чоловіків і 151 жінка. У селі Усть-Кам'яниці, яке належало капітану Стені, нараховувалося 32 чоловіки та 19 жінок. У селі Базавлуцька Кам'янка, яке належало прапорщику Воротинцеву, мешкали 20 чоловіків та 20 жінок. У селі Златоустинівське, яке належало підполковнику Мерліну, мешкали 32 чоловіки та 27 жінок. Казенне село Мар'янське нараховувало 463 чоловіки і 208 жінок³³.

³⁰ Модзалевский В. А. Малороссийский родословник / В. А. Модзалевский. – К.: Типография Т-ва Г. А. Фроцкевича, 1908. – Т. 1. – С. 10.

³¹ Наприкінці ХІХ ст. власником с. Михайлівка (Апостолове) був Олексій Миколайович Синельников (1850 – 1917), з яким був знайомий Д. І. Яворницький. У 1897 р. з дозволу О. М. Синельникова він здійснив археологічні розкопки біля с. Михайлівка і знайшов золоті скіфські речі. Див.: Світленко С. І. Д. І. Яворницький і українська національна ідентичність / С. І. Світленко // Наодніпрянська Україна: історичні події, процеси, постаті: Зб. наук. праць / Редкол.: С. І. Світленко (відп. ред) та ін. – Д.: Вид-во ДНУ, 2007. – Вип. 5. – С. 25.

³² Латуш Ю. В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії / Ю. В. Латуш. – К.: Логос, 2014. – С. 202, 205.

³³ Атлас Екатеринославского наместничества // Джерела з історії Південної України / Описи Степової України останньої чверті ХVІІІ – початку ХІХ ст. / Упорядник: А. В. Бойко. – Запоріжжя: ЗНТН, 2009. – С. 242.

Із розширенням поселень збільшувалися не лише економічні, але й духовні потреби мешканців. У 1785 р. у с. Мар'янське споруджено Преображенський храм, а в с. Грушівка – Миколаївський³⁴. У 1816 р. у новозаснованому казенному селі Костромка збудовано Покровський храм³⁵. Село Костромка було заселене вихідцями із Західної України наприкінці XVIII ст.³⁶. Згодом, на початку XIX ст., сюди прибули селяни з Київської, Полтавської та Чернігівської губерній³⁷.

Якщо вірити архієпископу Катеринославському і Херсонському Гавриїлу (Розанову, 1781 – 1858), у селі Вошивому у 1824 р.³⁸ був споруджений кам'яний храм на честь Покрови Богородиці³⁹. Після появи храму село Вошиве змінило назву на Покровське.

Землі колишніх Вольностей Запорозьких неодноразово були об'єктом уваги мандрівників і дослідників. У 1845 р. до Грушівки приїхав відомий дослідник історії південної України та Нової Січі А. О. Скальковський і застав тут сильну повінь, яка підмила й частково знищила панське подвір'я та 159 інших будівель і хат. Він зустрівся з головним управителем барона Штігліца. Барон та його повірені показали місця, де колись стояли Січі⁴⁰.

У 1858 р. український письменник, етнограф, фольклорист, історик О. С.

³⁴ В літературі та Інтернеті зустрічається інформація про те, що у 1880 р. у с. Грушівка був відомий художник І. Є. Рєпін, який зробив рисунок храму. Насправді І. Рєпін, швидше за все, в Грушівці не був, а рисунок «Храм Св. Михайла в Грушівці» пов'язаний з с. Гологрушівка (сучасна с. Іллінка Томаківського району). Див.: Харлан О. В. До історії церкви святого Архистратига Михайла села Грушівка Вишестарівської волості Катеринославського повіту / О. В. Харлан // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. – Д.: НГУ, 2007. – Вип. 4. – С. 153 – 158.

³⁵ Гавриил (Розанов В. Ф.) Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Гавриил (Розанов В. Ф.). – Одесса: В городской типографии, 1848. – С. 19, 52. Є дані, що Покровський храм споруджено у 1822 р. Див.: Справочная книга Херсонской епархии. – Одесса, 1906. – С. 234.

³⁶ Існує версія, що Велика Костромка виникла на місці чумацького привалу наприкінці XVIII ст. Тут пролягав Чумацький Шлях із Кременчука на Крим. Чумаки зупинялися тут перепочити і запалювали багаття (костри). Від великої кількості «кострів» і назва. Див.: Заморій О. Чумацький привал / О. Заморій // Вогні комунізму. – 1991. 20 вересня. – № 21. – С. 2.

³⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп.1. Спр. 55. Рукописи нарисів з історії с. Велика Костромка з редакторськими та авторськими правками, підготовленими у 1964 – 1966 рр. Арк. 7, 70

³⁸ Є дані, що храм засновано у 1818 р. Див.: Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 140; Відвідайте Дніпропетровщину – перлину Придніпров'я. – Д., 2010. – С. 28.

³⁹ Гавриил (Розанов В. Ф.) Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Гавриил (Розанов В. Ф.) – Одесса, 1848. – С. 55; Справочная книга Херсонской епархии. – Одесса: Типография Е. П. Фесенко, 1906. – С. 250.

⁴⁰ Скальковський А. О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького / А. О. Скальковський. – Д., 1994. – С. 594, 595

Загальний вигляд на с. Грушівка (1890 р.)

Афанасьєв-Чужбинський мандрував вниз по Дніпру і зазначив у своїх подорожніх нотатках: «Нижче Покровського, над Базавлуком, стоїть велике село Грушівка – центральне управління володіння барона Штігліца. Село це значно віддалене від Дніпра, хоча й знаходиться на початку його плавень, і чудове хіба тим, що тут чудові економічні будівлі і засновано гарну лікарню для селян, що потребують за родом хвороби постійного нагляду і лікарської допомоги. Далі казенне селище Мар'янське, де займаються хліборобством і скотарством. Народ живе ні багато, ні бідно, займаються рибальством»⁴¹.

У середині 80-х рр. XIX ст. у с. Грушівка та її околицях побував Д. І. Яворницький, який вивчав етнографію краю, проводив опитування старожилів, відвідував місця, пов'язані з Базавуцькою Січчю⁴².

У 1857 р. чисельність населення в селах значно збільшилася: у казенних поселеннях Мар'їнському та Кам'янці мешкали 2 217 та 2 451 осіб відповідно; у Грушівці, яке належало барону О. Штігліцу, – 1 758 осіб; Усть-Кам'янці – 107 осіб; с. Михайлівці (Апостоловому), яке належало М. Синельникову, – 159 осіб; Златоустовому (Мерлінове), яке належало Г. Г. Чарикову, – 257 осіб⁴³. На 1859 р. у с. Покровському (Вошивому) було 214 дворів та 1 511 мешканців⁴⁴.

⁴¹ Афанасьєв-Чужбинський О. С. Подорож у Південну Росію. Історична монографія / О. С. Афанасьєв-Чужбинський. – Д.: Січ, 2004. – С. 232.

⁴² Эварницкий Д. П. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. П. Эварницкий. Ч. I; Ч. II. – К., 1995. – С. 220.

⁴³ Российский государственный исторический архив (далі РГІА). Ф. 1290. Оп. 4. Спр. 84. Старые списки населенных мест Херсонской губернии. 1857 – 1860. Арк. 57, 58, 59.

⁴⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 2

Куточок старої Грушівки

У першій половині XIX ст. з'явився ще один населений пункт. Це військове поселення Володимирське, в якому на 1857 р. мешкали 1 352 особи. В селі з 1824 р. діяв храм Св. Миколая. До парафії належали села Сергіївка, Катеринівка, Олександрівка (Долгорукова), Василівка (Куцинова), Мар'янівка, Григорівка (Петровська), Фонтан (Ярошевська)⁴⁵.

Напередодні скасування кріпацтва з'являються перші навчальні заклади. На 1859 р. у с. Мар'янське діяла школа, в якій навчалися 46 учнів. У 1860 р. у с. Грушівка відкрилася церковнопарафіяльна школа⁴⁶.

У 1861 р. землі навколо с. Грушівки викупив великий князь Михайло Миколайович Романов. На той момент у селі нараховувалося 339 дворів та мешкали 1 935 осіб⁴⁷.

Зі скасуванням кріпацтва у 1861 р. поміщицькі селяни отримали волю. Селяни Базавлуцької Кам'янки викупили свої наділи у поміщика С.І. Гіржева; Грушівки – у вел. кн. Михайла Миколайовича; Михайлівки та Жовтокам'янки – у М. В. Синельникова; Усть-Кам'янки – у П. П. Стени⁴⁸.

⁴⁵ РГЦА. Ф. 1290. Оп. 4. Спр. 84. Старые списки населенных мест Херсонской губернии. 1857 – 1860. Арк. 83; Справочная книга Херсонской епархии. – Одесса, 1906. – С. 180.

⁴⁶ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 2, 35; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 52.

⁴⁷ Эварницкий Д. П. Запорожье в остатках старины и преданиях народа / Д. П. Эварницкий. Ч. I; Ч. II. – К., 1995. – С. 217; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 51.

⁴⁸ РГЦА. Ф. 577. Оп. 46. О выкупе земельных наделов временем обязанными крестьянами. Херсонская губ. 1862 – 1890 гг. Арк. 60, 71, 71 зв.–72, 72 зв.

Названі поселення належали до 4-ї мирової дільниці, мировим посередником якої у 1861 – 1864 рр. був надвірний радник Яків Петрович Волопинов. Його заступниками були колезький асесор Іван Данилович Кашеренінов та губернський секретар Петро Панасович⁴⁹ Стена.

Після того, як селяни звільнилися з-під влади поміщиків, виникла потреба в реорганізації адміністративно-господарського управління та соціального устрою держави. Ці заходи були здійснені в межах земської реформи, яка була втілена в життя у 1864 р. У 1865 р. почало діяти земське зібрання Херсонського повіту, до якого ввійшли власник маєтку біля с. Усть-Кам'янка губернський секретар Петро Панасович Стена та власник маєтку біля Златоустівки губернський секретар Григорій Григорович⁵⁰ Чариков.

Важливими напрямками земської справи були розвиток освіти, медичного та поштового обслуговування населення. Перші земські школи на Апостолівщині з'явилися у 1870-х роках. У січні 1872 р. відкрилася школа в с. Покровському (Вошивому). Громада с. Покровського виявила бажання, згідно з приговором від 21 листопада 1871 року, відкрити зразкову школу і взяла на себе зобов'язання побудувати будинок для школи, ремонтувати приміщення школи, найняти сторожа, виплачувати щорічно вчителю 100 руб.⁵¹

У 1875 р. у с. Мар'янське була відкрита школа з трирічним терміном навчання. У 1892 р. тут навчалися 81 хлопець та 33 дівчинки. У 1896 р. у селі діяли вже дві школи й одна церковнопарафіяльна⁵².

На 1896 р. земська школа діяла в селі Кам'янка⁵³. У 1910 р. Херсонське повітове земство відкрило в селах Грушівка і Грушівський Кут три початкові школи⁵⁴.

Окрім земських, майже в кожному селі були церковнопарафіяльні школи. У 1872 р. у селі Грушівка відкрита ще у 1860 р. церковнопарафіяльна школа перетворилася на однокласне училище, а в 1876 р. – двокласне. У 1886 р. в училищі навчалися 50 хлопчиків та 17 дівчат у першому класі, 15 хлопчиків і одна дівчина – у другому⁵⁵. У 1896 р. церковнопарафіяльні школи були в селах

⁴⁹ Памятная книжка для Херсонской губернии на 1864 год. – Херсон: Типография губернского правления, 1864. – С. 185.

⁵⁰ Родовое гнездо. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://rodovoyegnezdo.narod.ru/Kberson/Adres-kalendar_1866_zemkbersoniezd.htm.

⁵¹ Міц М. О. Земські початкові школи на Півдні України в 60–70-х рр. XIX ст. / М. О. Міц // Наукові праці. Педагогічні науки: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Видавництво МДУ ім. Петра Могили, 2001. – Т. 42. – Вип. 29. – С. 155.

⁵² ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 58 – 59.

⁵³ Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом селении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896. – С. 419.

⁵⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 166.

⁵⁵ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 52.

Михайлівка (Апостолове) і Володимирівка⁵⁶. У 1903 р. відкрилася церковно-парафіяльна школа в с. Грушівський Кут⁵⁷.

Поступово розвивалися земська медицина та пошта. У 1891 р. у с. Велика Костромка відкрита дільнична лікарня Херсонського повітового земства, а в 1912 р. споруджено земську лікарню⁵⁸. У 1896 р. у с. Володимирівка працювали земський лікар і фельдшер, а також поштова станція. В селах Михайлівка (Апостолове) та Жовто-Кам'янка прийом здійснював фельдшер, функціонувала поштова станція⁵⁹.

Основою економічного розвитку краю залишалося сільське господарство. На 1896 р. у с. Мар'янське нараховувалося 754 двори та 5 042 мешканці, проводилося дві ярмарки на рік. У с. Михайлівка (Апостолове) і с. Жовто-Кам'янка на р. Кам'янка – 181 двір та 1 242 особи. У с. Грушівка – 290 дворів та 1 542 мешканці, працював рибний завод, щорічно проводилися три ярмарки. У с. Грушевський Кут – 377 дворів та 2 226 мешканців. У Грушевській економії М. М. Романова – 19 дворів та 356 мешканців. У Кам'янці – 633 двори та 5 240 мешканців, працювало два млини, чотири корчми та три ярмарки. У Базавлуцькій Кам'янці – 9 дворів та 56 мешканців, діяв рибний завод. В Усть-Кам'янці – 26 дворів та 161 мешканець. В Усть-Кам'янській економії землевласника Стени – 1 двір, 17 мешканців. У Володимирівці на р. Висунь – 488 дворів та 3 419 мешканців⁶⁰.

Збільшення чисельності населення призвело до скорочення вільних земель у громадському користування. Внаслідок цього з'являються нові села. У 1887 р. виникло село Жовте. Його заселяли селяни з ближніх сіл – Кам'янки та Михайлівки.⁶¹ У 1890 р. виникло село Мала Костромка. Першими поселенцями були вихідці з с. Володимирівка (Тригубове), селяни Кривокінь, Віршовка, Корнілов. На початку ХХ с. кількість населення у Володимирівці збільшилася, тож вирішено було відкрити церковнопарафіяльну школу (1910-й або 1911 р.)⁶².

На початку ХХ ст. у грушівській економії задля збільшення врожайності зернових на дослідному полі були виведені нові сорти кукурудзи – «грушівська» та ячменю – «грушівський»⁶³.

⁵⁶ Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом селении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896. – С. 404, 436.

⁵⁷ ДАДО. Ф. Р.4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 166.

⁵⁸ ДАДО. Ф. Р.4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. С. 91 – 92.

⁵⁹ Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом селении. – Херсон: Типография губернского правления, 1896. – С. 404, 436.

⁶⁰ Там само. – С. 404, 408 – 409, 419, 432, 436.

⁶¹ Селище Жовте // Апостолівські новини. – 1999. 11 грудня. – № 96. – С. 2.

⁶² Заморій О. Чумацький привал / О. Заморій // Вогні комунізму. – 1991, 20 вересня. – № 21. – С. 2.

⁶³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 53.

Село Покровське у 1910 р. (нині м. Апостолове)

Однак суттєве поживалення економіки відбулося вже після спорудження в краї гілки 2-ї Катерининської залізниці. У 1904 р. через територію району пролягла залізнична лінія, яка з'єднала Кривий Ріг з Олександрівськом (нинішнє Запоріжжя). Неподалік с. Покровське з'явилась станція Апостолове. Через р. Базавлук був збудований залізничний міст, неподалік с. Грушівки виникла станція Підстепна. Камінь для будівництва залізниці видобувався в Підстепнянському і Токівському кар'єрах⁶⁴.

Роки першої російської буржуазної революції 1905 – 1907 рр. Апостолівщина пережила більш-менш спокійно через те, що тут не було великих підприємств. Відбулося кілька селянських заворушень та зіткнень, які швидко були придушені військами.

У 1905 р. мешканці села Усть-Кам'янка домоглися підписання вигідної угоди на оренду 1 400 дес. землі в управителя економії статського радника Стени. Мешканці с. Грушівка на волосному сході переобрали волосне правління і спробували нав'язати свої вимоги щодо умов оренди. Вони напали на грушівську економію та Кутянське лісництво, де розгромили квартири чиновників, рубали ліс та вимагали повернення штрафних грошей. На придушення заворушень було вислано 50 козаків, які легко розправилися з учасниками заворушень⁶⁵.

Селяни села Мар'янське вимагали збільшити земельні наділи, вилучити частину худоби у заможних селян, отримати дозвіл на користування плавня-

⁶⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. арк. 53.

⁶⁵ Там само. Арк. 54.

ми. Їхні вимоги не були виконані. Натомість за антиурядові виступи на селян було накладено штраф на суму 25 тис. рублів⁶⁶.

У грудні 1905 р. до Апостолового приїхали робітники та більшовики з Херсона, Катеринослава, Харкова для проведення агітації та підбурювання населення. Як наслідок, постраждали селяни, над якими влада вчинила розправу за підбурювання до виступів⁶⁷. Тоді ж виступили селяни Костромки, які оточили садибу Воронцової-Дашкової, яка знаходилася в сусідній економії. Оскільки в економії охорони не було, селяни пограбували її та поділили між собою зерно, худобу, майно тощо. Однак у січні 1906 р. прибули козаки та вчинили розправу над селянами. У 1906 р. мешканці с. Михайлово-Заводське також напали на економію Воронцової-Дашкової. Заколот був придушений жандармами⁶⁸.

Причини, які призвели до революційного вибуху, полягали в тому, що селянам не вистачало землі, продуктивність праці була низькою. Для подолання цих негативів у 1906 – 1910 рр. була прийнята низка правових документів, які згодом отримали назву Столипінської реформи. Указ від 6 листопада 1906 р. мав забезпечити селянам можливість закріпити за собою свій наділ землі й примножити його. 29 вересня 1906 р. була створена Херсонська повітова землевпорядна комісія, яка зайнялася перерозподілом землі. У 1909 р. Покровська сільська громада клопоталася про перерозподіл 11 401 дес. для 935 господарств. У 1910 р. селяни Костромки просили здійснити внутрішній землеустрій селянських наділів. На 1912 р. планувалося перерозподілити 510 дес. для 109 дворів. Загалом у Херсонському повіті за 1909 – 1915 рр. за приватними господарями було закріплено 236 804 дес. (40% до всієї надільної землі)⁶⁹.

Внаслідок проведення аграрної реформи П. А. Столипіна підвищилась продуктивність сільського господарства, стала активно застосовуватися аграрна техніка. Водночас зросло використання найманої праці, оскільки збільшилась кількість малоземельних та безземельних селян. Соціально-економічна ситуація погіршилася з початком Першої світової війни.

Напередодні війни, у 1910 р. становище здавалося стабільним. Село Покровське перетворилося на велике поселення, через яке пролягала залізнична гілка. У 1914 р. через село почали будувати ще одну залізницю, яка мала зв'язати Катеринослав та Херсон⁷⁰. У селі мешкали 5 000 осіб, діяли храм,

⁶⁶ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 4.

⁶⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 42

⁶⁸ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 55. Рукописи нарисів з історії с. Велика Костромка. Арк. 10 – 11; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 67. Історико-економічні довідки про с. Михайлівка, підготовлені у 1968 р. Арк. 3.

⁶⁹ Черня Е. Д. *Аграрная реформа П. А. Столыпина и ее проведение на Херсонщине* / Е. Д. Черная // *Из истории заселения Херсонщины. Краткий справочник. – Херсон: ГАХО, 1993. – С. 90, 92, 93–94, 95, 97.*

⁷⁰ *Стала до ладу у 1928 р.*

школа, торгові точки. У селі Костромському нараховувалося 5 600 мешканців, був храм, школа, лавки. Неподалік села розташовувалася колонія Кронау, з 1880-х рр. працював пивоварний завод, а також млин. У колонії Фюрстенталь з 1870-х рр. запущено в дію цегляний та черепичний заводи. У селі Іванівка на південний захід від Покровського мешкали 1 500 осіб. На північ від залізничної станції Тік знаходилося волосне село Кам'янка (Костянтинівка), де нараховувалося 6 100 мешканців, діяли храм, школа, лавки та ярмарок. У селі Грушівка, яке знаходилося на поштовому тракті з Нікополя на Берислав, мешкало 4 400 осіб, функціонували храм і школа. Біля с. Грушівка в економії М. М. Романова діяли кінний завод, завод рогатої худоби, винокурний, цегляний та черепичний заводи, млин, утримувалося велике стадо овець-мериносів. У селі Мар'янське нараховувалося 5 600 мешканців, був храм, школа та торгові лавки. У селі Михайло-Заводське функціонувала земська школа, був споруджений храм Різдва Богородиці, мешкало 1 026 осіб⁷¹. На 1915 р. у селі Костромському мешкали приблизно 13 000 осіб, функціонували церковнопарафіальна школа, чотири міністерські двокласні училища, земська школа, було відкрито медпункт, побудовано Вознесенський храм⁷².

Життя в селах Апостолівщини кардинально міняється в період революції 1917 р. та громадянської війни. Після лютневої революції 1917 р. у багатьох населених пунктах формуються альтернативні офіційним органи влади. У березні 1917 р. у с. Покровське (Вошпів) було створено волосний тимчасовий комітет, для якого чи не головним завданням був справедливий розподіл землі, який розпочався вже у квітні 1917 р. У листопаді 1917 р. у с. Мар'янське створено земельний комітет, який також зайнявся роздачею землі селянам⁷³.

Навесні 1917 р. у с. Грушівка була створена Рада робітничих і селянських депутатів, в якій більшість мали соціалісти-революціонери. Вони закликали селян підтримати новостворену Українську Центральну Раду та організувати загони самооборони⁷⁴.

Грушівська рада діяла в руслі головних подій, які тоді відбувалися в Києві та губернському центрі. Ще 26 червня 1917 р. у Херсоні повітові збори прийняли постанову про підтримку автономії України, а 14 вересня того ж року

⁷¹ Россия. Полное географическое описание нашего отечества / Под ред. В.П. Семенова-Тянь-Шанского. Т. XIV. Новороссия и Крым. – СПб.: Издание А.Ф. Девриена, 1910. – С. 576; Справочная книга Херсонской епархии. – Одесса, 1906. – С. 250.

⁷² Історія села Велика Костромка [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://apostolove-info.at.ua/publ/istorichnij_rozvitok/istorichnij_rozvitok_s_velika_kostromka/100-1-0-320

⁷³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 44, 45; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 60.

⁷⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 55.

Збори Херсонської повітової Ради селянських депутатів прийняли постанову з протестом проти поділу України і з вимогою приєднати Херсонщину до губерній, де порядувала Українська Центральна Рада⁷⁵.

У той же час більшовики намагалися перехопити ініціативу і взяти Грушівську раду під контроль: надіслали свого представника з Нікополя, провести агітацію. Однак селяни більшовиків не підтримали. Лише після Жовтневого перевороту ситуація змінюється. Л. Д. Підлигайло, який походив із с. Грушівський Кут, за підтримки командування Червоної армії у лютому 1918 р. організував з частини мешканців сіл Грушівка, Грушівський Кут, Кам'янка, Мар'янське загін. Зброю йому надав В. О. Антонов-Овсієнко, який командував наступом більшовиків на Україну. За вказівкою керівника Нікопольської більшовицької організації Н. Н. Куксіна, Л. Д. Підлигайло спеціально їздив до Харкова, де в той час виник маріонетковий Український радянський уряд, і в березні 1918 р. отримав зброю⁷⁶. Однак захопити владу в Грушівці та інших селах загону не вдалося.

Наприкінці лютого 1918 р. згідно з умовами Брестського миру в Україну ввійшли австро-угорські та німецькі війська, за допомогою яких армія Української Народної республіки звільнила Україну від більшовицьких загонів. У березні австро-угорці вже були у Покровському (Вошивому). З приходом австро-угорських військ до сіл почали повертатися колишні власники, які відбирали у селян розподілені у 1917 – 1918 рр. землі. Це призводило до конфліктів, які жорстко придушувалися. Селян з с. Єлизаветпільля, які засіяли відібрані у поміщиків землі, заарештували. Всі вони належали до комітету селянської бідноти. У червні 1918 р. військово-польовий суд засудив 14 осіб до розстрілу⁷⁷.

У квітні 1918 р. через Апостолівщину пройшов один із підрозділів загону Українських січових стрільців, які входили до складу австрійської армії. Вони рухалися з Херсона до Олександрівська. Січовими стрільцями з 1 квітня 1918 р. командував Василь Вишиваний (Вільгельм Габсбург, 1895 – 1948). Перебуваючи на півдні України, він не тільки оберігав легіон УСС від розформування, якого жадали як деякі українські політичні сили, так і німецьке командування, але проводив на чолі цього загону напрочуд незалежну політику підтримки українських сил⁷⁸.

У щоденнику ад'ютанта Василя Вишиваного О. Луцького є згадка про

⁷⁵ Історія «Просвіти» Херсонщини. – К.-Херсон: Просвіта, 2002. – Т. 1. – С. 8, 9.

⁷⁶ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 57.

⁷⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 69. Історико-економічні довідки про с. Нива Трудова, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 9–10.

⁷⁸ Терещенко Ю. І. Український патріот із династії Габсбургів: Науково-документальне видання / Ю. І. Терещенко, Т. С. Осташко. – К.: Темпора, 2011. – С. 35, 36.

місцевість навколо с. Грушівка, де він із загоном пройшов до переправи через р. Базавлук. 15 квітня 1918 р. він записав: «Грушівка⁷⁹ – чудове село. Прекрасно вбирає її широкий розлив Базавлука. Тут переправляємося поромом. Старий дідусь на поромі тіпиться січовиками, українським військом з Галичини, розказує про Січ та про те, що мабуть знову буде Україна»⁸⁰.

Отже, місцеве населення прихильно ставилося до ідеї відновлення української держави. Однак реалізуватися цій ідеї завадили подальші події.

Після повалення влади гетьмана П. П. Скоропадського наприкінці 1918 р. Покровське та навколишні села взяли під контроль війська армії Української народної республіки. Однак влада Директорії зволікала з проведенням реформ, тому селяни беруть реалізацію планів у власні руки. Наприклад, 13 січня 1919 р. у с. Грушівка був створений комітет бідноти, який знову почав ділити землю, що була повернута в період гетьманату попередньому власнику – М. М. Романову. Серед селян активну агітацію проводили більшовики, які обіцяли мир і землю. Ця агітація впливала переважно на бідну частину населення. Частина селян шукала правди в повстанських загонах. Коли у лютому 1919 р. на станції Апостолове зупинилися загонами отамана М. О. Григор'єва, з сіл Михайлівка, Грушівка, Кам'янка, Базавлуцька Кам'янка, Мар'янське до них приєдналося багато селян. У названих селах також знаходили відпочинок і допомогу хворі та поранені бійці⁸¹.

Наприкінці травня 1919 р. більшовики знову захопили станцію Апостолове, Грушівку та інші села⁸². Однак у серпні їх звідси вибили частини Добровольчої армії А. І. Денікіна. У січні 1920 р. більшовики знову відновили свою владу, запровадивши політику реквізії продовольства у селянства.

Упродовж жовтня 1920 р. у районі Покровського та станції Апостолове знову точилися бої між армією П. М. Врангеля та Червоною армією⁸³. На межі 1920 – 1921 рр. після поразки П. М. Врангеля, в селах Апостолівщини встановлюється радянська влада. Тепер надовго. Починається процес уніфікації суспільно-політичного устрою, який більшовики встановили на всіх захоплених територіях.

Ще 5 лютого 1919 р. український радянський уряд видав декрет, згідно з

⁷⁹ Насправді це була Базавлуцька Кам'янка, де й був пором.

⁸⁰ Луцький О. Щоденник з України. 1918 р. / О. Луцький // Сучасність. – 1985. Травень. – Ч. 5(289). – С. 94.

⁸¹ Гусейнов Г. Д. Господні зерна. Художньо-документальний есептис / Г. Д. Гусейнов. – Кривий Ріг: ПП «Видавничий дім», 2003. – Т. 7. – С. 82 – 83.

⁸² Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918 – 1920 гг.). Документы и материалы. – Д.: Промінь, 1968. – С. 133.

⁸³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 46; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 59.

яким створювався Криворізький повіт, куди ввійшли Херсонський, Єлисаветградський та Олександрійський повіти⁸⁴.

Вже після встановлення радянської влади та утворення СРСР, 7 березня 1923 р. постановою ВУЦВК було проведено радикальну реформу за схемою губернія-округ-район-сільрада. Було створено Криворізький округ із 13 районів. Криворізький округ включав серед іншого й Апостолівський район, територія якого складалася з 81 219 дес. та 34 672 мешканців. Першим головою райвиконкому стала Катерина Тернова. У 1923 р. село Покровське об'єднали зі станцією Апостолове і дали назву Апостолове. 10.12.1924 р. ВУЦВК і РНК УСРР Постановою «Про зміни адміністративно-територіального поділу Катеринославщини» запровадили новий поділ у життя⁸⁵.

Отже, як самостійне утворення Апостолівський район виник у 1923 р. Однак зміни на цьому не завершилися. 27 лютого 1932 р. Президія ЦВК СРСР затвердила рішення IV позачергової сесії ВУЦВК від 9 лютого 1932 р. про утворення Дніпропетровської області з 50 районів, серед яких був і Апостолівський⁸⁶.

Після встановлення радянської влади на території Апостолівщини виникають селянські повстанські загони, які виступили проти більшовицької політики безконтрольного викачування продовольства. Заможні селяни виступали проти радянської влади, яка реквізувала хліб у населення. Вони знищували комсомольських і партійних діячів, які реквізували хліб⁸⁷. У термінології більшовиків ці повстанські загони, які нерідко нараховували десятки осіб, називалися бандитськими. Для ліквідації повстанських загонів залучалася Червона армія та каральні загони ЧК. У цій війні проти селян більшовики також використовували Комітети незаможників. Так, із числа членів створеного у 1920 р. Комітету незаможників села Мар'янське було сформовано загін самооборони, який допомагав Червоній армії придушувати селянські повстання⁸⁸.

У 1922 р. через посуху та обтяжливий продподаток, установлений радянською владою, в Грушівці та навколишніх селах настав голод⁸⁹. Радянська влада вперше застосувала терор голодом, який зробив неможливою подальшу повстанську боротьбу.

⁸⁴ Маркова А. М. *Історія географії: адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку ХХ ст.* / А. М. Маркова. – Д.: ДОНУБ, 2011. – С. 4.

⁸⁵ Маркова А. М. *Історія географії: адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку ХХ ст.* / А. М. Маркова. – Д.: ДОНУБ, 2011. – С. 6, 15.

⁸⁶ Там само. – С. 42.

⁸⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. *Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 7 – 8.*

⁸⁸ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. *Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 64.*

⁸⁹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. *Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 59.*

Суттєву допомогу селянам під час голоду надав фонд норвезького дослідника Ф. Нансена (1861 – 1930). У 1923 р. в Апостолівському районі (с. Михайлівка) фонду виділили землю, де була влаштована концесія, яка діяла до 1924 р. Завдяки фонду було завезено сучасне обладнання, впроваджувалися нові методи господарювання, які дали змогу подолати голод⁹⁰. «Місія Нансена» також постачала продукти, ліки, відкривала пересувні їдальні, встановлювала опалювальні котли тощо.

Громадянська війна та голод 1921 – 1923 рр. завдали серйозної шкоди сільському господарству Апостолівщини. Його відновлення починається лише з середини 1920-х рр. після запровадження нової економічної політики.

Упродовж 1922 – 1924 рр. було створено кілька сільгоспартілей у різних селах, причому всі з однією назвою – «Нове життя». У 1922 р. у с. Мар'янське біднота організує сільськогосподарську комуну «Нове життя». Її керівник – К. Г. Овечко у 1925 р. придбав трактор, що значно полегшувало обробіток землі⁹¹.

У 1924 р. у с. Грушівка незаможники створили першу сільгоспартіль «Нове життя». Через рік у Грушівці нараховувалося 1 250 господарств, паровий млин і 17 вітряків, шкіряний завод, чотири кузні, сироварний завод, олійниця, шість крамниць. Медичну допомогу надавала лікарня. Функціонувала семирічна школа та чотири початкових⁹². У тому ж році в с. Апостолове нараховувалося 1 302 господарства та мешкали 5 845 осіб, було організовано споживче товариство, сільськогосподарське кредитне товариство, існувало дев'ять приватних торгових закладів, відкрито три школи⁹³.

У 1920-х рр. на Апостолівщині з'являються нові поселення. У 1922 р. селяни з с. Мар'їнського та інших сіл заснували село Перше Травня⁹⁴. У 1926 р. українські переселенці з Канади, повіривши в зміни, які принесла нова економічна політика, приїхали до України і заснували село Нива Трудова⁹⁵. У 1926 р. із числа одноосібників було створено село Переселенець, в якому згодом організували колгосп з такою ж назвою⁹⁶.

⁹⁰ Гусейнов Г. Д. *Господні зерна. Художньо-документальний життєпис* / Г. Д. Гусейнов. – Кривий Ріг, 2003. – Т. 7. – С. 84.

⁹¹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. *Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське*. Арк. 6, 66.

⁹² ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. *Рукописи нарисів з історії с. Ленінське*. Арк. 60, 172.

⁹³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. *Рукописи нарисів з історії м. Апостолове*. Арк. 7.

⁹⁴ Селєзньов І. *Животоки. Селу Першому Травня виповнилося 70 років* / І. Селєзньов // *Вісник Апостолівщини*. – 1992, 30 травня. – № 38. – С. 3.

⁹⁵ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 69. *Історико-економічні довідки про с. Нива Трудова*. Арк. 1.

⁹⁶ *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область*. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 1122.

У період непу (1927 р.) у регіоні почала виходити друком перша газета під назвою «Будівник комунізму»⁹⁷.

Наприкінці 1920-х рр. неп згортається і починається насильна колективізація села. У другій половині 1920-х рр. в Апостоловому з'явилося кілька товариств спільного обробітку землі, які у 1929 – 1930 рр. об'єднали у колгоспи. У 1929 – 1931 рр. на базі комун села Мар'янського і товариств створено сім сільгоспартілей⁹⁸.

Отже, з початком колективізації у 1929 – 1930 рр. у краї виникають десятки колгоспів. Оскільки селяни не поспішали вступати до колгоспів, для пришвидшення процесу колективізації до місцевих сіл висилалися робітники з Дніпропетровська та Кривого Рогу. У 1930 р. створена жовтокам'янська МТС, яка мала б показати селянам переваги колгоспного ладу⁹⁹.

Селянство активно виступає проти колективізації. Для ліквідації загрози процесу колективізації з боку українського селянства радянська влада застосовує терористичні методи. У 1930 р. у віддалені східні та північні райони СРСР було виселено тисячі сімей так званих «куркулів». Серед них була й родина відомого українського журналіста, політичного діяча, першого історика вітчизняних шахів Юрія Сергійовича Семенка (1920 – 2003). Він народився в бідній родині в с. Михайлівка (Апостолове). У 1930 р. разом із батьками був вивезений на заслання до Архангельської області. Згодом багато його родичів загинуло під час голодомору 1932 – 1933 р.¹⁰⁰ Така ж доля спіткала рідних відомого бандуриста, подвижника кобзарства в Криму і на Кубані Олексія Федоровича Нирка (1926 – 2005). Він народився в с. Мар'янське, де й пережив голодомор, під час якого померли його прадід і прабабуся¹⁰¹.

Першим кроком до появи голоду стали хлібозаготівельні плани 1932 – 1933 рр., які перевищували плани 1928 р. удвічі при менших урожаях. Дніпропетровщині було встановлено план у 88 млн. пудів зерна, що становило четверту частину загальнонеспубліканського плану. Для кращого визискування хліба у селян в Україну було надіслано додатково 150 співробітників ДПУ. З них у Дніпропетровську область прибуло 20 осіб на три місяці для розвер-

⁹⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 53. Історико-економічні характеристики Апостолівського району з редакторськими та авторськими правками, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 6

⁹⁸ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 48–49; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 70

⁹⁹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 60, 61.

¹⁰⁰ Семенко Юрій Сергійович [Електронний ресурс] Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Семенко_Юрій_Сергійович

¹⁰¹ Нирко Олексій Федорович [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Нирко_Олексій_Федорович

стки¹⁰². Для тих районів, які виконували план найгірше, було суттєво скорочено підвіз товарів, крім гасу і сірників (цих товарів не шкодували, бо в їжу вони не годилися): Апостолівський район – на 28%, Васильківський – 23%, Василівський – 21,4%, Велико-Лепетиський – 17,4%, Михайлівський – 25,8%, Нікопольський – 23,7%, Солонянський – 19,3%¹⁰³.

На початку 1930 р. для пришвидшення створення колгоспів приїхали робітники – двадцятип'ятитисячники. Один із них – Ф. А. Черненко – був обраний головою сільгоспартії «Молот». Допомогу 38 колгоспам надавала МТС, створена у 1930 р. Селяни виступали проти колективізації: били активістів, підпалювали колгоспні склади, зернові посіви, забирали колгоспне майно, псували реманент¹⁰⁴. Посіви здійснювалися зерном, відібраним у селян. Реманент, худоба теж були відібрані у селян і перетворені на колгоспне майно. Селяни розуміли, що вони не зможуть скористатися ні своїм сільськогосподарським інвентарем, ні зерном, тому його також знищували.

Мешканка села с. Червоний Тік Л. Я. Рябченко згадує, що після колективізації 1929 р. усе майно, що було в селян, забрали. «Вдома у батька було трохи зерна, – згадує вона далі, – він сховав його в стайні, виривши яму під яслами корови. Пам'ятаю, що мама висипали відро кукурудзи та пшениці на лежанку на печі й поклала нас спати. Так прийшли «оперуполномочені» з райкому партії. Довго нишпорили. Нічого не знайшли. Вже хотіли йти, та один із них заглянув до хати ... поскидав нас як цуценят з печі. Загребли те зерно, погрожували»¹⁰⁵.

Жахливим ударом по селу стало прийняття Постанови ЦВК та РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. Цією постановою за крадіжку державного майна встановлювалася вища міра покарання¹⁰⁶.

Мешканка села Базавлук М. Д. Курочкіна (Макаренко) згадує, що її мати весь час продавала чи міняла одяг. Їжі не вистачало, хоча батько працював трактористом. За те, що батько вкрав жменю дерті для дітей, його засудили на два роки. Загалом у бригаді тоді померли від голоду 100 осіб¹⁰⁷.

¹⁰² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 16. Спр. 8. Арк. 28.

¹⁰³ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5384. Арк. 111 – 113.

¹⁰⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 49.

¹⁰⁵ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 1120.

¹⁰⁶ Свідчення з минулими. Мовою документів. – Д.: Моноліт, 2001. – С. 140.

¹⁰⁷ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008. – С. 1120 – 1121.

Суворі постанови не допомагали. План хлібозаготівель неможливо було виконати. Тоді Дніпропетровський обком партії 23 грудня 1932 р. видає постанову, якою пропонував «застосувати найрішучіші заходи тиску...» на селян Апостолівського, Магдалинівського і Криворізького районів за незадовільну роботу з хлібозаготівель¹⁰⁸.

28 грудня 1932. р. бюро Апостолівського райкому КП(б)У за участю секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постишева видає постанову про заходи щодо виконання хлібозаготівель. У ній зазначалося про необхідність забезпечення збору даних у колгоспах «Червоний козак» та «Комінтерн», а також наказувалося: «1) розтрощити куркульсько-саботажницьке гніздо через суд, виголошення вироків з конфіскацією майна; 2) застосувати репресивні заходи до саботажників, ледацюг; 3) відрядити виїзні сесії в колгоспи; 4) вислати 30 бойових комуністів замість відправлених назад, констатувати слабку боротьбу комуністів і комсомольців Апостолівської організації з куркульським саботажем»¹⁰⁹.

Саботажем вважалося приховування кількох кілограмів зерна. Мешканка с. Калинівка Г. Г. Лебідь згадує, що «в селі жили переважно заможні люди. Батько був агроном, їли цукрові буряки, які ховали під підлогою. Якось на батька написали донос. Прийшла комісія ... нічого не знайшла. Чимало людей у сусідніх селах померло від голоду»¹¹⁰.

Мешканець с. Вільне А. І. Бондарук розповідає, що у 1920 р. його сім'я отримала 5 дес. Причому родина вважалася заможною. З початком колективізації приїхали гарбами і все, що було у дворі, у коморах, все позабирали. «В нашому селі, – згадує він, – залишилося недоторканими хат 20, бо у них і забирати було нічого. Нас з 12 залишилося дев'ять. Їли щурів, дохлих коней. Мертвих людей у той час бричка возила на цвинтар разом з дохлими кіньми. В нашому селі всі чоловіки померли і зовсім малих дітей теж не було»¹¹¹.

Наступним кроком радянської влади стало застосування так званих «чорних дощок», які можна порівняти з проскрипційними списками часів римських імператорів. Як правило, на «чорні дошки» потрапляли села, які мали велике недовиконання планів заготівель. Тим, хто потрапляв на ці дошки, загрожувало повне вимирання.

¹⁰⁸ Маркова А. М. Голодомор 1932 – 1933 років на Дніпропетровщині / А. М. Маркова // «І поліг наш народ, наче скошене жито...». Голодомор 1932–1933 років на Дніпропетровщині. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – С. 44.

¹⁰⁹ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008. – С. 1076 – 1077.

¹¹⁰ Там само. – С. 1120.

¹¹¹ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008. – С. 1119 – 1120.

5 лютого 1933 р. рішенням Дніпропетровського обкому КП(б)У до списків на «чорну дошку» занесені колгоспи: «Комінтерн», «Червоний козак», «Трудова змичка», «Зоря нового життя», ім. Г. Петровського¹¹².

Все, що вродило, вивозили, згадувала мешканка с. Михайло-Заводське М. Долотій. Ті, хто дожили до весни 1933-го року, шукали ховрахів, ловили в річці черепах, їли щавель, лободу, цвіт акації¹¹³. Так було у Тарасо-Григорівці, Кам'янці, Переселенці. Деякі голови колгоспів, наражаючись на небезпеку, роздавали людям хліб. Завдяки цьому люди вижили. Так було в колгоспі «Переселенець»¹¹⁴.

Штучність голоду, організованого радянською владою, підтверджують сотні свідків. Так, мешканець Апостолового І. Ф. Сафонов розповідає, що «голод 1933 р. був страшний, але врожай був, бо звідки ж було набрати на елеваторі стільки кукурудзи! Її вантажили у вагони й вивозили. Брат Володя працював у колгоспі, їсти було нічого. Володя їздив підводою у Велику Костромку, їх змушували підбирати по селу, по дорогах мертвих і ховати в братських могилах»¹¹⁵. «Пам'ятаю, – згадує Г. Г. Лебідь, – як у пошуках їжі люди знаходили мушлі у річці, хоча на полі за колючим дротом мокла під дощем чимала купа кукурудзи, гнила на сонці. Людям її не давали»¹¹⁶.

У 1933 р. після того як шляхом терору та голоду українське селянство загнали до колгоспів, постачання продовольства відновили. Своєрідним блюзнірством над пам'яттю померлих стало перейменування Апостолівського району. У квітні 1936 р. смт Апостолове на честь одного з організаторів голодомору, першого секретаря ЦК КП(б)У С. В. Косіора (1889 – 1939) назвали Косіоровим, а район Косіорівським. У 1938 р. він був заарештований як ворог народу і селище більше не могло носити його ім'я. Апостолове перейменовують на честь наркома внутрішніх справ М. І. Єжова (1895 – 1940) на Єжовськ, а район стає Єжовським. У 1939 р. М. І. Єжова розстріляли, і району аби «не наврочити», повернули назву Апостолівський¹¹⁷.

¹¹² Там само. – С. 1090.

¹¹³ Долотій М. Як ми вижили. Спогад про голодомор –33 / М. Долотій // Вісник Апостолівщини. – 1993, 26 січня. – № 7. – С. 3.

¹¹⁴ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008. – С. 1119, 1121, 1122.

¹¹⁵ «Вийв голод неситий усе, що жило...». Свідчення очевидців голодомору 1932 – 1933 років на Дніпропетровщині // «І поліг наш народ, наче скошене жито...». Голодомор 1932 – 1933 років на Дніпропетровщині. – Д., 2008. – С. 164.

¹¹⁶ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Дніпропетровська область. – Д., 2008. – С. 1120.

¹¹⁷ Маркова Л. М. Історія географії: адміністративно-територіальний устрій Дніпропетровщини на початку ХХ ст. / Л. М. Маркова. – Д.: ДОНУБ, 2011. – С. 42.

У 1941 р. у села Апостолівщини прийшла ще одна біда – війна. Ще до приходу німців, у липні 1941 р. в Апостоловому був сформований винищувальний батальйон. Командиром призначили оперуповноваженого Апостолівського райвідділу НКВС Ф. В. Худобу.

17 серпня 1941 р. с. Апостолове та інші населені пункти району були окуповані німцями¹¹⁸. Після приходу німців командиром винищувального загону стає завідувач фінансового відділу райвиконкому Апостолівської райради І. І. Карастоянов. Загін діяв біля сіл Мар'янське, Грушівка, Грушівський Кут. Він складався з 55 осіб, займався диверсійною діяльністю: збирав розвіддані для командування Південного фронту, винищував живу силу і техніку ворога. Серед населення загін не мав значної підтримки. Про це свідчить той факт, що коли у жовтні 1941 р. війська Південного фронту відійшли на схід, загін поступово став втрачати боєздатність, оскільки тепер важко було постачати зброю та харчі. Частина бійців перейшла лінію фронту, частину залишили для підпільної роботи. Місцеві мешканці майже відразу здали німцям 43 партійних та комсомольських активіста¹¹⁹. З боку людей це була своєрідна відплата комуністам і комсомольцям, за прямої участі яких здійснювалася колективізація, виселення селян до Сибіру, проводилися репресії.

У період окупації Апостолівський район входив до Криворізького земельного повіту Дніпропетровського генерального округу. Німці повною мірою використали матеріальні ресурси району. До Німеччини було вивезено 3 187 мешканців району¹²⁰. Багато людей загинуло, було знищено матеріальні цінності. У той же час було відновлено богослужіння в храмах, закритих комуністами. Від жовтня 1941 р. до початку 1944 р. в окрузі діяла «Просвіта», головою якої був уродженець Апостолового Ю. С. Семенко. Після поразки нацистів він переїхав до Німеччини. У 1950 – 1954 рр. працював співредактором газети «Українські вісті» (м. Новий Ульм). У будинку Юрія Семенка в Мюнхені у післявоєнні роки мешкав Тарас Бульба-Боровець. Помер і був похований у Мюнхені¹²¹.

Упродовж кінця 1941 – початку 1943 рр. підпільна та партизанська діяльність була майже непомітною. У 1942 р. у с. Новомар'янці була організована

¹¹⁸ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 9; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 63.

¹¹⁹ Іщенко М. І. Апостолівщина у роки Великої Вітчизняної війни. Короткий історико-публіцистичний нарис / М. І. Іщенко. – Апостолове: Апостолівська друкарня, 2011. – С. 41; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 36; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 64.

¹²⁰ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 10.

¹²¹ Семенко Юрій Сергійович [Електронний ресурс] Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Семенко_Юрій_Сергійович

підпільна група на чолі із вчителем електротехнікуму Ф. О. Товмашем. Група займалася розповсюдженням зведень Радінформбюро, розклеювала і роздавала листівки, надавала допомогу сім'ям загиблих, попереджала молодь про вивезення до Німеччини¹²². На Апостолівщину розповсюдила свою діяльність криворізька група ОУН під проводом Сергія Шерстюка, яка займалася переважно агітацією¹²³.

Відновлення партизанської активності в краї припадає на осінь 1943 р., коли Червона армія воювала з німцями на території Дніпропетровської області. Всі партизанські загони були створені та функціонували насамперед за підтримки командування Червоної армії.

Визволення Апостолівщини відбулося внаслідок успішного проведення Нікопольсько-Криворізької наступальної операції (30 січня – 29 лютого 1944 р.). Так, 2 лютого 1944 р. бійці 35-ї та 47-ї гвардійських стрілецьких дивізій звільнили хутори Тарасо-Григорівку, Новоіванівку та Слов'янку. 3 – 4 лютого 1944 р. підрозділи 27-ї та 74-ї гвардійських стрілецьких дивізій зайняли села Софіївку та Мало-Воронцовку (нині с. Михайло-Заводське), Кам'янку¹²⁴. 4 – 5 лютого 1944 р. 4-а та 74-а гвардійські стрілецькі дивізії очистили від гітлерівців станцію Апостолове і повністю звільнили місто¹²⁵. 5 лютого 1944 р. були визволені села Запорізьке та Перше Травня¹²⁶. Нарешті, 16 лютого 1944 р. війська 3-го Українського фронту під командування Р. Я. Малиновського звільнили від німців с. Мар'янське¹²⁷, а 27 лютого 1944 р. – с. Велика Костромка.

Після відходу німців починається відновлення понівеченого війною господарства. У селі Мар'янське тракторів не було, орали коровами, на роботах були зайняті переважно жінки, землю копали лопатами, сіяли вручну¹²⁸. Схожа ситуація була в усіх селах району. Складнощі періоду відбудови були обтяжені черговим голодом 1946 – 1947 рр. Мешканка с. Михайло-Заводське М. Долотій розповідала, що голод 1947 р. для сім'ї був ще складнішим. «Хоч двоє старших синів працювали в колгоспі, та були ми голодні», – згадувала вона¹²⁹. Причини голоду були ті ж,

¹²² Іщенко М. І. Апостолівщина у роки Великої Вітчизняної війни. *Короткий історико-публіцистичний нарис* / М. І. Іщенко. – Апостолове, 2011. – С. 67 – 68.

¹²³ Семенко Юрій Сергійович [Електронний ресурс] Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Семенко_Юрій_Сергійович

¹²⁴ Іщенко М. І. Апостолівщина у роки Великої Вітчизняної війни. *Короткий історико-публіцистичний нарис*. – Апостолове, 2011. – С. 104; Іщенко М. 74 гвардійська стрілецька дивізія в боях за Апостолівський район / М. Іщенко // *Апостолівські новини*. – 2000, 3 лютого. – № 8 – 9. – С. 3.

¹²⁵ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. *Рукописи нарисів з історії м. Апостолове*. Арк. 10, 54.

¹²⁶ Іщенко М. І. Апостолівщина у роки Великої Вітчизняної війни. *Короткий історико-публіцистичний нарис* / М. І. Іщенко. – Апостолове, 2011. – С. 114.

¹²⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. *Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське*. Арк. 7 – 8.

¹²⁸ Там само. Арк. 24.

¹²⁹ Долотій М. Як ми вижили. *Спогад про голодомор – 33* / М. Долотій // *Вісник Апостолівщини*. – 1993, 26 січня. – № 7. – С. 3.

що й у 1932 – 1933 рр. Нереальні плани заготівель, вилучення зерна у колгоспів, навіть насіннєвого. Намагання деяких голів колгоспів зберегти зерно бодай для посівів радянською владою сприймалося як саботаж хлібозаготівель. У постанові РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 23 січня 1946 р. вказувалося, що «в колгоспі «Комунар» Апостолівського району за невиконання зобов'язань перед державою було засипане зайве насіння в розмірі 209 ц, в колгоспі «Трудова змичка» – 314 ц, «Серп і Молот» – 138 ц, «Червона Зірка» – 183 ц, «Перше Травня» – 288 ц»¹³⁰. Без насіннєвого зерна посівна кампанія була зірвана і села знову залишилися без хліба. Люди знову змушені були перейти на підніжний корм. До того ж умови проживання залишалися жахливими. Так, мешканці Апостолового лише у 1949 р. вийшли із землянок і заселилися до нових будинків¹³¹.

Люди не встигли налагодити своє життя і відновити сільське господарство, як у 1948 р. починається будівництво Каховського водосховища, яке мало затопити багато населених пунктів, плавні і тисячі гектар родючих земель. Села Грушівка, Грушівський Кут та Мар'янське підлягали затопленню. Мешканців цих сіл не питали їхньої думки, хоча під воду мала піти їхня батьківщина. Олексій Артеменко з Грушівки у 1954 р., коли води Каховського моря накрили плавні, виліз на гребінь гранітного відвалу, до якого причалювали навантажені кам'яними брилами баржі, і почав кричати: «Не треба нам ніякого моря, якщо воно поглине наші заплави і левади!»¹³². Однак його силою стягли, ще й пошкодили ногу.

Села Грушівка та Кут (1955 р.)

¹³⁰ Голод в Україні. 1946 – 1947 рр. Документи і матеріали. – К. Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1996. – С. 17.

¹³¹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 57.

¹³² Лащенко С. Реінкарнація козацької Грушівки [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=16212>

Села Грушівка та Грушівський Кут були перенесені вище і стали одним селом, яке у 1953 р. назвали Ленінським. Переселенню підлягало 678 дворів і все громадське господарство¹³³. Свідком трагедії штучного моря став Олександр Петрович Довженко (1894 – 1956), який опинився у самому вирі будівництва Каховсько-Кримського гідровузла. Упродовж 1954 – 1955 рр. він жив у с. Ленінському (нині с. Грушівка). Фактично тут О. П. Довженко написав сценарій свого фільму «Поєма про море» – про драматичну і безглузду затію радянської влади. При зведенні Каховської гідроелектростанції водосховищем було затоплено понад 100 тис. га родючих чорноземів. А разом з ними і півсотні великих та малих населених пунктів, відселено з них понад 50 тисяч селянських сімей. Так, доля грушівців лягла в основу кінострічки О. П. Довженка.

Олександр Довженко розумів, що створення штучного моря поставило перед людьми низку проблем. З одного боку, воно принесло вологу, дало світло, а з іншого – затопило тисячі гектарів родючого чорнозему, знищило плавні, які були притулком птахів і звірів. 26 жовтня 1956 р. він записав у щоденнику: «Чи це все так? Ну, добре, Каховську станцію і водоймище – море – я розумію, визнаю повністю і люблю. Інші греблі? Зокрема Кременчуцька? Та сама, яка повинна затопити 45 000 домів серця

Будівництво каналу Дніпро - Кривий Ріг (с. Мар'янське, 1955 р.)

Будівництво зрошувальної системи біля с. Велика Костромка (1965 р.)

¹³³ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 57. Рукописи нарисів з історії с. Ленінське. Арк. 247.

України? Чи потрібна вона? Чи така вже вона необхідна? Для чого вона? Для постачання запорізьких турбін? А може, плюнути нам на ці турбіни, на ці вісім худих фараонових корів? Чи не надто дорого обійдуться ці запорізькі їхні кіловати? Навіщо ж ці складні архаїчні, божевільні дорогі гідроелектрогіганти на прекрасних ріках? Ці затоплення міст і сіл?»¹³⁴.

Штучне Каховське море змінило екосистему краю на догоду економічним можливостям. Соціально-економічна сфера Апостолівщини упродовж наступних двох десятиліть і справді зростає. У 1957 – 1961 рр. був споруджений магістральний канал Дніпро – Кривий Ріг протяжністю 41,3 км, який покращив зрошення місцевих ланів, зокрема радгоспів «Апостолівський», «Криворізький» та інших¹³⁵. Канал бере початок з Каховського водосховища поблизу с. Мар'янське, потім пролягає біля м. Апостолове і закінчується резервним Південним водосховищем, звідки воду подають у систему Криворізького водогону і звідти відкритим каналом до Кресівського водосховища на р. Саксагань та до р. Інгулець¹³⁶.

Збільшується чисельність населення у селах Апостолівщини. Зокрема, у 1966 р. в Апостоловому нараховувалося 15 600 осіб. У зв'язку зі збільшенням кількості населення та економічних потужностей селище міського типу Апостолове у 1956 р. отримало статус міста районного підпорядкування. У 1962 р. у місті прокладено централізований водогін¹³⁷.

В інших населених пунктах також спостерігається помітне зростання кількості населення (див. табл. 1).

Таблиця 1

*Кількість населення у найбільших селах та містах Апостолівського району на 1966 – 1968 рр.*¹³⁸

№ з/п	Населений пункт	Кількість населення, осіб.
1.	Апостолове	15600
2.	Велика Костромка	4538
3.	Володимирівка	686
4.	Грушівка	5193
5.	Зеленодольськ	8500
6.	Кам'янка	2414
7.	Мар'янське	5491
8.	Михайлівка	2066
9.	Нива Трудова	665

¹³⁴ Довженко О. П. Щоденник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://bookz.ru/authors/dovjenko-o/sbchoden/page-7-sbchoden.html>

¹³⁵ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 33.

¹³⁶ Дніпро – Кривий Ріг канал [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=22234

У селах і містах, указаних у таблиці, покращується соціально-економічна, соціокультурна та медична інфраструктура. На середину 1960-х років у кожному селі функціонували школа, а то й не одна, лікарні або медичні пункти, навіть пологові будинки, бібліотеки, клуби, в Апостоловому працював кінотеатр «Родіна»¹³⁹. У 1968 р. у м. Апостоловому відкрився Музей історії Апостолівського району.

У селі Мар'янське у 1966 р. став до ладу бетонний завод, який задовольняв потреби мешканців у будівельних матеріалах. Культурні запити реалізовувалися через співочий колектив під керівництвом О. К. Павленко. Спорт розвивався завдяки спортивному колективу товариства «Колгоспник»¹⁴⁰. У 1977 р. у Великій Костромці побудували нове приміщення середньої школи¹⁴¹.

У 1961 р. в Апостолівському районі з'являється місто-новобудова під назвою Зеленодольськ. 31 січня 1961 р. Рада Міністрів УРСР затвердила проект спорудження Криворізької ДРЕС-2 у глибокій природній западині з назвою Зелена Долина. Від неї й пішла назва міста. У листопаді 1961 р. почалися будівельні роботи. З'явилося водоймище 15 км². У другій половині 1965 р. став до ладу перший енергоблок, у травні 1966 р. – другий. У 1970 р. задіяні всі вісім енергоблоків. Розвивається інфраструктура: побудовані середня школа, музична школа, кінотеатр, а також філіал Запорізького гідроенергетичного технікуму¹⁴². У 1964 р. Зеленодольськ отримав статус селища міського типу, а у 1993 р. став містом районного підпорядкування¹⁴³.

¹³⁷ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 13, 35, 60, 65.

¹³⁸ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 50. Рукописи нарисів з історії м. Апостолове. Арк. 65; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 55. Рукописи нарисів з історії с. Велика Костромка. Арк. 26; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 53; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 61. Історико-економічні довідки про с. Володимирівка, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 1; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 64. Історико-економічні довідки про смт Зеленодольськ з редакторськими та авторськими правками, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 8; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 66. Історико-економічні довідки про с. Кам'янка з редакторськими і авторськими правками, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 1; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 69. Історико-економічні довідки про с. Нива Трудова. Арк. 1.

¹³⁹ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 55. Рукописи нарисів з історії с. Велика Костромка. Арк. 26, 105; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 85; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 61. Історико-економічні довідки про с. Володимирівка. Арк. 1, 2; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 66. Історико-економічні довідки про с. Кам'янка. Арк. 1, 2; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 67. Історико-економічні довідки про с. Михайлівка. Арк. 1, 2; ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 69. Історико-економічні довідки про с. Нива Трудова. Арк. 1, 2.

¹⁴⁰ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 59. Рукописи нарисів з історії с. Мар'янське. Арк. 84, 85, 87.

¹⁴¹ Історія села Велика Костромка [Електронний ресурс] Режим доступу: http://apostolove-info.at.ua/publ/istorichnij_rozvitok/istorichnij_rozvitok_s_velika_kostromka/100-1-0-320.

¹⁴² ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 64. Історико-економічні довідки про смт. Зеленодольськ. Арк. 1, 2, 3.

¹⁴³ Зеленодольськ. – Зеленодольськ, 2011. – С. 9.

Загалом на 1965 р. у районі діяли 13 промислових підприємств, серед яких найбільшими були Токівський каменедробильний завод, Підstepнянський завод будматеріалів, Апостолівський авторемонтний завод. На 1967 р. населення району становило 60 200 осіб¹⁴⁴.

У 1960 – 1980-х рр. район став відомий в області не лише завдяки соціально-економічним можливостям. Серед інтелігенції Апостолівщину знали завдяки двом поетам – М. А. Чхану та І. П. Іову.

Михайло Антонович Чхан (1926 – 1987) народився в с. Кам'янка, закінчив місцеву школу. З 1943 р. воював у лавах Червоної армії. Після війни закінчив Дніпропетровський металургійний інститут, працював на заводі імені К. Лібкнехта, з 1966 р. – член Спілки письменників України¹⁴⁵. За висловом письменника В. Савченка: «На творчості цілого покоління дніпропетровських шістдесятників позначився патріотизм і громадянська свідомість Чхана». У творчості Чхана чимало такого, що перегукується з поезією шістдесятників. Це й бунтівна непримиренність до всього фальшивого, задушливого, а найперше – до рабської покірності. Це зазначали В. Корж, С. Бурлаков, В. Чемерис, І. Пушпо та інші. На думку С. М. Мартинової, саме «незвичний ландшафт виліпив вдачу Чхана, заклав основи його бунтарського характеру, вплинув на естетику письма, розлогий як степове безмежжя, і, водночас, внутрішньо напружений, як музика кам'янських водоспадів»¹⁴⁶. Степ дійсно вплинув на його

Токівські граніти на р. Кам'янка (2015 р.)

¹⁴⁴ ДАДО. Ф. Р. 4540. Оп. 1. Спр. 53. Історико-економічні характеристики Апостолівського району з редакторськими та авторськими правками, підготовлені у 1966 – 1968 рр. Арк. 4, 18.

¹⁴⁵ Мос Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2006 рік: Бібліограф. покажчик / Упоряд. І. С. Голуб. – Д.: ДОНУБ, 2005. – С. 72–73.

¹⁴⁶ Мартинова С. М. «В ній жила запорозька сміливість» / С. М. Мартинова // Мос Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2016 рік: Бібліограф. видання / Упоряд. І. С. Голуб. – Д., 2015. – С. 115, 117.

творчість. Тема козацтва цікавила його і відобразилася у поезіях «Річка Жовта», «Базавлук», «Чортомлицькі легенди» та інших.

У 1948 р. у Кам'янці народився ще один поет – Іван Павлович Іов (1948 – 2001). Після закінчення одинадцяти класів загальноосвітньої школи працював токарем на паротягоремонтному заводі, служив у армії. У 1974 р. закінчив філологічний факультет Кам'янець-Подільського університету. Викладав українську мову та літературу в школі, працював у редакціях газет Івано-Франківська, Хмельниччини та Київщини, асистентом оператора кінокорпункту «Укркінохроніка», редагував щомісячний вісник «Позиція» у Хмельницькому. Йому належать поетичні збірки: «Світло рідної хати», «Великдень долі» та інші¹⁴⁷.

З набуттям незалежності України район залишається потужною сировинною базою. Тут залягають запаси марганцевих руд, боксити, глина, буревугілля. Видобуваються граніт і вапняк. У той же час велика кількість підприємств, зокрема Криворізька ТЕС, впливають на стан екології краю, який є доволі загрозливим. За останню чверть століття скоротилася кількість населення. Якщо у 2000 р. у районі мешкали 69,1 тис. осіб, то у 2012 р. – 57,4 тис.¹⁴⁸.

Край поступово повертається до власних історичних коренів. Відновлюються козацькі традиції. Правозахисне козацьке товариство «Базавлуцька Січ» доглядає за старим цвинтарем біля с. Грушівка. У 2012 р. члени товариства встановили неподалік села пам'ятний знак. 4 лютого 2016 р. Верховна Рада Україна відновила історичну справедливість і повернула селу Ленінське стару назву – Грушівка.

Коли у 2014 р. Україна зазнала агресії з боку Росії, багато нащадків славних запорозьких козаків стали до лав Збройних сил і, як і в давні часи, боронять українську землю від ворогів¹⁴⁹.

І. О. Кочергін,

кандидат історичних наук, доцент,

голова правління Дніпропетровської обласної організації

Національної спілки краєзнавців України

¹⁴⁷ Іов Іван Павлович [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Іов_Іван_Павлович

¹⁴⁸ Яковенко В. С. Апостолівський район / В. С. Яковенко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. А. – С. 616 – 617.; Апостолівський район [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Апостолівський_район

¹⁴⁹ Книга пам'яті, полеглих за Україну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://memorybook.org.ua/index1.htm>

1. Апостолове, м.

1.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4 км на південний схід від центру міста, за 2,2 км на південний схід від околиці, біля перетину шосейної дороги Апостолове – Перше Травня та залізничної гілки, на ріллі, на вододілі балки Попова та яру Вшивий, що впадають у балку Вшива – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 0,5 м, діаметр – 26 м. Насип сегментоподібної форми, поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Антон Фірстов

1.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,2 км на південний схід від центру міста, за 1,5 км на південний схід від його околиці, на вододілі балки Попова та яру Вшивий, що впадають у балку Вшива – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-

культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 0,7 м, діаметр – 32 м. Насип сегментоподібної форми, поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Антон Фірстов

1.3. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 4,25 км на північний схід від центру міста, за 2,5 км на північний схід від північної околиці міста, на ріллі, на вододілі балок Вшива та безіменної, що впадають у річку Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід на відстані 0,3 км один від одного. Заввишки насипи – 1,8 м та 1,5 м, діаметри – 46 м та 28 м. Насипи сегментоподібної форми, поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о раз-

ведках Дніпропетровського історичного музею в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

1.4. Курганна група «Могила Баба» (археол.)

Розташована на відстані 5 км на північний схід від центру міста, за 3,2 км на північний схід від північної околиці міста, праворуч траси Апостолове – П'ятихатки, на ріллі, на вододілі балок Вшива та Мазурчина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані ланцюжком по вісі північний схід – південний захід. Домінуючий курган заввишки – 8 м, діаметр – 84 м. Насип – конічної форми, по поверхні пролягає геодезична траншея, північно-західна пола – у смугі відводу автодороги. На вершині

встановлений триангуляційний знак. Зі східної сторони півколом розташовані три менших насипи, що мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,1/20 м; 0,1/16 м; 0,1/8 м. Насипи сегментоподібної форми, поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Кургани проявляються на ріллі як світло-жовті плями.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Дніпропетровського історичного музею в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

1.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3,65 км на північ – північний захід від центру міста, за 1,5 км на північ від північної околиці міста, ліворуч залізниці, на ріллі, на вододілі балок Вшива та Мазурчина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані ланцюжком по вісі північний схід – південний захід протяжністю 0,35 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,9/30 м; 0,5/30 м; 0,4/22 м; 0,3/16 м. Два менших кургани зливаються полами. Насипи сегментоподібної форми, поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Наталія Жарінова

1.6. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5 км на північний захід від центру міста, за 1,75 км на північний захід від північно-західної околиці міста, праворуч залізниці Апостолове – Кривий Ріг, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук, що впадають у річку Дніпро.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані по вісі північний схід – південний захід. Розміри насипів надаються відповідно до порядку змен-

шення (висота/діаметр): 1,5/40 м; 1/30 м; 0,5/34 м. Насипи сегментоподібної форми, поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Наталія Жарінова

1.7. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Місто Апостолове. Братська могила радянських воїнів

На території залізничного вокзалу, 50 м від колії, 400 м від вокзальної площі, поблизу Будинку науки та техніки (колишня СІП №1).

Поховано 33 радянських воїни 3-го Українського фронту, які загинули у лютому 1944 р. у боях за визволення м. Апостолове від гітлерівських військ та померли від ран у 177 ХППГ, 574 ХППГ, 2566 ХППГ. Усі прізвища відомі.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ,

головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. Тому був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що тримала оборону на Нікопольському плацдармі. Це призвело б до втрати противником стратегічно важливих руд та відкривало шлях на Миколаїв та Одесу.

На цьому напрямку діяли 8-а гвардійська (генерал-полковник В. І. Чуйков) та 46-а (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) армії. Перейшовши в наступ 31 січня 1944 р., ці з'єднання 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) в умовах бездоріжжя, викликаного дощами та мокрим снігом, успішно тиснули противника. 5 лютого 1944 р. у нічному бою за Апостолове зіткнулись фланги 8-ї гвардійської та 46-ї армій. Місто було звільнено від гітлерівських військ сумісними зусиллями 4-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Г. Є. Кухарев) 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії та 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу

(генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії.

Воїни, які загинули в цих боях, а також ті, які померли від ран у 177 ХППГ, 574 ХППГ, 5266 ХППГ, що розміщувались у будинку школи, були поховані в 5 братських могилах неподалік колії.

У 1944 р. на могилах установили надгробки та дерев'яні обеліски, які в 1952 р. замінили на залізобетонну скульптуру «Воїн та партизанка», встановлену на чотирикутний постамент. У 1975 р. п'ять надгробків були об'єднані в одну прямокутну могилу, викладену по контуру полірованими гранітними плитами, а попереду скульптури розмістили меморіальну плиту з 33 прізвищами похованих. У 2011 р. пам'ятник реконструювали: двофігурну залізобетонну композицію замінили на 3 пілони з червоного граніту на бетонній основі. На центральному пілоні – карбоване зображення воїна в повний зріст, на правому та лівому – прізвища похованих.

Література: 1. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 39, 490, 508, 523. 2. Чуйков В. П. В боях за Украину / В. П. Чуйков. – К., 1972. – С. 108 – 140.

Ірина Нікітіна

1.8. Могила С. М. Коваленка (іст.)

Місто Апостолове. Могила С. М. Коваленка

На кладовищі, що по дорозі на с. Михайло-Заводське, ліворуч ритуального майданчика.

Коваленко Семен Миколайович (02.02.1916 – 16.11.2001) – Герой Соціалістичної Праці (1966), працівник сільського господарства.

Народився 2 лютого 1916 р. у селі Мала Костромка (Апостолівський р-н) у родині селянина. В 1931 – 1932 рр. отримав початкову освіту, закінчив курси трактористів при Апостолівській МТС; 1933 – 1936 рр. – працював трактористом у Апостолівській МТС; 1937 – 1941 рр. – проходив строкову службу у лавах Червоної армії; 1940 – 1941 рр. – помічник бригадира тракторної бригади Апостолівської МТС. У 1941 – 1945 рр. брав участь у бойових діях на фронтах Другої світової війни; 1945 – 1947 рр. – тракторист Апостолівської МТС; 1947 – 1965 рр. – бригадир тракторної бригади в колгоспах ім. М. Свердлова та ім. Г. Дмитрова; 1965 – 1976 рр. – ке-

рівник третього відділення радгоспу ім. Г. Дмитрова; 1976 – 1981 рр. – працівник радгоспу.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 червня 1966 р. за досягнуті високі показники у вирошуванні сільськогосподарських культур, дострокове виконання і перевиконання плану продажу хліба державі С. М. Коваленку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджений Золотою медаллю «Серп і Молот» (1966), двома орденами Леніна (1966, 1973), орденом Жовтневої революції (1971), орденом «Знак Пошани» (1958), орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня (1985).

Помер 16 листопада 2001 р.

На могилу покладена надгробна плита (1,13×0,6 м), в узголів'ї якої встановлена стела (1,2×0,62 м) з полірованого чорного граніту з карбованим портретом та присвятним написом.

Література: 1. Дніпропетровський історичний музей ім. А. І. Яворницького. Зведений іменний каталог. Персональна картка С. М. Коваленка. 2. Шевченко С. Н. Трудовая слава Днепропетровщины / С. Н. Шевченко, Е. А. Кучеров, С. В. Дорошев. – Д.: Ліра, 2013. – С. 133.

Надія Шейміна

1.9. Могили радянських воїнів та Д. Г. Вовка (іст.)

Місто Апостолове. Могили радянських воїнів та Д. Г. Вовка

Центральний міський парк.

У 4 братських та 3 індивідуальних могилах поховано 393 радянських воїни 3-го Українського фронту, які загинули у лютому 1944 р. у боях за визволення м. Апостолове від гітлерівських військ. Усі прізвища відомі. В окремій могилі похований Данило Герасимович Вовк.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ, головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. Тому був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що

тримала оборону на Нікопольському плацдармі. Це призвело б до втрати противником стратегічно важливих руд та відкривало шлях на Миколаїв і Одесу.

На цьому напрямку діяли 8-а гвардійська (генерал-полковник В. І. Чуйков) та 46-а (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) армії. Перейшовши в наступ 31 січня 1944 р., ці з'єднання 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) в умовах бездоріжжя, викликаного дощами та мокрим снігом, успішно тиснули противника. 5 лютого 1944 р. у нічному бою за Апостолове зіткнулись фланги 8-ї гвардійської та 46-ї армій. Місто було звільнено від гітлерівських військ сумісними зусиллями 4-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Г. Є. Кухарев) 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії та 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії. Воїни, які загинули в цих боях, поховані в 4 братських та 3 індивідуальних могилах.

В індивідуальних могилах поховані Герої Радянського Союзу – Петро Афанасійович Кашпуров, Дмитро Васильович Фартушний, Василь Васильович Шитов.

Кашпуров Петро Афанасійович народився 3 квітня 1913 р. у с. Воскресенське (нині Каслинський р-н,

Челябінська обл.) у сім'ї селянина. Закінчив сільськогосподарський технікум, працював у зерносовхозі № 473 Актюбінської області. У Червоній армії – з 1936 р. На фронтах Другої світової війни – з 1941 р. Заступник командира по політичній частині 120-го гвардійського стрілецького полку 39-ї гвардійської стрілецької дивізії 8-ї гвардійської армії Південно-Західного фронту (з 20.10.1943 – 3-го Українського) П. А. Кашпуров відзначився в боях за м. Запоріжжя, особисто підняв два батальйони піхоти в атаку й одним із перших увійшов у місто. В ніч на 24 жовтня 1943 р. батальйон під його командуванням форсував р. Дніпро за 4 км південніше м. Дніпропетровська, в районі Лоц-Кам'янка – Старі Кодаки, зайняв та утримував плацдарм до переправи головних сил. За зразкове виконання завдання по форсуванню р. Дніпро і звільненню міста Дніпропетровська (нині м. Дніпро) та проявлені мужність і героїзм П. А. Кашпурову 22 лютого 1944 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Загинув 15 лютого 1944 р. у боях за с. Михайлівку (Апостолівський р-н). Його останки були перенесені та поховані в індивідуальній могилі (1,74×1,16 м) у центральному парку м. Апостолове.

Фартушний Дмитро Васильович народився 20 вересня 1910 р. у с. Велика Костромка (Апостолівський р-н) у сім'ї селянина. Закінчив 7 класів.

Працював трактористом у колгоспі. В 1933 – 1936 рр. проходив службу в лавах Червоної армії. На фронті Другої світової війни – з 1941 р. Закінчив курси молодших лейтенантів. Командир роти 229-го стрілецького полку 72-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії Спенового фронту гв. лейтенант Фартушний відзначився при форсуванні р. Дніпро. В ніч на 25 вересня 1943 р. Д. В. Фартушний на чолі першої штурмової групи переправився на правий берег поблизу с. Бородаївка (Верхньодніпровський р-н), прорвав оборону противника і, звільнивши с. Бородаївку, захопив плацдарм, утримуючи який, рота відбила 13 атак гітлерівських військ. У цьому бою Фартушний особисто знищив 18 ворожих солдат. За форсування р. Дніпро, захоплення та утримування плацдарму на правому березі та проявлені мужність і героїзм 26 жовтня 1943 р. Д. В. Фартушному присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В подальшому брав участь у звільненні Румунії, Болгарії, Німеччини. Помер 2 серпня 1946 р. через хворобу в Дніпропетровському військовому шпиталі. Його тіло перевезли до м. Апостолове і поховали в парку в індивідуальній могилі (1,74×1,16 м).

Шитов Василь Васильович народився 23 грудня 1915 р. у с. Веригіно (нині Шуйський р-н, Іванівська обл.) у сім'ї селянина. Закінчив 7 класів і школу ФЗУ. Працював слюсарем на прядильно-ткацькій фабриці «Шуй-

ський пролетарій». У Червоній армії – з 1936 р. Учасник радянсько-фінської війни 1939 – 1940 рр. Закінчив курси молодших лейтенантів. Працював у військовому училищі. На фронті Другої світової війни – з листопада 1942 р. Дивізіон 1232-го гарматного артилерійського полку 115-ї гарматної артилерійської бригади 46-ї армії 3-го Українського фронту під командуванням капітана Шитова в складі 3 гармат 19 лютого 1944 р. займав вогневу позицію північно-західніше с. Кравці (Широківський р-н). Прорвавши позиції піхоти, противник силами 18 бронетранспортерів розпочав наступ на позиції артилеристів. Капітан Шитов, організувавши кругову оборону, тривалий час стримував гітлерівців, не даючи їм можливості нанести удар у фланг радянських військ, які наступали в напрямку на Кривий Ріг. Артилеристи відбили декілька атак та вивели з ладу 7 бронетранспортерів, знищили більше роти автоматників. Коли закінчилися патрони, командир наказав пошкодити гармати і повів тих, хто залишилися живими у рукопашній бій. У цьому бою В. В. Шитов загинув. За зразкове виконання наказів командування та зрив ворожого наступу В. В. Шитову 13 вересня 1944 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу (по смертно). Його тіло друзі перевезли до м. Апостолове і поховали в міському парку в індивідуальній могилі (1,74×1,16 м).

У 1946 р. на всіх могилах установили тимчасові обеліски.

У 1947 р. по проекту архітектора М. Я. Яблонського на пам'ятці проведено реконструкцію. Позаду могили був установлений гранітний пілон (h – 10 м), на верхів'ї якого розмістили скульптуру жінки з гілкою оливи у руках. Праворуч та ліворуч від неї – 2 скульптурні групи. На братські могили (кожна по 1,74×1,16 м), що розташовані по 2 праворуч і ліворуч від пілону зі скульптурою, покладено плити (2 по 1,2×0,5 м та 2 по 1,2×0,65 м) з червоного граніту з іменами похованих та присвятними текстами. Перед могилами, праворуч та ліворуч від доріжки, що веде до них, установлені 8 гранітних плоских брил з іменами похованих та прізвищами земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. При вході до парку – 2 стели з червоного граніту з текстами наказів Верховного Головнокомандуючого з оголошенням подяки частинам та з'єднанням, що відзначилися в боях за звільнення Апостолового та присвоєння їм почесного найменування «Апостолівських».

У 1987 р. в індивідуальну могилу з громадського кладовища перенесені останки учасника громадянської війни Данила Герасимовича Вовка (1881 – 1918), який у березні 1918 р. був заарештований австро-угорськими військами, розстріляний на станції Апостолове. На новій могилі – плита (1×0,62 м) з червоного граніту.

Джержела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, стр. 254, арк. 1 – 20; ф. 46 А, оп. 9511, стр. 382, арк. 146 – 150. 2. Визначні міста Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ: Промінь, 1967. – С. 149 – 151. 3. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. – М., Воениздат, 1987. – Т. 1. – С. 641; Т. 2. – С. 638, 786. 4. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 39, 490, 508, 523. 5. Подвиг. Рассказы о Героях Советского Союза. – Ярославль, 1968. – С. 454 – 458. 6. Чуйков В. П. В боях за Украину / В. П. Чуйков. – К., 1972. – С. 108 – 140.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

1.10. Пам'ятник воїнам-артилеристам (іст.)

Місто Апостолове. Пам'ятник воїнам-артилеристам

При в'їзді в місто зі сторони Кривого Рогу.

5 лютого 1944 р. радянські війська звільнили м. Апостолове. Військам, що здійснили прорив ворожої оборони і брали участь у боях за Апостолове і на нижньому Дніпрі, наказом Верховного Головнокомандуючого від 6 лютого 1944 р. була оголошена

подяка і в Москві дано салют 20 артилерійськими залпами з 224 знарядь.

Дивізії, які особливо проявили себе в цих боях, отримали почесне найменування «Апостолівських». Серед них і 9-та окрема винищувально-протитанкова артилерійська бригада (підполковник І. В. Грищенко) та 184-й винищувально-протитанковий полк (підполковник В. Г. Поляков).

У 1977 р. на честь воїнів-артилеристів на залізобетонному постаменті була встановлена 76 мм гармата.

Література: 1. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 39.

Ірина Нікітіна

1.11. Пам'ятник воїнам-визволителям (іст.)

Місто Апостолове. Пам'ятник воїнам-визволителям

Вул. Вокзальна, неподалік залізничного вокзалу ст. Апостолове.

31 січня 1944 р. війська 46-ї (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) та 8-ї гвардійської (генерал-полковник

В. І. Чуйков) армій перейшли в наступ, наносячи головний удар по військах противника на Нікопольсько-Криворізькому напрямку. Під час тяжких боїв 5 лютого 1944 р. підрозділи 4-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Г. Ю. Кухарев) 31-го стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії визволили м. Апостолове. Наказом Верховного Головнокомандуючого найменування «Апостолівських» присвоєно: 4-й гвардійській стрілецькій дивізії, 9-й окремії винищувально-протитанковій артилерійській бригаді (підполковник І. В. Грищенко), 184-му армійському винищувально-протитанковому артилерійському полку (підполковник В. Г. Поляков), 68-му армійському інженерному батальйону.

6 листопада 1987 р. на честь воїнів 3-го Українського фронту, які 5 лютого 1944 р. визволили м. Апостолове від гітлерівських військ, установили важкий танк Т-10 (головний конструктор – Ж. Я. Котін), який не брав участь у бойових діях (випускався з 1953-го до 1966 р.).

Танк установлений на трапецієподібному постаменті (9,2 × 6 м), обкладеному грубо обробленими плитами граніту. На лицьовому боці постаменту укріплена гранітна меморіальна дошка, що містить напис: «Воинам Советской Армии, освобождавшим город Апостолово в феврале 1944 г. от благодарных жителей».

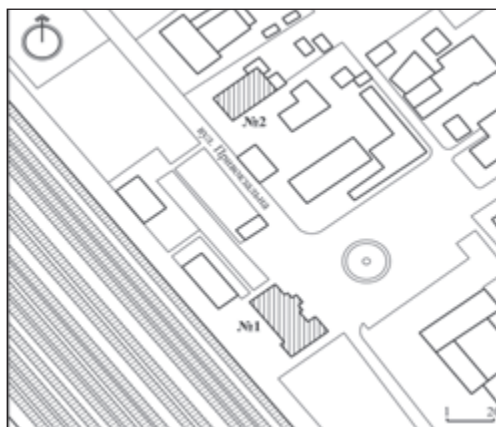
Література: 1. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 39. 2. Павлов М. В. Отечественные бронированные машины 1945 – 1965 гг. / М. В. Павлов, П. В. Павлов // Техника и вооружение: вчера, сегодня, завтра. – Москва: Техинформ, 2009. – № 8.

Людмила Чирюх

1.12. Комплекс будівель залізничної станції, поч. ХХ ст. (містобуд.)

Місто Апостолове. Комплекс будівель залізничної станції, поч. ХХ ст.

Місто Апостолове. Комплекс будівель залізничної станції, поч. ХХ ст. (схема розташування)

Комплекс залізничної станції знаходиться західніше історично-го осередку міста, на його колишній околиці.

Складається з низки будівель, з яких будинок залізничного вокзалу та будинок технічних служб мають історико-культурну цінність. Будівля вокзалу розташована паралельно із залізничними коліями та вздовж вулиці Привокзальної. Будинок технічних служб розміщений на північ від будинку вокзалу, перпендикулярно до нього, на службовій території залізниці.

Апостолове – місто районного підпорядкування, адміністративний центр Апостолівського району. Вважається, що наприкінці XVIII ст. ці землі, після ліквідації Запорізької Січі, перейшли у власність правнука гетьмана Данила Павловича Апостола – відставному секунд-майору Ямбурзького кірасирського полку Михайлу Даниловичу Апостолу. Так, село Михайлівка (14 км на північ) тривалий час мало подвійну назву – Михайлівка (Апостолове). У 1824 р. у селі, що отримало назву Вшиве через однойменну річку, що протікала поруч, будується кам'яна Покровська церква, на честь якої селище в подальшому назвали Покровське (паралельно на мапах до початку XX ст. позначається як Ново-Покровське або Вшиве Херсонської губернії, Херсонського повіту). У 1897 р. тут зводять кам'яну Миколаївську церкву. Західна околиця села у трикутнику, утвореному розга-

луженням доріг, залишається незабудованою, з рядом вітряків, що височіють на пагорбах. Наприкінці XIX ст. починається будівництво залізничної гілки Довгінцеве – Олександрівськ (нині м. Запоріжжя). У 1904 р. поруч із селом (на заході) зводять вузлову станцію Апостолове з будівлею вокзалу, що швидко обростає робітничим селищем працівників залізниці та будинками служб. У роки громадянської війни (1917 – 1920 рр.) на території вокзалу проводили мітинги та велася активна агітробота з населенням, а австро-угорські війська, що деякий час знаходились у місті навесні 1918 р., влаштували тут розстріли. У 1923 р. Покровське об'єднується з пристанційним селищем, отримуючи спільну назву, – Апостолове. У 1944 р. німецькі війська, відступаючи, підірвали залізничні колії, але сама будівля вокзалу не постраждала. Рух колією було відновлено у тому ж році. У 1956 р. селище отримує статус міста районного підпорядкування. В наступне десятиріччя залізничний вузол значно розширився новобудовами залізничних служб, депо, водонапірною вежею тощо.

Будинок залізничного вокзалу. Цегляний, у 1,5 (мансарда) поверху, без підвалу, декорований цегляним декором. Композиційно фасади виконані рівноцінно та розраховані для візуального сприйняття з різних точок, як зі сторони перону, так і з привокзальної площі. В радянські часи будинок був

обкладений плиткою – «кабанчиком», яку на поч. 2000-х рр. замінили, поштукатуривши щільним шаром розчину та пофарбувавши фасади у теплі охристі тони. Декор виділений білим кольором. В плані складається з прямокутного об'єму, розміщеного повздовжньою стороною паралельно залізничним шляхам, та прямокутного об'єму, майже аналогічного за довжиною, але розміщеного перпендикулярно до першого (Г-подібно). Крім того, з першого об'єму виступає в бік привокзальної площі – тридільний, трьохосьовий, ступінчастий, 1,5 (мансарда) ризаліт, в якому знаходиться один із входів до вокзалу. Ще два входи розташовуються на фасаді зі сторони перону: один по першій осі від лівого кута основного прямокутного об'єму, а другий – через тамбур, розміщений у куті Т-подібного об'єму. Будинок зведений у еклектиці, декорований профільованими гуртами, підвіконними нішами, виступаючими перемичками тощо.

Будинок технічних служб. Цегляний, одноповерховий, без підвалу, з горіщем, що виходить на торцеві фасади маленькими вікнами-бійницями, на тлі трикутних шпилів, утворених схилами двоскатного даху. Фасади пошпакльовано тонким шаром і пофарбовано у теплі охристі тони, декор – білого кольору. На відміну від будинку вокзалу, який у радянські часи був облицьований керамічною плиткою, тут збереглось первісне оздоблення. Профілі

декоративних елементів, їх проробка збереглась у стані, наближеному до первісного. Будинок є прикладом еклектики, що зберігся у задовільному стані, без суттєвих змін зовнішнього вигляду.

Комплекс будівель залізничного вокзалу – прекрасний приклад використання еклектики в архітектурі залізничних станцій. Із ним пов'язана історія промислового розвитку регіону, революційні події та події Другої світової війни.

Джерела та література: 1. Архангельский А. С. Железнодорожные станции СССР: Справочник. В 2 кн. Кн. 1. / А. С. Архангельский, В. А. Архангельский. – М.: Транспорт, 1981. – С. 24. 2. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 113 – 122. 3. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К, 1908. – Т. I. – С. 6 – 10. 4. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Священник Феодор Миляновский. – Одесса: Тип. Е. П. Фесенко, 1902. – С. 213 – 215.

Надія Лиштва

1.13. Церква Покрова Божої Матері, 1824 (архіт.)

Місто Апостолове. Церква Покрова Божої Матері, 1824

Вул. Центральна, 72.

Розташовується в центральній частині міста, в межах історичного середмістя. Територія пам'ятки має в плані невеликі розміри та складну багатогранну конфігурацію, що нагадує витягнутий із південного заходу на північний схід прямокутник, південно-східна грань якого має трапецієподібний вигин. На сході та півдні ділянка межує з Центральним парком міста Апостолове, розміщуючись, крім того, поруч із головною площею – в місці зосередження соціальної інфраструктури та адміністративних закладів міста. Точки найкращого візуального сприйняття пам'ятки наразі розташовані в безпосередній близькості від неї (з прицерковної території) та з відкритої ділянки із заходу (від дитячого майданчика). Це пояснюється щільною смугою озеленення хвойними та листяними деревами Центрального парку і значним за габаритами об'ємом Будинку культури «Сучасник», що розташовується північніше церкви, перекриваючи її сприйняття з боку вул. Центральної та головної площі.

За відомостями «Історико-хронологического описания церквей епархии Херсонской и Таврической» (1848), в Апостоловому, що на той час мало назву – село Вшиве (Херсонський повіт, Херсонська губернія), як і однойменна річка, на обох берегах якої розмістився населений пункт (р. Велика Вошива), у 1824 р.

зводять кам'яну Покровську церкву. У подальшому село мало декілька назв: Вшиве, Ново-Покровське, Покровське. У 1897 р. у селі з'являється ще одна церква – Миколаївська. Лише після зведення у 1904 р. на західній околиці села залізничної станції Апостолове, воно отримало сучасну назву. До цього таку назву мало село Михайлівка-Апостолове (знаходилось на півночі по р. Кам'янка).

Вважається, що Покровська церква зведена коштом правнука гетьмана Данила Павловича Апостола – Михайлом Даниловичем Апостолом, секунд-майором (1782); підполковником Ямбурзького кірасирського полку (1802 – 1811); полковником (1814), який помер у 1816 р. Упродовж 13 років він проживав у шлюбі з Єлисаветою Миколаївною Чорбою (померла у 1824 р.), донькою відомого сербського колоніста Миколая Івановича Чорби. Відомо, що після смерті їхнього сина в дитячому віці (орієнтовно у 1799 – 1800 рр.), Михайло Апостол вигнав дружину та, за наказом російського імператора Павла I, щорічно виплачував їй 2500 рублів. На Михайлі рід перервався (прізвище перейшло до дворянського роду Муравйових, які стали найменуваніся Муравйови-Апостоли), і відомості про фінансування саме правнуком гетьмана Данила Апостола будівництва Покровської церкви у с. Вшивому наразі відсутні.

До наших днів Покровська церква

збереглася значно перебудованою. У радянські часи було знищено дзвіницю та купол з світловим підбанником, і довгий час споруда використовувалась під спортивну залу. Лише у II пол. 1990-х рр. її повернули церковній громаді під розміщення православної Свято-Покровської церкви. При цьому автентичний вигляд споруди не повернули, прибудувавши натомість до південно-західного кута первісного прямокутного в плані об'єму (перекритого зараз двоскатним дахом) значний за розмірами новий церковний об'єм. Також новий, одноповерховий об'єм був прибудований уздовж всього південного фасаду будівлі.

Первісний вигляд пам'ятки можна приблизно відтворити за фотографією 1910 р., яка наведена у книзі «Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область» (1969), що зроблена з ділянки на південь від церкви. На першому плані фотографії знаходиться селянське подвір'я з господарським будинком, клунями, льохом тощо. Покровську церкву видно невідразно, силуетно, але через значні розміри, відкриту підвищену місцевість та оточуючу її малоповерхову забудову (навколо центрального майдану села), очевидно, що вона відігравала роль містобудівної домінанти, формуючи силует місцевості. Значно виділяється струнка багатоярусна дзвіниця, яка перекрита цибуліноподібною маківкою. Таким самим за формою увін-

чанням завершується основний об'єм церкви, чий світловий підбанник нижче за дзвіницю, але виконаний більш масивним. Наразі будівля церкви, що мала класичні риси (це проявляється в окремих збережених деталях та архітектурних елементах), потребує науково-дослідних робіт із подальшою реставрацією та поверненням їй автентичного вигляду.

Первинний об'єм церкви – кам'яний, з масивних блоків обтесаного піщаника. Декорування, в свою чергу, виконане з цегли. Первісні віконні прорізи, що збереглися на північному фасаді, мають прямокутну форму та опоряджені прямокутними цегляними сандриками. Наріжні частини фасадів фланкують лопатки, округлені у верхній частині, що вливаються в увінчуючий карниз. Відповідні лопатки членують площину фасадів, але у верхній частині вони мають округлення на дві сторони. По північному фасаді зберігся первісний прямокутний дверний проріз до паламарні та арочний дверний проріз, опоряджений кілеподібним порталом, що веде до бічного вівтаря.

Будівля Покровської церкви є однією з найстаріших церков району, що була зведена у першій половині XIX ст. Незважаючи на значні втрати первісного вигляду, пам'ятка потребує збереження, дослідження та відновлення.

Джерела та література: 1. Архангельский А. С. Железнодорожные станции СССР: Справочник. В 2 кн. Кн. 1. / А. С. Архангельский, В. А. Архангельский. – М.: Транспорт, 1981.

– С. 24. 2. Гавриил [Розанов], архиепископ Херсонский. Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Сост. Гавриил, А. Х. и Т., ныне Т. П. К. – Одесса, 1848. – С. 55. 3. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 145 – 148. 4. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К, 1908. – Т. I. – С. 6 – 10. 5. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Священник Феодор Миляновский. – Одесса: Тип. Е. П. Фесенко, 1902. – С. 213 – 215.

Надія Лиштва

2. Велика Костромка, с.

2.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4 км на південний захід від околиці села, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – притоки р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 2,3 м, діаметр – 66 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, в центрі – жовта пляма від материкового викиду. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України,

ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

2.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на південний схід від південної околиці села, в лісосмузі та на ріллі, на вододілі балок Осокорівка, що впадає в р. Дніпро, та Калаглея, що впадає в водосховище.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 0,4 м, діаметр – 58 м. Насип сегментоподібної форми. Східна пола перебуває в лісосмузі – задернована, поросла деревами; решта поверхні кургану розорюється.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Антон Фірстов

2.3. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,3 км на південь від південної околиці села, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 році. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північний схід – південний захід. Насипи заввишки – 1,1 м та 0,7 м, діаметри – 40 м та 30 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. По південній полі більшого кургану пролягає лісосмуга. Насипи сегментоподібної форми. Також поруч на ріллі є жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

2.4. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,5 км на північ від північної околиці села, праворуч дороги Велика Костромка – Апостолове, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлена в 1982 р. археологом

Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 році. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний захід – південний схід. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,9/58 м; 0,2/36 м; 0,1/24 м та 0,1/22 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. Три найменші кургани виділяються на ріллі плямами від материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

2.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,1 км на південний схід від центру села, на південно-східній околиці села, на кладовищі, на вододілі балок Осокорівка, що впадає в р. Дніпро, та Калаглея, що впадає в водосховище.

Виявлена у 2007 р. співробітником

Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь неправильним трикутником. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,1/58 м; 1,8/54 м та 1,6/38 м. У насипах улаштовані сучасні поховання. Поверхні задерновані. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоострамської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Антон Фірстов

2.6. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3 км на схід від східної околиці села, ліворуч дороги із села до б. Осокорівка, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, у верхів'ях б. Осокорівка.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі схід – захід на відстані 0,08 км один від одного. Заввишки насипи – 0,5 м та 0,3 м, діаметри – 24 м та 18 м. Поверхні розорюються,

поли розтягнуті, вершини сплюснені. По південних полах курганів пролягає лісосмуга. Насипи сегментоподібної форми. Також поруч на ріллі (на північ від насипів) є жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоострамської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.7. Курганна група «Могили Мазикіни» (археол.)

Розташована на відстані 2 км на північний схід від центру села, на північно-східній околиці села, на кладовищі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний захід – південний схід протяжністю 0,3 км. Домінуючий курган – заввишки 2,5 м, діаметр – 30 м. Поверхня задернована, насип напівсферичної форми. У кургані влаштовані поховання XIX – XX ст. Другий за розмірами курган (висота – 1 м, діаметр – 30 м) посередині прорізаний ровом, що

визначає східну межу кладовища. На зрізі помітні фрагменти людського скелету (сучасних поховань поблизу немає). Східний схил насипу повністю розорюється, західний зруйнований. Найменший насип – заввишки 0,9 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.8. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,4 км на схід від східної околиці села, 0,1 км на захід від зрошувального каналу, ліворуч дороги до каналу, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, в верхів'ях б. Осокорівка.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід протяжністю 0,35 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,7/20 м; 0,5/20 м та два по 0,4/20 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Менші кургани зли-

ваються полами. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.9. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 7 км на північний захід від центру села, за 4,95 км на північ від північної околиці села, за 1,3 км на захід від дороги Апостолове – Велика Коостромка, вздовж лісосмуги, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані по вісі північ – південь. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,2/48 м; 0,9/30 м та 0,5/30 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. По західній полі південного кургану пролягає лісосмуга. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.10. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 2,8 км на схід від східної околиці села, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, в верхів'ях б. Осокорівка.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 році співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний схід – південний захід протяжністю 0,3 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,9/52 м; 1,5/30 м; 0,7/20 м; 0,6/24 м; 0,3/24 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми, зливаються полами. Менші кургани на ріллі виділяються жовтими плямами від материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКІ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

2.11. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на південний схід від кладовища, що знаходиться на південно-західній околиці села, на території колишньої МТФ, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сімнадцять курганів, що розташовані на місцевості купчасто. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/30 м; 0,6/34 м; 0,5/36 м; два – по 0,5/20 м; шість – по 0,4/20 м; два – по 0,3/20 м; 0,3/18 м; 0,2/20 м; 0,2/18 м; 0,2/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. По центру кургану, заввишки 0,6 м, пролягає ґрунтова дорога, західний схил задернований.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокоостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКІ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.12. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на північний захід від центру села,

біля зрошувального каналу, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – вісім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 1,1 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,5/20 м; 0,4/20 м; 0,3/30 м; 0,3/26 м; три – по 0,3/20 м; 0,2/20 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. Також поруч на ріллі є жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Великокостромської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКІ, інв. № 0103.

Наталія Жарінова

2.13. Військове кладовище (іст.)

Село Велика Костромка.

Військове кладовище Біля Будинку культури.

Біля Будинку культури.

У 21 братській та 3 індивідуальних могилах поховано 1572 радянських воїни, які загинули під час звільнення села Велика Костромка та померли від ран у 1001 ХППГ і 5218 ХППГ.

Бої в районі Великої Костромки 5 – 27 лютого 1944 р. стали кульмінаційною точкою в боротьбі проти нікопольського угруповання німецьких військ. Намагаючись стримати 8-у гвардійську армію (генерал-полковник В. І. Чуйков), яка мала на меті виходом до Дніпра закрити оточення німецьких військ поблизу м. Нікополя, гітлерівське командування перекинуло на цю ділянку фронту свої резервні частини, у тому числі й війська, переправлені зі східного берега Дніпра. Відбиваючи безперервні контратаки противника, через брак боєприпасів радянські війська зазнали серйозних людських втрат, але ворог перебував у такому ж становищі.

Після остаточного звільнення села 27 лютого 1944 р. підрозділами 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) останки 1572 радянських воїнів, які загинули в боях та померли від ран у 1001 ХППГ та 5218 ХППГ, були поховані в 20 братських та 2 індивідуальних могилах. В одній з індивідуальних могил похований Герой

Радянського Союзу О. Ф. Клімашкін.

Клімашкін Олексій Федотович народився в 1925 р. у с. Матишево (Руднянський р-н, Волгоградська обл.) у сім'ї робітника. Закінчив 5 класів середньої школи, потім навчався в московській школі №86. Працював слюсарем-інструментальником на московському заводі «Красный Октябрь».

Участь у боях Другої світової війни брав з грудня 1943-го. Командир розрахунку станкового кулемета 174-го гвардійського стрілецького полку 57-ї гвардійської стрілецької дивізії 8-ї гвардійської армії гв. рядовий Клімашкін при прориві ворожої оборони на Апостолівському напрямку 31 січня 1944 р. під шквальним артилерійським вогнем викотив станковий кулемет на відкриту вогневу позицію та прицільним вогнем знищив більше 40 солдат противника, чим забезпечив просування стрілецького підрозділу вперед. Наступного дня під час контратаки він перший пішов в атаку, втягуючи інших бійців у рукопашний бій, і особисто знищив 16 гітлерівців. 7 лютого 1944 р., після загибелі командира роти, О. Ф. Клімашкін прийняв командування підрозділом. У цьому бою він знищив 12 ворожих солдат, сам був поранений, але відмовився від госпіталізації.

17 лютого 1944 р. у бою поблизу с. Велика Костромка О. Ф. Клімашкін вогнем зі свого кулемета знищив 26 солдат та офіцерів ворога і, коли скін-

чилися патрони, не вийшов із бою, а боровся багнетом та гранатами. У цьому бою він загинув. Звання Героя Радянського Союзу О. Ф. Клімашкіну присвоєно 3 червня 1944 р. (посмертно). Нагороджений орденом Леніна, орденом Слави 3-го ступеня, медаллю.

Наказом Міністерства оборони СРСР № 37 від 22 березня 1956 р. гв. рядовий Клімашкін назавжди занесений у списки 1-ї кулеметної роти 174-го гвардійського стрілецького Померанського червонознаменного орденів Суворова та Кутузова полку.

У 1947 – 1948 рр. у 1 братській та 1 індивідуальній могилах були поховані воїни Червоної армії, які померли від ран.

На всіх могилах військового кладовища після закінчення війни були встановлені обеліски з недовговічних матеріалів. У 1959 р. поряд з могилами з'явилась залізобетонна скульптура «Воїн з вінком», а кладовище оточили кам'яною огорожею. У 1981 р. під час реконструкції кладовища позаду 24 надгробків (0,9×2 м), оформлених у вигляді газонів та по периметру обведених гранітним бордюром, що розміщувались у 2 ряди, встановлені 2 стели (9,45×1,84 м) та нова скульптура. На стелах тоді ж укріпили гранітні дошки (0,36×1 м) з викарбованими прізвищами: на правій від скульптури стелі – 22 дошки з прізвищами похованих; на стелі, що знаходилась ліворуч, – 3 дошки з прізвищами похованих та 18 дошок із прізвища-

ми мешканців села, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, стр. 254, арк. 25 – 26; ф. 334, оп. 5252, стр. 447, арк. 22. 2. Герои-волгоградцы. – Волгоград, 1967. – С. 178 – 181. 3. Герои Советского Союза: краткий биографический словарь. В 2 т. Т. 1. – М., 1987. – С. 662. 4. Криворучко М. Г. Москва – героям Великой Отечественной / М. Г. Криворучко, П. П. Мишин, П. Г. Смирнов. – М., 1981. – С. 297 – 298. 5. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ, Герда, 2010. – С. 12 – 14. 6. Чуйков В. П. В боях за Украину / В. П. Чуйков. – К., 1972. – С. 138.

Ірина Нікітіна

2.14. Земська школа, поч. ХХ ст. (архіт.)

Село Грушівка. Земська школа, поч. ХХ ст

Вул. Трудова, 1-б.

Знаходиться в центральній частині села, на схід від головної торговельної площі, де навколо ринкового майданчика розміщені продуктові та господарчі магазини. Пам'ятка окремо розташована на відкритій місцевості, її територія обнесена утилітарним литим бетонним огороженням та озеленена (здебільшого акаціями й густою травою). Благоустрій прилеглої території – відсутній, сама територія пам'ятки – упоряджена, з роз-

бивкою квітників. На схід від неї, на сусідній ділянці розміщена ще одна будівля, що не є пам'яткою, але була зведена одночасно з будівлею земської школи, ймовірініше, як будинок учителів. Наразі вона використовується як дошкільний навчальний заклад – дитячий садок, а сам будинок школи – пристосований, зі зміною планування, під культову будівлю – православну церкву Преподобного Олексія, чоловіка Божого, що знаходиться в користуванні релігійної громади. Також у цьому кварталі, що має в плані складну геометричну форму, на північний захід від пам'ятки розміщено кам'яну (з блоків піщаника та з цегляним декором) двоповерхову земську будівлю – колишнє Міністерське двокласне училище, що має значну історико-культурну цінність, але знаходиться в аварійному стані, без даху та міжповерхового перекриття. Серед цінних елементів інтер'єру даної будівлі є збережена на першому поверсі у вестибюлі – екседра.

Село Велика Костромка виникло у другій половині ХVIII ст. як військове поселення Костромське. На поч. 1860-х рр. у центрі села, на півночі, на значній площі розміщувалась кам'яна Свято-Покровська церква з церковно-приходською школою, яка не збереглась до сьогодні, як і кам'яна Вознесенська церква? 1910-х рр. побудови, що знаходилась на південному заході села. Відповідно до топографічних мап,

церкви зникли після 1941 р., але до 1960-х рр., імовірно, під час запеклих боїв Другої світової війни, що точилися навколо села близько 20 днів. На земській мапі Херсонського повіту Херсонської губернії, складеної у 1903 р. (із доповненням у 1910 р.), с. Костромське вже нараховувало не менше 6300 тис. мешканців, з земською лікарнею (на північній околиці), земською кінною поштовою станцією (на східній околиці) та мережею значних за розмірами кварталів. У 1909 р. село стає волосним центром, в якому у 1912 р. відкривають земську школу. Хоча за іншими даними школу було відкрито ще у 1890-х рр. За даними Всеросійського сільськогосподарського перепису населення 1916 р., у с. Костромці у 1190 господарствах мешкали 7165 осіб, з них 3196 – чоловічої статі та 3969 – жіночої. У радянські часи, після зведення нової будівлі школи (1977 р.), приміщення колишнього навчального закладу використовувалось під господарчі потреби. До будівлі було прибудовано нові дисонуючі об'єми та змінено розпланування. На початку 2000-х рр. будівлю пристосували під православну церкву, і знову зі зміною планування, що призвело до повної втрати первісних інтер'єрів та їх опорядження.

Будівля одноповерхова, без підвалу, горищний поверх не використовується. Кам'яна – зі щільно підігнаних блоків піщанику з яких складено та-

кож фундамент з цоколем та виконано декорування фасадів. Прямокутна, з виступаючими зі східного повздовжнього фасаду одноосовими ризалітами. Композиція повздовжніх фасадів несиметрична, по горизонталі вони членуються (з різним кроком) осями прямокутних віконних прорізів, однакових за розміром та опорядженням, яке наразі виділено синім та зеленим кольорами на тлі пофарбованих у білий фасадів. Частина віконних прорізів, як і первісний дверний проріз (по східному фасаду), закладені. Торцевий південний фасад – глухий, без віконних прорізів. На північний торцевий фасад виходять два віконних прорізи, первісно виконані аналогічно до інших, але наразі частково зменшені за розмірами. Будівлю перекрито чотирипохилим шиферним дахом. Вхід до будівлі знаходиться у міжризалітній частині східного фасаду. Він перекритий новим козирком з оцинкованого металу.

Джерела та література: 1. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 166. 2. Списки населенных мест Херсонской губернии, по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г. – Александрия: Изд. Херсонской Губернской Земской Управы / Тип. Ф. Х. Райхельсона. – 1917. – С. 92.

Надія Луштва

2.15. Комплекс земської лікарні, поч. ХХ ст. (містобуд.)

Село Велика Костромка. Комплекс земської лікарні, поч. ХХ ст. (головний корпус)

Село Велика Костромка. Комплекс земської лікарні, поч. ХХ ст. (схема розташування)

Вул. Лікарняна, 8.

Комплекс земської лікарні розташовується на північній околиці села Велика Костромка, зі значним відступом від червоної лінії вул. Лікарняної, на озелененій ділянці зі спокійним рельєфом.

Село засноване у другій половині ХVIII ст. як військове поселення Костромське. На мапі 1860-х рр. – це велике за розмірами село із власною церквою, розташованою на видовженій еліптичній центральній площі, двома кладовищами (на заході та

південному сході), десятком млинів і непорядкованою мережею вулиць. Але лікарня та земська початкова школа тут з'явилась тільки у 1912 р., у часи розквіту земської реформи (у 1909 р. – Костромка стає волосним центром). Лікарняний комплекс розмістився на північній околиці села. На час взяття пам'ятки на державний облік в її складі перебували п'ять лікарняних корпусів (разом із конюшнею) та морг. Але до початку 2000-х рр. із них залишилося два корпуси: головний (із амбулаторією сімейної практики та медицини) і службовий (колишній житловий будинок лікарів), інші, ймовірно, розібрано на матеріали.

Розташовані паралельно один до одного та під кутом (приблизно 45°) до проїжджої частини вулиці. Територія лікарні не огорожена, що ускладнює визначення її первісних розмірів. Озеленена різноманітними плодовими та листяними деревами, її перерізують у різних напрямках ґрунтові дороги. Корпуси поєднуються пішохідними ґрунтовими доріжками, між ними знаходиться колодязь.

Зведені із масивних, грубо обтесаних блоків місцевого піщанику. Горизонтальні перев'язки (гурти), підвіконні шпирінки, підвіконня та надвіконне декорування, над прямокутними віконними та дверними прорізами корпусів також майстерно вироблені з піщанику.

Головний корпус. Одноповерховий,

Г-подібний у плані, виступ із заднього (південно-східного) фасаду спрямований у бік проїжджої частини вул. Лікарняної. Передній (північно-західний) фасад, у свою чергу, спрямований углиб лікарняної території. Головний фасад тридільний, із парадним входом у центральному одноосьовому ризаліті, що завершується трикутним шпилем. Додатковий вхід, над яким зберігся первісний кований козинок, як і над парадним входом, знаходиться у зрізаному торці бічного виступу. Первісні дверні заповнення, на відміну від віконних, не збереглися. Дах перекритий наново сірим шифером.

Службовий корпус. Одноповерховий, невеликий за розмірами, прямокутний у плані. Наразі не використовується, але зберігся у задовільному стані. Дах на ньому замінено на шиферний. Частина віконних прорізів закладено, натомість зроблено додаткові прорізи. Так, у торці зроблено великий проріз із металевими воротами, який дав можливість використовувати будівлю під гараж, але призвів до появи тріщин у муруванні.

В інтер'єрах відсутні цінні елементи декорування, але планування корпусів збереглося (із незначними змінами) через функціонування будівель за первісним призначенням як лікарняного закладу.

Зберігшись до цього часу, хоч і в неповному складі, будівлі залишаються прекрасним прикладом сільських

лікарняних комплексів, виконаних із використанням місцевих матеріалів, які додають їм своєрідного колориту.

Література: 1. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 139.

Надія Луштва

3. Вільне, с.

3.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на північний захід від центру села, за 0,5 км на захід від Південного водосховища, на ріллі, на вододілі балок Чабанка та Чебанка, що впадають в б. Таранова – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 році співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 1,7 м, діаметр – 44 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. Поруч на ріллі видніються декілька помітних жовтих плям від материкових викидів повністю розораних курганів. Згідно з картографічними матеріалами ХІХ ст., тут існував курганний могильник у складі шести значних насипів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982

гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

3.2. Курган (археол.)

Розташований біля північної околиці села, на території господарського двору, на вододілі б. Таранова (притока р. Кам'янка) та б. Чабанка, що в неї впадає.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, північно-східна пола руйнується дорогою, північно-західна і західна поли – будівлями господарського двору.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпро-

петровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

3.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на південний схід від південної околиці села, за 0,6 км на схід від кладовища, на залуженні, на вододілі балок Таранова (притока р. Кам'янка) та Репетина, що в неї впадає.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,6 м, діаметр – 20 м. Поверхня задернована. Вершина чітко виражена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова

3.4. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,6 км на північний схід від села, по обидва боки дороги Вільне – Єлизаветпільля, на ріллі, на вододілі б. Таранова (притока р. Кам'янка) та Чабанка, що в неї впадає.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного му-

зею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 році. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північний захід – південний схід на відстані 0,09 км один від одного. Насипи заввишки – 0,6 м та 0,5 м, діаметри – 20 м і 34 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

3.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1 км на південний захід від південної околиці села, за 1 км на схід від залізниці, за 0,5 км на захід від зрошувального каналу, по обидва боки ґрунтової дороги, на ріллі, на вододілі б. Таранова (притока р. Кам'янка) та Чабанка, що в неї впадає.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського облас-

ного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі схід – захід на відстані 0,11 км один від одного. Більший заввишки 0,6 м, діаметр – 10 м. По північній полі пролягає лісосмуга, південна частина розорюється. Менший курган заввишки 0,3 м, діаметр – 10 м. На ріллі виділяється жовтою плямою. Поверхня розорюється. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова

3.6. Братська могила радянських воїнів та партизан (іст.)

Село Вільне. Братська могила радянських воїнів та партизан

У центрі села, на перехресті вулиць, поблизу сільської ради.

Поховано 93 радянських воїни та партизани, які загинули у лютому 1944 р., визволяючи села Вільне

та Єлизаветпільля, померли від ран у 424-му МСБ. Відомо 65 прізвищ.

Після ліквідації нікопольського угруповання гітлерівських військ командування 3-го Українського фронту прийняло рішення про розгром криворізької групи військ противника. У першому ешелоні 46-ї армії (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) мав діяти 6-й гвардійський стрілецький корпус (генерал-майор Г. П. Котов), який отримав завдання: 15 – 16 лютого 1944 р. провести перегрупування військових частин і вранці 17 лютого розпочати наступ у загальному напрямку Радушне – Довгинцеве – Кривий Ріг. Підрозділи 20-ї гвардійської (генерал-майор П. Я. Тихонов) та 353-ї (генерал-майор Ф. С. Колчук) стрілецьких дивізій 6-го гвардійського корпусу протягом 17 – 19 лютого 1944 р. вели бої за станцію Радушне та навколишні населені пункти. Велику підтримку радянським воїнам у цих боях надавали партизани з групи Федора Олексійовича Товмаша, яка діяла на території Апостолівського району з грудня 1943 р. 19 лютого 1944 р. с. Вільне звільнили від гітлерівських військ воїни 20-ї гвардійської та 253-ї стрілецьких дивізій. Загиблі були поховані на місцях боїв.

У 1946 р. останки 82 радянських воїнів, похованих на місцях боїв, перенесли до братської могили у с. Вільне. Сюди ж із с. Єлизаветпільля

перепоховали 1 радянського воїна та 10 партизан із групи Ф. О. Товмаша, які загинули в боях 9 лютого 1944 р.

У 1957 р. замість тимчасового обеліску на могилі встановили залізобетонну скульптуру «Воїн з автоматом». У 1965 р. поруч із скульптурою розмістили 6 бетонних матеріальних плит (0,8×1,25 м) з іменами 115 земляків – жителів сіл Вільне, Єлизаветпільля, Пам'ять Ілліча (зараз Новоукраїнське) та Веселі Чумаки, які загинули на фронтах Другої світової війни. У 1980-х рр. на території пам'ятки проведено реконструкцію: встановлено новий пам'ятник – залізобетонну скульптуру у вигляді голови воїна, розміщену на гранітному постаменті. Збільшено розміри могили, праворуч та ліворуч від бюсту спорудили 2 бетонні стели з барельєфним зображенням батальних сцен та 6 гранітними дошками з прізвищами похованих і земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 46 А, оп. 9511, спр. 382, арк. 168. 2. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 152. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 508.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

4. Володимирівка, с.

4.1. Братська могила радянських воїнів(іст.)

Село Володимирівка. Братська могила радянських воїнів та партизан

У центрі села.

Поховано 141 воїна 4-ї та 34-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які загинули, визволяючи с. Володимирівка, та померли від ран у 77-му МСБ у лютому 1944 р. Відомо 52 прізвища.

Після визволення 5 лютого 1944 р. м. Апостолового частини 46-ї армії (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) продовжили просуватися на захід. 7 лютого 1944 р. с. Володимирівка було звільнене воїнами 4-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Г. Є. Кухарев) 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) та 34-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор П. В. Браїлян) 46-ї армії. У період боїв за територію навколо села допомогу пораненим надавав 77-й медико-санітарний батальйон, що базувався в селі у лютому

1944 р. Воїнів, які загинули, поховали на місцях боїв.

У 1946 р. відбулося перепоховання з місць боїв останків 141 воїна, які загинули та померли від ран, у братську могилу, що в центрі с. Володимирівка. У 1956 р. на могилі встановлена залізобетонна скульптура «Воїн з автоматом» та 2 плити з прізвищами похованих, а в 1967 р. ліворуч спорудили пам'ятний знак на честь 90 жителів с. Володимирівка, які загинули на фронтах Другої світової війни. Пам'ятний знак являв собою цегляний обеліск на чотирикутному постаменті, що розміщувався на ступінчастій основі. Перед обеліском знаходився трапецієподібний подіум, що служив основою для гіпсової плити з прізвищами односельців.

У 1980-х рр. було проведено реконструкцію пам'ятки, під час якої братську могилу та пам'ятний знак землякам об'єднали єдиною огорожею, але залишили на своїх місцях. Тоді ж, замість цегляного обеліска, що являв собою пам'ятний знак односельцям, спорудили подіум у вигляді зірки, у центрі якого встановили металеву композицію. Праворуч та ліворуч від неї звели 2 стели (5,6×1,6 м) з червоного граніту, на яких укріпили 10 гранітних дошок (1×0,6 м) з прізвищами земляків та радянських воїнів, які поховані в братській могилі.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 46 А, оп. 9511, стр. 382, арк. 151 – 168. 2. *Історія городів и сел Украинской ССР. Днепропетровская область.* – К.: Главная редакция УСЭ АН

УССР, 1977. – С. 166. 3. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941–1944. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12–14. 4. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941–1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 508.

Оксана Колесник

Ірина Нікітіна

5. Гранітне, с-ще

5.1. Курган (археол.)

Селище Гранітне. Курган

Розташований біля західної околиці селища, за 0,5 км на північ від залізниці, на ріллі, на вододілі безіменних балок, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, в урочище Чаплинське.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 році співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 6 м, діаметр – 120 м. Поверхня задерно-

вана, але північна і південна поли кургану використовуються під городи. Північна пола крута і коротка, південна – полого, розтягнута. На вершині виявлені залишки залізобетонного реперу від геодезичного знака, по поверхні пролягає геодезична траншея. Насип сегментоподібної форми.

Дисерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

5.2. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3 км на захід від селища, за 1 км на північ від перетину залізниці та дороги Апостолове – Грушівка (колишнє с. Ленінське), на ріллі, на вододілі балок Стенінська і Грушівська, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро.

Виявлена в 1960-ті рр. експедицією ІА АН УРСР. Повторно обстежена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 році – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що

розташовані на території так званого Кам'янського курганного поля, яке досліджувалося з другої половини ХХ ст. експедиціями ІА АН УРСР та ДДУ. Насипи розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід на відстані 0,09 км один від одного. Заввишки – 1,2 м та 1 м, діаметри – по 40 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Березовець Д. Т. Курганний могильник с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1961, т. X. – С. 57. 2. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НАІАНАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 3. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

5.3. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Селище Гранітне. Братська могила радянських воїнів

На північній околиці селища, поблизу ВАТ «Підстепбуд».

У братській могилі поховані лейтенант Сакулін Іван Іванович – льотчик 297-го повітряно-винищувального полку 17-ї повітряної армії (генерал-лейтенант авіації В. О. Судець), який загинув 10 лютого 1944 р. у повітряному бою над селом, та невідомий воїн 259-ї стрілецької дивізії (генерал-майор О. М. Власенко) 32-го стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Родимцев) 6-ї армії (генерал-лейтенант І. Т. Шльомін), який загинув 14 лютого 1944 р. під час звільнення селища.

Після війни на могилі був встановлений тимчасовий обеліск, який у 1954 р. замінили на гранітну плиту (1×0,75 м) з текстом: «Вечная память летчику Сакулину И. И. и неизвестному солдату, павшим в боях за Родину. 1941 – 1945 гг.».

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 334, оп. 5252, спр. 437, арк. 267; ф. 896, оп. 1, спр. 1, арк. 29 – 29 (зв.). 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 533.

Гриша Нікітіна

6. Грушівка, с.

6.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на південний схід від центру села, на кладовищі, праворуч дороги Грушівка – Набережне, на березі Каховського водосховища, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1951 р. експедицією ІА АН УРСР у складі могильника, який було частково досліджено в 1981 р. Д. І. Бліфельдом. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 році – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

Досліджений могильник, що належав до доби бронзи, знаходився на схилі корінного берегу р. Дніпро і складався з великої кількості розораних курганів, 14 з них залишили наземні ознаки. Було досліджено 13 насипів, в яких виявлені поховання епохи бронзи, скіфської, сарматської та черняхівської культур, пізніх кочовиків. В одному з досліджених курганів було 17 поховань, у тому числі 10 з них належали до ямної культурно-історичної області, супроводжувалися гостродонними та плоскодонними горщиками і прикрасами з кісток; 2 поховання – катакомбної культурно-історичної області з посудинами; 5 – зрубної, в яких знайдені горщики баночної форми.

Зі східного боку могильника недослідженим залишився один курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 30 м. Поверхня задернована, насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Березовець Д. Т. Курганний могильник с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1961, т. X. – С. 56 – 63.

2. Бліфельд Д. І. Курган епохи бронзи в с. Грушівка / Д. І. Бліфельд // АП УРСР, 1961, т. X. – С. 46 – 55. 3. Культура східних слов'ян другої половини I тисячоліття н. е. // Археологія УРСР. – К., 1975, т. 3 – С. 106 – 110. 4. Махно Е. В. Памятники черняхівської культури на території УССР / Е. В. Махно. – МІА, № 82, М., 1960. – С. 20. 5. Сміленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II – XIII ст.) / А. Т. Сміленко. – К., 1975. – С. 118 – 156, 163, 179. 6. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

6.2. Курган (археол.)

Село Грушівка. Курган

Розташований у центрі села, у дворі домоволодіння з двоповерховим будинком, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1950 р. експедицією ІА АН УРСР у складі могильника, що складався з 23 насипів. 13 курганів були досліджені в 1953 р. Д. Т. Березовцем. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 р. – співробітником

Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Частково досліджений.

У результаті розкопок встановлено, що 9 курганів містили скіфо-сарматські поховання, які були розграбовані в давнину. У них знаходили посудини, вістря стріл, уламки залізних предметів. Ще 2 кургани височіли над похованнями ямної та катакомбної культурно-історичних областей бронзового віку.

На сучасному етапі залишився поодинокий курган заввишки – 7 м, діаметр – 140 м. Північна та південна поли деформовані господарськими будівлями, зі сходу пола підрізується городом до 20 м. На західній полі влаштований смітник. Верхівка задернована. Насип зберігає напівсферичну форму.

Джерела та література: 1. Березовець Д. Т. Курганний могильник с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1961, т. X. – С. 56 – 63. 2. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 3. Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР / Е. В. Махно. – МПА, № 82, М., 1960. – С. 20. 4. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 5,5 км на північний захід від центру села, праворуч дороги Грушівка – Апостолове, на вододілі р. Кам'янка, що впадає в р. Базавлук, та б. Березнегувата, що впадає в р. Дніпро, в верхів'ях балок Тернівка (притока б. Березнегувата) та Стенинська (притока р. Кам'янка).

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 1,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли дуже розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. Навкруги – плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на північний схід від центру села, між зрошувальними каналами на полях фільтрації, в долині р. Базавлук при впадінні її в р. Дніпро, в урочищі Бакай.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли дуже розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НАІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Костенко В. П. *Сарматские памятники Днѣпро-Донецкого междуречья* / В. П. Костенко // *Древности степного Поднепровья III – I тыс. до н.э. – Днепропетровск, 1982.* 3. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДООЦОКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.5. Курган (археол.)

Розташований у південно-західній частині села, на території приватного домоволодіння, за 0,4 км на південь від дороги Грушівка – Мар'янське, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,6 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли дуже розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДООЦОКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова

6.6. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на північний схід від центру села, поруч зі зрошувальним каналом, на полях фільтрації, у долині р. Базавлук при впадінні її в р. Дніпро, в урочищі Бакай.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,3 м, діаметр – 12 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли

дуже розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

6.7. Курган (археол.)

Розташований на північно-східній околиці села, праворуч дороги Грушівка (колишнє с. Ленінське) – Гранітне, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2 м, діаметр – 40 м. Поверхня задернована. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

6.8. Курган (археол.)

Село Грушівка. Курган

Розташований на відстані 1 км на схід від центру села, праворуч дороги Грушівка – Набережне, біля кар'єру, на корінному березі р. Дніпро, поруч із місцем впадіння р. Базавлук у Каховське водосховище.

Виявлений у 1960-х рр. експедицією ІА АН УРСР. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована. У кургані – ями і воронки. Насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Березовець Д. Т. Курганний могильник с. Грушівка / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1961, т. X. – С. 56 – 63. 2. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 3. Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР / Е. В. Махно. – МПА, № 82, М., 1960. – С. 20. 4. Технічна документація по

встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

6.9. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5 км на північний захід від центру села, ліворуч автодороги Грушівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка та б. Березнегувата, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості трикутником. Домінуючий курган заввишки 2,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня розорюється, північно-східна пола знаходиться в смузі відводу автодороги. Другий за розмірами курган заввишки – 1 м, діаметр – 60 м. Поверхня задернована, поли розорюються. У насипу простежуються виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Найменший курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 20 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

6.10. Могильник курганий (археол.)

Село Грушівка. Могильник курганий

Розташований на відстані 2 км на південний захід від центру села, на південній околиці населеного пункту, на березі Каховського водосховища, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1945 р. археологом Б. М. Граковим. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 році – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Частково досліджений у 1951 – 1953 рр. експедицією ІА АН УРСР.

Досліджено 14 курганів, в яких виявлені поховання епохи бронзи, скіфські, сарматські та пізніх кочовиків. В одному з курганів, що належав до ямно-катакомбного часу, дослідили дитяче поховання з інвентарем – кістяними пронизками. Всього було досліджено 31 поховання, з яких: 15 – доба бронзи, 6 – скіфські, 4 – сарматські, 1 – пізній кочовик, 5 – кенотафи.

На даному етапі існування могильника залишилася його південна частина, що складається з семи курганів, які витягнулися ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,5 км. Домінуючий насип заввишки 3 м, діаметр – 70 м. Поверхня задернована. Другий за розмірами курган заввишки – 2 м, діаметр – 30 м. Задернована лише вершина, на північній полі зведена господарська будівля та городи. Ще один курган, заввишки 2 м, діаметр – 30 м, також має задерновану поверхню. Всі три насипи напівсферичної форми. Останні насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 1/40 м; 0,5/20 м (знаходяться на краю кладовища); 0,5/10 м. Найменший курган розташований біля більшого, на ньому знаходяться будинок та садба. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Добровольський А. В. *Археологические исследования на территории строительства Каховской ГЭС в 1951 г.* / А. В. Добровольский // *КСИА АН УССР. – К. – 1952. – Вып. 1. – С. 8 – 14.* 2. Березовець Д. Т. *Раскопки курганов у с. Кут Днепропетровской*

области / Д. Т. Березовець // *КСИА АН УССР. – К. – 1955. – Вып. 4. – С. 81 – 83.* 3. Березовець Д. Т. *Курганний могильник с. Грушівка* / Д. Т. Березовець // *АП УРСР, 1961, т. X. – С. 56 – 63.* 4. Бліфельд Д. І. *Курган епохи бронзи в с. Грушівка* / Д. І. Бліфельд // *АП УРСР, 1961, т. X. – С. 46 – 55.* 5. Махно Е. В. *Памятники черняховской культуры на территории УССР* / Е. В. Махно. – МІА, № 82, М., 1960. – С. 20. 6. Сміленко А. Т. *Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II – XIII ст.)* / А. Т. Сміленко. – К., 1975. – С. 118 – 156, 163, 179. 7. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.11. Могильник курганний (археол.)

Село Грушівка. Могильник курганний

Розташований на відстані 4,7 км на північний захід від центру села, за 0,7 – 1 км на південний захід від автодороги Грушівка – Апостолове, за 1,2 км на північ від залізниці, на ріллі, на другій терасі р. Дніпро, між балками Вонноча (притока б. Березнегувата) та Стенинська (притока р. Базавлук).

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Го-

лубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – одинадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,5 км. Кургани зливаються полами. Більші з насипів знаходяться в центрі групи. Домінуючий курган заввишки – 3,5 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, поли підрізані розорюванням. Насип сегментоподібної форми. Решта насипів мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/60 м; 1/40 м; 0,7/40 м; 0,5/20 м; 0,3/20 м та п'ять по 0,3/12 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.12. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 5,5 км на захід – північний захід від центру села, за 0,3 км на північ від залізниці

Запоріжжя – Апостолове, на ріллі, на вододілі б. Вонюча та безіменної балки, що впадають у б. Березнегувата – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дев'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід протяжністю 0,5 км, зливаються полами. Два більших кургани знаходяться поруч; обидва заввишки – по 2 м, діаметри – по 50 м. Поверхня одного задернована, поли підрізані розорюванням. У другого задернована лише вершина. Решта насипів мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 1/40 м; 0,5/30 м; три – по 0,3/20; 0,3/12 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Також поруч на ріллі багато жовтих плям від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 3. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апо-

толівського району Дніпропетровської області // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

6.13. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на північний схід від північної околиці села, на березі та в заплаві р. Базавлук – притоки р. Дніпро.

Входить до складу так званого Кам'янського курганного поля, що досліджувалося в 1951, 1953, 1985 та 1988 рр. експедиціями ІА АН УРСР та ДДУ. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості купчасто по умовній вісі північ – південь. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 0,5/30 м; 0,3/20 м; чотири – по 0,3/10 м. Поверхні задерновані, вершини чітко виражені. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Безверхий А. П. *Средневековые кочевнические памятники правобережья Днепра* / А. П. Безверхий // *Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1991 – С. 119 – 130.* 2. Безозець Д. Т. *Курганный могильник с. Грушівка* / Д. Т. Безозець // *АП УРСР, 1961, т. X. – С. 57.* 3. Костенко В. П. *Сарматские памятники Днепро-Донского междуречья* / В. П. Костенко // *Древности степного Поднепровья (III – I тыс. до н. э.) – Днепропетровск, 1982.*

4. Сьмонович Э. А. *Памятники черняховской культуры на Нижнем Днепре* / Э. А. Сьмонович // *КСИА АН УССР. – К. – 1955. – Вып. 4. – С. 43 – 44.* 5. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова

6.14. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Грушівка. Братська могила радянських воїнів

Кладовище, прямо від центрального входу.

Поховано 471 воїн 59-ї та 61-ї гвардійських та 333-ї стрілецьких дивізій, які загинули 8 – 15 лютого 1944 р. у боях у районі сіл Кут і Грушівка (пізніше об'єдналися і називались с. Ленінське; нині – с. Грушівка). Відомо 435 прізвищ.

Після визволення 8 лютого 1944 р. м. Нікополя від гітлерівських військ командування 3-го та 4-го Українських фронтів віддало наказ своїм підрозділам продовжити просування на захід з метою остаточної ліквідації Нікопольського угруповання противника. Стрімкий відхід німецьких

військ загальмувався в районі сіл Кут і Грушівка, де вони чинили рішучий спротив радянським військам.

Розуміючи, що вибити противника з зайнятих позицій буде дуже важко, військові підрозділи 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) атакували Кут і Грушівку з двох напрямків – з півдня та сходу. Сили 59-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Г. П. Карамішев) 34-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Д. І. Рябишев) 6-ї армії (генерал-лейтенант І. Т. Шльомін) не брали участі у звільненні м. Нікополя, а, просуваючись по території Запорізької області, 8 лютого 1944 р. наблизились до с. Ушкалка (Верхньорогачицький р-н, Херсонська обл.), де отримали наказ про форсування р. Дніпро з виходом на південну околицю с. Кут (знаходилося південніше с. Грушівки). Вдало подолавши дніпровські плавні, воїни дивізії закріпилися на березі та розпочали бій із ворогом, але швидко вибити гітлерівців із зайнятих позицій не вдалося. 11 лютого полки 61-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Л. М. Лозанович) того ж корпусу перейшли р. Базавлук і вийшли на східну околицю с. Грушівка.

Впродовж 8 – 14 лютого 1944 р. точилися запеклі бої за села Кут і Грушівка, під час яких противник активно використовував авіацію. Щоб переломити хід подій, сили 333-ї стрілецької дивізії (генерал-майор

О. М. Голоско) 13 лютого 1944 р. вивели з підпорядкування 66-го стрілецького корпусу (генерал-майор Д. А. Купріянов) і передали в 34-й гвардійський стрілецький корпус. Дивізія отримала наказ: оминати північну околицю с. Грушівка і завдати удару по противнику з північного заходу. Вночі з 14 на 15 лютого 1944 р. німецькі війська, намагаючись уникнути оточення, розпочали відхід у напрямку на с. Мар'янське. Протягом 15 лютого села Кут і Грушівка були повністю очищені від гітлерівських військ. Воїнів, які загинули в цих боях, поховали в братській могилі на кладовищі. Серед похованих – Герой Радянського Союзу В. М. Бахирев.

Бахирев Володимир Миколайович народився 23 листопада 1923 р. у селі Мала М'ясиха (Ветлужський р-н, Горківська обл.) у сім'ї селянина. Закінчив неповну середню школу, навчався в Ветлужському технікумі водного транспорту. У Радянській Армії – з 1940 р. Закінчив Рязанське піхотне училище в 1941 р. На фронті Другої світової війни – з жовтня 1941 р. Двічі поранений. Брав участь у звільненні Лівобережної України.

9 лютого 1944 р. 1-й помічник начальника штабу 176-го гвардійського стрілецького полку 59-ї гвардійської стрілецької дивізії 34-го гвардійського стрілецького корпусу 6-ї армії гв. капітан Бахирев очолив групу бійців і, відбивши декілька ворожих атак, ліквідував небезпеку оточення третього

батальйону свого полку противником, посприяв успішному форсуванню ним р. Скарбною та закріпленню на плацдармі. Потрапивши в оточення, особисто знищив 10 ворожих солдат. Загинув у цьому бою.

Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 3 червня 1944 р. (посмертно). Нагороджений орденами Леніна, Вітчизняної війни 1-го та 2-го ст., медаллю.

Після війни на могилі встановили тимчасовий обеліск, який у 1954 р. замінили на залізобетонну скульптуру «Воїн з автоматом». Ліворуч від могили розмістили 8 чавунних плит з іменами 348 похованих. У 1984 р. чавунні плити замінені на гранітні. У 2010 р. пам'ятку реконструювали: могилу (13,9×4,6 м) частково заклали тротуарною плиткою, але залишили по центру газон (6×2,36 м), ліворуч від поховання поставили 10 гранітних плит (1,63×1,15 м) із прізвищами похованих, на постаменті скульптури укріпили 2 дошки (0,85×0,6 м, 0,85×0,39 м) з присвятим текстом та інформацією про похованого в могилі Героя Радянського Союзу – В. М. Бахирева.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 334, оп. 5252, спр. 55, арк. 20. 2. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. – М.: Воениздат, 1987. – Т. 1. – С. 130. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 495. 4. Тюльников А. К. Герои Советского Союза – горьковчане

не / А. К. Тюльников, Я. П. Басович. – Горький, 1981. – С. 26.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

6.15. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Грушівка. Братська могила радянських воїнів

Кладовище, з правого краю в крайньому ряду, поруч з кам'яним хрестом.

Поховані 14 радянських воїнів 3-го Українського фронту, які померли від ран у лютому 1944 р. у медсанбаті. Відоме 1 прізвище.

Після визволення 8 лютого 1944 р. м. Нікополя від гітлерівських військ командування 3-го та 4-го Українських фронтів віддало наказ своїм підрозділам продовжити просування на захід з метою остаточної ліквідації Нікопольського угруповання противника. Стрімкий відхід німецький військ загальмувався в районі сіл Кут і Грушівка, де вони чинили рішучий спротив радянським військам.

Розуміючи, що вибити противника з зайнятих позицій буде дуже важко, військові підрозділи 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) атакували Кут і Грушівку з двох напрямків – з півдня та сходу. Сили 59-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Г. П. Карамішев) 34-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Д. І. Рябишев) 6-ї армії (генерал-лейтенант І. Т. Шльомін) не брали участі у звільненні м. Нікополя, а, просуваючись по території Запорізької області, 8 лютого 1944 р. наблизились до с. Ушкалка (Верхньорогачицький р-н, Херсонська обл.), де отримали наказ про форсування р. Дніпро з виходом на південну околицю с. Кут (знаходилося південніше с. Грушівки). Вдало подолавши дніпровські плавні, воїни дивізії закріпилися на березі та вступили в бій, але швидко вибити гітлерівців із зайнятих позицій не вдалося. 11 лютого полки 61-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Л. М. Лозанович) того ж корпусу перейшли р. Базавлук і вийшли на східну околицю с. Грушівка.

Впродовж 8 – 14 лютого 1944 р. тривали запеклі бої за села Кут і Грушівка, під час яких противник активно використовував авіацію. Щоб переломити хід подій, сили 333-ї стрілецької дивізії (генерал-майор О. М. Голоско) 13 лютого 1944 р. вивели з підпорядкування 66-го стрі-

лецького корпусу (генерал-майор Д. А. Купріянов) і передали в 34-й гвардійський стрілецький корпус. Дивізія отримала наказ оминати північну околицю с. Грушівка і завдати удару по противнику з північного заходу. Сюди ж прибули і підрозділи 35-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор І. Я. Кулагін) 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунів) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков). Вночі, з 14 на 15 лютого 1944 р. німецькі війська, намагаючись уникнути оточення, розпочали відхід у напрямку с. Мар'янське. Протягом 15 лютого села Кут і Грушівка були повністю очищені від гітлерівських військ. Поранених у боях за села Кут і Грушівка та низку навколишніх населених пунктів переправляли у медсанбат. 14 воїнів, які померли від отриманих ран, були поховані на кладовищі.

У 1967 р. на могилі встановили цегляний надгробок і металевий обеліск, який у 1985 р. замінили на гранітну стелу з карбованим портретом похованого В. Т. Тітова та текстом: «Гвардии лейтенант Титов Виктор Тимофеевич 21.02.1924 – 5.02.1944 и 13 комсомольцев. Дорогому сыну и бойцам. Мама». Територія навколо могили огорожена металевим парканом.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 33, оп. 11458, стр. 301, арк. 3; ф. 334, оп. 5252, стр. 55, арк. 20. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Оте-

чественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисейев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 495.

*Оксана Колесник
Ірина Нікітіна*

6.16. Братська могила жертв громадянської війни (іст.)

Село Грушівка. Братська могила сільських активістів

Центральна площа, навпроти сільської ради.

Поховано 15 мешканців села – членів місцевого комітету бідноти, які були розстріляні 22 травня 1919 р. бійцями загону Н. О. Григор'єва.

Наприкінці січня 1919 р. частини Червоної армії зайняли села Кут і Грушівку, витіснивши звідти австро-німецькі війська, які виступали в підтримку Директорії. У лютому 1919 р. під час створення органів радянської влади в селі організовується комбід на чолі з обраним головою Т. Ф. Солянком.

7 травня 1919 р. начальник 6-ї

Української радянської дивізії Української Червоної армії Н. О. Григор'єв підняв на півдні України антибільшовицьке повстання, а наступного дня звернувся до населення з Універсалом «До Українського народу», в якому закликав до боротьби з продовольчими загонами, що діяли на території Херсонської губернії. Невеликі групи прибічників Н. О. Григор'єва, отримавши вказівки, роз'їхалися по селах для підготовки повстань на місцях. 22 травня 1919 р. члени одного із таких загонів розстріляли 15 жителів сіл Кут і Грушівка, які входили до складу комбїду. Проте вже наступного дня війська Червоної армії під командуванням О. Я. Пархоменка ввійшли у село. Загиблих поховали в братській могилі на громадському кладовищі.

У 1952 р. на могилі встановили цегляний надгробок (14×2 м) та металевий обеліск із пам'ятним написом. На початку листопада 1987 р. останки загиблих перепоховали в центрі села. Тоді ж на могилу (8,3×2 м) поклали гранітну дошку (1,46×1 м) з текстом, а позаду неї спорудили стелу (3×4,5 м) з барельєфом на основі, обличчюваної гранітними плитами.

Джерела та література: 1. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918 – 1920 гг.). Документы и материалы. – Днепропетровск: Издательство «Промінь», 1968. – С. 132 – 135. 2. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії / Р. Коваль. – К.: «Правда Ярославичів», 1998. – С. 147, 155, 159, 163.

Тетяна Цимлякова

7.17. Могила студента-медика В. Малиновського (іст.)

Село Грушівка. Могила студента-медика В. Малиновського

Старе кладовище (Грушівське).

У могилі похований студент-медик Всеволод Малиновський.

У 1910 р. епідемія холери охопила південні райони Катеринославської губернії. На 1 листопада 1910 р. хворих було 22 154 людини, з них померло – 10 802 особи.

Коли в с. Грушівці спалахнула епідемія холери, то виявилось, що на всіх мешканців єдиним медичним працівником була сестра-жалібниця. До неї на літні канікули приїхав племянник – студент-медик Всеволод Малиновський. Він разом зі своєю тіткою врятував від неминучої смерті багатьох селян, діставши з великими

труднощами сироватку, якої не вистачало через поширення епідемії. Виконуючи свій громадянський обов'язок лікаря, він заразився і помер 26 червня 1910 р.

Вдячні жителі Грушівки на могилі студента в 1910 р. власним коштом спорудили пам'ятник. Він являє собою стовбур дерева з обрубаними гілками, увінчаний хрестом. На пам'ятнику (висота – 1,45 м), встановленому на двоступінчастому постаменті (нижня сходинка – 0,8×0,8 м, верхня – 0,6×0,6 м), укріплена меморіальна дошка у вигляді розгорнутого сувою з викарбуваним текстом: «Всеволод Малиновский, студент-медик, умер от холеры, заразившись при подаче помощи 26 июня 1910 года». У 1970 р. на могилу покладена гранітна плита з написом: «Благородный подвиг твой помним и чтим. Коллеги».

Джерела та література: 1. Труды Южно-русского областного съезда по борьбе с холерой в Екатеринославе. Журнал заседаний. – Екатеринослав, 1911. – Т. 1. – С. 4, 5, 17, 199. 2. Визначні місця Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ: Видавництво «Промінь», 1957. – С. 43 – 44.

Тетяна Цимлякова

6.18. Пам'ятний знак землякам (іст.)

Село Грушівка. Пам'ятний знак землякам

У центрі села.

Відкритий у 1975 р. на честь жителів сіл Кут та Грушівка, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Пам'ятник являє собою двофігурну скульптурну композицію воїна та жінки, що виготовлена з гранітної крихти та встановлена на цегляний, обкладений червоними гранітними плитами, постамент. На передній частині постаменту викарбувано текст: «Вічна пам'ять героям-землякам, що загинули в боях за Батьківщину. 1941 – 1945 р. р. Від жителів села Ленінського 1975 р.». Позаду та з обох боків від пам'ятника встановлено 2 стели з укріпленими дошками, на яких вибито написи: «Люди добрі, ми любили життя і Батьківщину. Ми загинули, щоб ніде і ніколи у вирі війни життя не вмирало» та «Рідні наші, схиливши голови, ми стоїмо перед вами. Пам'ять про вас залишиться навечно». Попереду скульптури – вінок із лаврового листа, виготовлений із гранітної крихти та бетону.

Література: 1. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: УСЭ АН УССР, 1977. – С. 168.

Оксана Колесник

6.19. Будинок культури, кін. XIX ст. – поч. XX ст., поч. 1950-х (архіт.)

Село Грушівка. Будинок культури,
кін. XIX - поч. XX ст., поч. 1950-х рр.

Село Грушівка. Будинок культури,
кін. XIX - поч. XX ст., поч. 1950-х рр.
(схема розташування)

Розташовується на вул. Олександра Довженка, в прямокутному, витягнутому у повздожньому напрямку кварталі, обмеженому на північному сході вул. Олександра Довженка, на південному сході – вул. Козацькою, на

південному заході – вул. Ватутіна, на північному заході – вул. Яблуневою. Навпроти Будинку культури – головна площа села, праворуч і ліворуч (несиметрично), по кутах кварталу – громадські будівлі, позаду будинку, до самої вул. Ватутіна – впорядкований сквер і спортивне поле.

На відміну від навколишніх населених пунктів, чия планувальна структура була сформована задовго до 1917 р., сучасне с. Грушівка (до 2016 р. – с. Ленінське) було засноване на початку 1950-х рр., саме тому воно відрізняється регулярним плануванням із чіткою сіткою вулиць. Сформоване з мешканців с. Грушівка та с. Кут (с. Грушевий Кут), які були змушені переселитись на нове місце внаслідок будівництва Каховського водосховища. Незважаючи на багату історію цих сіл, с. Кут повністю зникло у водах водосховища, а с. Грушівка – частково, залишивши тільки свою північну частину, зі старовинним кладовищем (нині на сході села) та поодинокими спорудами. Саме на цій частині, що ввійшла до складу с. Ленінське та вписалась у нову сітку вулиць, і знаходиться будинок, що пізніше став сільським Будинком культури.

Цікаво, що дана будівля не була знищена у роки громадянської та Другої світової воєн, хоча села Кут і Грушівка знаходились у центрі подій. Так, у жовтні 1920 р. район Мар'янське – Грушівка – Апостолове

став ареною воєнних дій між військами армії П. М. Врангеля й Червоної армії. В ніч на 9 жовтня 1920 р. 2-га врангелівська армія повела наступ на Апостолове, щоб з'єднатися з частинами 1-ї армії й оточити 2-гу Кінну армію П. К. Миронова. 14 жовтня 1920 р., після семигодинного бою в районі Мар'янське – Грушівка, війська Червоної армії розгромили дві піхотні дивізії противника та Кінний корпус генерал-лейтенанта І. Г. Барбовича 2-ї врангелівської армії. У 1967 р. на честь цієї події на будинку клубу встановлена меморіальна дошка з текстом, яка наразі відсутня.

На поч. 2010-х рр. на головному фасаді будівлі, праворуч від центрального входу, встановлено прямокутну пам'ятну дошку з граніту: «У селах Грушівка і Кут у 1952 – 1956 рр. всесвітньо відомий український кінорежисер Олександр Петрович Довженко творив свій фільм-заповіт «Поєма про море»».

За зовнішнім виглядом цегляного мурування заднього фасаду, на якому відсутнє шпукатурне оздоблення, будинок зведений до 1917 р. До того ж будівля зводилась у дві черги. Спочатку перший поверх (приблизно 1860-ті рр.), потім – другий (1910-ті рр.). Вимурувана з сірої шлакової цегли, яка відрізняється за кольором, розміром та якістю кладки на 1-му та 2-му поверхах. На державний облік у 1996 р. будинок поставлений із датуванням 1956 р., але в газеті «Вперед» за 1952 р. зазначено,

що до затоплення Каховським водосховищем (розпочалось у 1955 р.) у центрі тодішнього с. Ленінське був розбитий великий парк із літнім кінотеатром, а на головному фасаді Будинку культури майстерно виконано мозаїчне панно. Але про більш ранню дату зведення будівлі свідчить зовнішній вигляд торцевих та дворового фасаду, що не мали штукатурного оздоблення і де збереглося первісне мурування та абриси віконних прорізів. Аналізуючи сучасну мапу села та німецьку військову мапу 1941 р., будинок культури могли переробити із значного за розмірами будинку, що позначений на мапі 1941 р. на лучковому вигині дороги, яка поєднувала с. Мар'янське з с. Усть-Кам'янкою. Цей вигин існує і нині, в цю точку, як і тоді, пролягає майже під прямим кутом дорога із с. Червоний Тік, перетинаючи залізничну колію, яка прямує зі ст. Апостолове, через с-ще Тік у с-ще Гранітне.

Про саме зведення будинку інформація в офіційних джерелах відсутня. Тому, виходячи із вищенаведеного, можна припустити, що у 1950-х рр. існуючу дореволюційну будівлю переробили на Будинок культури, заклавши віконні прорізи 2-го поверху центральної частини та влаштувавши на цьому місці панно. На першому поверсі головного фасаду наразі всі арочні віконні прорізи закладено, від них залишилось лише опорядження та підвіконня, хоча через щіль-

ний шар штукатурки їхній первісний профіль значно погіршений. Саме мозаїчне панно, про вигляд якого можна судити з фотографії 1967 р., наведеної у книзі «Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область», утрачене під шаром штукатурки та білої фарби. Первісні віконні арочні прорізи, з чітким профілем їх опорядження, збереглися по північно-західному (торцевому) та південно-західному (задньому) фасадах. Південно-східний фасад – глухий, без віконних та дверних прорізів. Віконні прорізи другого поверху мають прямокутну, більш наближену до квадрата, форму. Будинок має складну об'ємно-планувальну композицію, з поєднанням одноповерхових та двоповерхових об'ємів, з основним видовженим прямокутним об'ємом, розташованим паралельно до вул. Олександра Довженка, та виступаючих по головному та задньому фасадах одноповерхових тамбурів, із кутовими наскрізними арочними прорізами. Головним акцентом будинку є масивний чотириколонний портик із високими (заввишки – 2 поверхи) круглими в перерізі колонами, зі стилізованими (квадратними в перерізі) капітелями, на які спирається широкий антаблемент. По центральній вісі портику знаходиться парадний вхід у будинок, що пролягає через центральний арочний проріз, обабіч якого розташовані аналогічні дверні прорізи, які на початку

2010-х рр. були закладені. Над ними, на 2-му поверсі, знаходяться у три осі віконні прорізи. Невідома первинна функція такої значної за розмірами будівлі, але про її приналежність до дореволюційного періоду також свідчить ганок заднього фасаду, вимурований із добре підігнаних суцільних гранітних блоків, нехарактерного для радянських часів вигляду та виду обробки його поверхні. Під будинком розташовано підвальний поверх, який наразі здебільшого засипаний землею та сміттям, як і його віконні прорізи та вхід, що розташований на задньому фасаді.

Первісні інтер'єри та планувальна структура будівлі не збереглися. Внутрішні інтер'єри головних приміщень розписані кольоровим рослинним орнаментом.

Будинок культури с. Грушівка – гарний приклад значних закладів культури у сільській місцевості, в якому поєднуються еkleктичні дореволюційні мотиви із радянською творчістю.

Джерела та література: 1. Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918 – 1920 гг.). Документы и материалы. – Днепропетровск: Издательство «Промінь», 1968. – С. 312 – 313. 2. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 124 – 131.

Надія Лиштва
Тетяна Цимлякова

7. Єлизаветпілля, с.

7.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4,5 км на схід від північної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Вовча та Таранова, що впадають у р. Кам'янку – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,2 м, діаметр – 56 м. Поверхня задернована, поли високо підорюються. На поверхні – нори, чагарник, дерева. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Вільненської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Наталія Жарінова

7.2. Братська могила сільських активістів (іст.)

Село Єлизаветтілля. Братська могила сільських активістів

На сільському кладовищі.

Поховано 12 сільських активістів, розстріляних 6 червня 1918 р. каральним загоном австро-німецьких військ.

У другій половині березня 1918 р. на запрошення Центральної Ради на території України з'явилися австрійські та німецькі війська. Вони покликані були для допомоги в боротьбі з більшовиками.

У зоні розташування цих військ була й Катеринославщина, у деяких місцях якої (як і в с. Єлизаветтілля), через порушення Німеччиною угоди щодо розподілу території, стояли змішані австро-німецькі гарнізони.

За законами воєнного часу населення краю Української держави за вчинюваний опір штрафували, ув'язнювали, вішали, навіть вивозили на примусові роботи до Німеччини. Для залякування сільського населення влаштовували розстріли, що відбувалися за вироком військово-польового суду.

6 червня 1918 р. каральний загін заарештував 14 мешканців села та вивіз їх на околицю. 12 чоловік були розстріляні, а двом пощастило врятуватися. Односельці поховали загиблих на місцевому кладовищі у братській могилі.

На початку 1920-х рр. позаду могили встановили обеліск. У 1964 р. на могилу поклали гранітну плиту (0,9×1,2 м) з прізвищами похованих.

Джерела: 1. Військове положення між Німецьким і Австро-Угорським воєнним командуванням про поділ України на сфери впливу // Архів Радянської України (Історико-архівознавчий журнал). – 1932. – № 1 – 2. – С. 88 – 90.

Тетяна Цимлякова

8. Жовте, с-ще

8.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3 км на південний схід від центру селища, за 1,1 км на південний схід від залізниці, за 0,4 км на схід від дороги Кам'янка – П'ятихатки, на ріллі, на вододілі б. Рибача та р. Жовтенька, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом

Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північ – південь. Заввишки насипи – 2,5 м та 0,5 м, діаметри – 40 м та 20 м відповідно. Поверхня більшого задернована, поли розорюються. Насип має крутий північний схил та південний – пологий. Поверхня меншого розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

8.2. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3 км на північний схід від центру селища, вздовж залізниці, на ріллі та в смузі відчуження залізниці, на вододілі р. Жовтенька та б. Рибача, що впадають із лівого берега в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук, у верхів'ях балок Литвинова та Андрюшина.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – вісім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний схід – південний захід протяжністю 0,75 км. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 3/70 м; 2,5/60 м; 2/60 м; 2/40 м; 1,5/20 м; 1/30 м; два по 0,5/20 м. Поверхні чотирьох більших курганів та одного з тих, що заввишки 0,5 м, задерновані, у насипах помітні виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Три інші насипи розорюються. Північно-східний курган частково розташований у лісосмузі. У насипу більшого кургану – грабінницький шурф завглибшки 5 м. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981–1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

8.3. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Братська могила радянських воїнів

У центрі села, у сквері, біля зруйнованого адміністративного будинку вапнякового заводу.

Поховані воїни 74-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули в боях, визволяючи селище Жовте, на початку лютого 1944 р.

Після успішного визволення більшої частини території Нікопольського району наприкінці січня – на початку лютого 1944 р. командування 3-го Українського фронту віддало наказ своїм арміям про дальший наступ у загальному напрямку Апостолове – Кривий Ріг.

4 лютого 1944 р. 74-а гвардійська стрілецька дивізія (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) звільнила селище Жовте та станцію Жовтокам'янку від гітлерівських військ. Воїнів, які за-

гинули, поховали на місцях боїв, але з часом місця поховань були втрачені.

У 1972 р. у центрі села спорудили пам'ятний знак на честь воїнів-визволителів та земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

В 1975 р. поблизу пам'ятника були перепоховані останки 4 невідомих радянських воїнів, які знайшли під час дослідження однієї з пам'яток археології поблизу села. В 1977 р., під час реконструкції, могилу (2×1 м) по периметру обклали цеглою. Праворуч та ліворуч від неї спорудили 2 цегляні оштукатурені стели (3,1×2,35 м), на яких укріпили 2 чавунні меморіальні дошки з іменами 12 загиблих при звільненні села воїнів (імена встановлені за архівними даними) та 15 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. Між стелами, в узголів'ї могили, на постаменті встановили чотиригранний обеліск із червоного граніту.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, спр. 254, арк. 19 – 20. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікіміна

9. Жовтокам'янка, ст.

9.1. Комплекс будівель залізничної станції Жовтокам'янка, 1910-ті – 1929 рр. (містобуд.)

*Станція Жовтокам'янка.
Комплекс будівель залізничної станції
Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр.*

*Станція Жовтокам'янка.
Комплекс будівель залізничної станції
Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр.
(будівля вокзалу)*

Станція Жовтокам'янка. Комплекс будівель залізничної станції Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр. (багажне відділення)

Комплекс залізничної станції Жовтокам'янка знаходиться на відстані 1,5 км на схід від селища Жовтого, що розташоване по обох берегах річки Жовтенької. Належить до типу станцій, споруди яких розташовані з одного боку колії. Крім будівель, які є невід'ємною складовою частиною пам'ятки (будівля станції, багажне відділення, станційний туалет, житлові будинки), до пристанційного комплексу входить низка службових будівель, що не мають історико-культурної цінності. Станція сполучається з селищем автомобільною дорогою.

Майже до другої половини ХХ ст. дана місцевість при р. Жовтенській лишалась незабудованою і лише на початку 1860-х рр. тут зводиться скотний двір із колодязем. Селище з назвою Жовто-Кам'янка (Прими) розміщувалось західніше, по р. Кам'янка, на північ від Михайлівки (Апостолового). Лише на земській мапі Херсонського повіту Херсонської губернії, складеної у 1903 р. (з доповненням у 1910 р.) при р. Жовтенській з'являється хутір Жовтий. Згідно з даними Всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 р. хут. Жовтий (за 4 версти від с. Михайлівка (Апостолове) нараховував 5 господарств, в яких мешкали 20 осіб чоловічої статі та 23 – жіночої. У 1929 р. вводиться в експлуатацію залізнична лінія Лоцманське – Апостолове, і цього ж року за 1,5 км на схід від села Жовтого від-

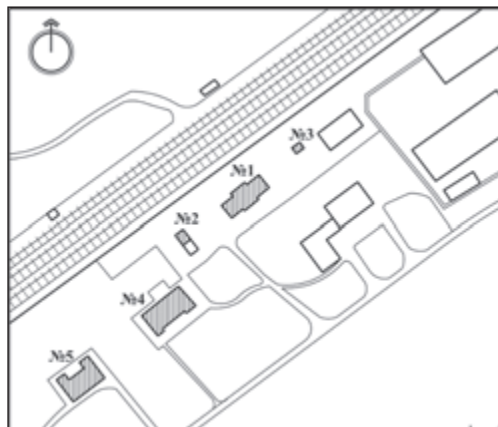
*Станція Жовтокам'янка.
Комплекс будівель залізничної станції
Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр. (станцій-
ний туалет)*

*Станція Жовтокам'янка.
Комплекс будівель залізничної станції
Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр. (житло-
вий будинок №1)*

*Станція Жовтокам'янка. Комплекс буді-
вель залізничної станції Жовтокам'янка,
1910-ті - 1929 рр. (житловий будинок
№2)*

*Станція Жовтокам'янка.
Комплекс будівель залізничної станції
Жовтокам'янка, 1910-ті - 1929 рр.
(схема розташування)*

кривається станція Жовтокам'янка. Зведення станційних споруд при ній було розпочато ще на початку 1910 х рр. з будівництва житлових будинків залізничників, багажного відділення, туалету, і вже на початку 1920-х – будівлі станції. До початку 2010-х рр. будівлі збереглися без значних змін, у задовільному технічному стані. Крім них, на території станції зведено службові та господарські споруди, що не є складовою частиною пам'ятки, але й не дисонують до неї.

Будівля вокзалу. Цегляна, на бутівому цоколі, одноповерхова, прямокутна в плані будівля, розміщена видовженими фасадами паралельно до колій. Головний (північно-західний) фасад орієнтований у бік перону, від протилежного (південно-східного) композиційно відрізняється наявністю входів у будівлю. Ще один вхід

знаходиться на торцевому (північно-східному) фасаді. Композиція видовжених фасадів – симетрична (на північно-західному фасаді порушується другим дверним прорізом ризаліту, що був перероблений із віконного), тридільна, з виступаючим центральним триосьовим ризалітом. Бічні частини – чотириосьові, зорво членуються лопатками у міжвіконних простінках на дві нерівноцінні частини: фланкуючу – з широким віконним прорізом, та середню – в три вікна. Торцеві фасади – двоосьові, один із прорізів на кожному з фасадів (спрямований у бік колії) виконаний у вигляді ніші (псевдовікна). Елементами декорування фасадів є фактурний рельєф кам'яного цокольного мурування, цегляний декор 1-го поверху із використанням гуртів, підвіконь, лопаток, замкового каміння над прорізами, профільованого вузького карнизу. Членування даху, покритого сірим шифером, відповідає загальній композиції будівлі: з трисхилим покриттям (зі слуховим вікном) над бічними частинами та двосхилим – над центральною частиною.

Багажне відділення. Розташовується на південний захід від будівлі вокзалу. Цегляне, на бутовому цоколі, одноповерхове, прямокутне в плані. До його південно-східного фасаду у 1960-х – 1980-х рр. упритул прибудовано утилітарну одноповерхову службову споруду з блоків. Первісний об'єм має невеликі розміри, маленькі

арочні віконні прорізи, трикутні виступаючі шпилі на торцях, що разом із гарно виконаним цегляним декоруванням додає будівлі живописності.

Станційний туалет. Розташовується на північному сході від будівлі вокзалу, по одній осі з її головним фасадом. Одноповерховий, цегляний, на бутовому цоколі, пофарбований, як і інші корпуси: цоколь – сірого кольору, стіни – жовто-охристого, декор – білий. Прямокутний у плані, невеликий за об'ємом, з видовженими фасадами, які мають по дві вісі віконних прорізів, розміщений паралельно до колій. На поперечних фасадах розташовуються входи до приміщень. Об'ємно-планувальна композиція – симетрична, що відповідає функціональному призначенню будівлі. Двосхилий дах, перекритий шифером, утворює на торцях трикутні шпилі. Декорування фасадів виконано аналогічно до інших корпусів комплексу, із застосуванням майстерно вимурованого цегляного декору.

Житловий будинок № 1. Розташовується на південний захід від будівлі вокзалу, в оточенні зелених насаджень, з видовженими фасадами, паралельно до залізничних колій, на відстані від них. Протилежні по вздовжні фасади (північно-західний та південно-східний) – тридільні, з виступаючими двоосьовими ризалітами, що мають трикутне завершення, утворене схилами даху. Над двосхилими вікнами, під схилами даху,

розташовується квадратний проріз горіщної частини. Центральні (міжризалітні) частини складаються з ряду здвоєних віконних прорізів та дверного прорізу (на північно-західному фасаді). Торцеві фасади – одноосьові, з дверним прорізом по центральній осі. Тло фасаду членується лопатками. Будівля декорована майстерно вимурованим цегляним декором.

Житловий будинок №2. Одноповерхова, цегляна будівля на бутовому цоколі, що завершує комплекс станційних споруд на південному заході. Декорування будівлі виконано аналогічно до попередніх корпусів. Розташовується на одній осі з житловим будинком №1, відокремлюючись від колій смугою зелених насаджень. Північно-західний фасад, орієнтований у бік залізничних колій, тридільний, із виступаючими бічними двосьовими ризалітами та центральною заглибленою частиною. Протилежний (південно-східний) – однодільний, із центрально-осьовою симетрією фасаду, із вхідним прорізом по центральній осі, обабіч якого розміщено по чотири віконних прорізи. Навпроти нього знаходиться огорожений штахетником палісад. Торцеві фасади – одноосьові, розчленовані по вертикалі лопатками.

Комплекс залізничної станції Жовтокам'янка – один із небагатьох, що зберегли не тільки планувальну структуру, а й більшість пристанційних споруд (у тому числі службові).

Будівлі зведені у позастильовій еkleктиці, з використанням майстерно вимурованого цегляного декору, що доповнюється фактурою кам'яного мурування цоколю.

Джерела та література: 1. *Архангельский А. С. Железнодорожные станции СССР: Справочник. В 2 кн. Кн. 1.* / А. С. Архангельский, В. А. Архангельский. – М.: Транспорт, 1981. – С. 159. 2. *Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область.* – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 113 – 122. 3. *Списки населенных мест Херсонской губернии, по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.* – Александрия: Изд. Херсонской Губернской Земской Управы / Тип. Ф. Х. Райхельсона. – 1917. – С. 100 – 101.

Надія Луштва

10. Запорізьке, с.

10.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на північ від центру села, ліворуч від дороги Апостолове – Грушівка, на ріллі, на вододілі б. Орлова та безіменної балки, що впадають у б. Впи́ва – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчикта Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 60 м. Західна частина насипу розорюється, по ній пролягає

лісосмуга. Східна частина задернована, поли високо підорюються. У центрі – траншея від зруйнованого геодезичного знаку. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0111.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

10.2. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3 км на північ від центру села, за 1,5 км на південь від дороги Апостолове – Грушівка, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Базавлук) та б. Вшива, що в неї впадає, у верхів'ях б. Водяна.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь на відстані 0,4 км один від одного. Заввишки насипи – 1,5 м та 0,4 м, діаметри – 50 м та 14 м. Поверхні розорюються. Більший курган

знаходиться біля ЛЕМ, по північній полі меншого пролягає лісосмуга. Також поруч із більшим курганом на ріллі простежуються вісім жовтих плям від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0111.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

10.3. Курганна група (археол.)

Розташована на центральнопівнічній околиці села, неподалік від кладовища, на ріллі, на вододілі двох рукавів б. Орлова, що впадає в б. Вшива – притоку р. Кам'янка.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід на відстані 0,025 км один від одного. Заввишки насипи – 1,5 м та 0,5 м, ді-

метри – 50 м та 20 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0111.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

10.4. Могильник курганий «Могила Кондрина» (археол.)

Село Запорізьке. Могильник курганий «Могила Кондрина»

Розташований на відстані 1,5 – 2 км на північний схід від центру села Новоіванівка, за 0,3 км на схід від саду, поруч із кладовищем, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, у верхів'ях балок Кротова та Отвершек.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2001 р. співробітником Дніпропетров-

ського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей О. В. Рутковською та співробітником наукової лабораторії археології Подніпров'я Дніпропетровського національного університету В. М. Шалобудовим; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дванадцять курганів. Найбільший – заввишки 9 м, діаметр – 140 м. Насип усіченоконічної форми, поверхня задернована. Поруч розташоване кладовище; до південної поли насипу прилягав капонір; по всій поверхні – окопи. Другий за розмірами курган заввишки – 3 м, діаметр – 60 м, поверхня задернована, насип сегментоподібної форми; під час Другої світової війни тут була розташована гармата – весь насип поритий. Ще менший заввишки – 1,8 м, діаметр – 40 м, сегментоподібної форми, поверхня розорюється. Четвертий курган заввишки – 1 м, діаметр – 30 м, насип утратив зовнішній вигляд – поканий. Наступний курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 36 м, поверхня задернована. Решта вісім курганів заввишки від 0,4 м до 0,1 м, діаметри – від 20 м до 10 м, поверхні розорюються, на насипах – фрагменти граніту та кераміки скіфського часу.

Могильник курганий «Могила

Кондрина» є пам'яткою археології національного значення.

Джерела та література: 1. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НАІАНН України, ф. експ. 1982/125. 2. Рутковська О. В. *Звіт про огляд пам'яток історії та культури, які ввійшли до «Ресстру пам'яток історії та культури національного значення України (Дніпропетровська область)»* / О. В. Рутковська, В. М. Шалобудов. – Дніпропетровськ, 2002. 3. *Технічна документація по визначенню та координуванню центрів пам'яток археології Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106. 4. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0111.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

10.5. Могильник курганий «Могила Гостра» (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на південний схід від центру села, за 0,2 км на південь від залізниці, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Дніпро) та б. Вшва, що в неї впадає, у верхів'ях балок Широка та Орлова.

Виявлений та частково досліджений у 1978 р. Правобережним загonom новобудівної експедиції ДДУ. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охоро-

ни історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

Було розкопано шість курганів, в яких досліджено 11 поховань (2 – дитячих), що належали до скіфської культури (IV – III ст. до н. е.). Більша частина поховань була пограбована ще в давнину, частина скелетів знайдена не в анатомічному порядку. У невеликих ямах виявлені залишки тризни (кістки тварин та фрагменти амфор), одне з поховань перекривала вапнякова плита. Поховальний інвентар різноманітний: залізні дротики, списи, ножі, меч, скляні буси, намистини, бронзові браслети, свинцеві та керамічні ворворки, керамічні прясла, бронзові наконечники стріл.

На сучасному етапі існування могильника залишилося сім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,45 км. Домінуючий курган заввишки – 3 м, діаметр – 60 м. Південна пола витягнута, північна – коротка та крута. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/50 м; два – по 1/30 м; 0,7/20 м; два – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Найменші кургани виділяються на ріллі жовтими плямами від материкових викидів.

Джерела та література: 1. Волковой С. С. *Скифские могильники IV – III вв. до н. э. юга Днепропетровской области* / С. С. Волковой, А. В. Андросов, В. А. Лихачев, С. Е. Мухомов, В. Н. Шалобудов // *Курганы Степного*

Поднепровья. – Днепропетровск, ДГУ, 1980 – С. 18 – 32. 2. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 3. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0111.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

10.6. Могила В. Г. Белякова (іст.)

Село Запорізьке. Могила В. Г. Белякова

Кладовище, від входу – 20 м.

Беляков Віталій Геннадійович (17.04.1965, с-ще Гранітне, Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл. – 17.07.1984, Демократична Республіка Афганістан) – молодший сержант, інструктор служби службових собак обмеженого контингенту радянських військ у Демократичній Республіці Афганістан.

Народився в селянській родині. У 1982 р. закінчив середню школу в с. Запорізькому; за направленням військкомату відвідував курси Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту.

У 1983 р. призваний до лав Радянської Армії, закінчив школу провідників службових собак. З червня 1983 р. служив у складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

16 липня 1984 р. казарма його підрозділу вночі була раптово обстріляна противником, отримав поранення в живіт. 17 липня 1984 р. помер на операційному столі.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (1990, посмертно), медаллю «Воину-интернационалисту от благодарного афганского народа» (1988).

У 1985 р. на могилі встановлені пілон і надгробок із червоного граніту з карбованим портретом і меморіальним написом. На зворотньому боці – фото на емалі. На пілоні зверху укріплена металева зірка.

Література: 1. *Паліций ветер Афганістана. Книга о воинах-интернационалистах Днепропетровщины, погибших в Афганской войне.* – Днепропетровск: Сич, 1991. – С. 24 – 25. 2. *Чорні тольпани. Афганський мартиролог України.* – К.: АТ «Друкарня «Столиця», 1999. – С. 83.

Людмила Чирич

10.7. Могили радянських воїнів (іст.)

Село Запорізьке. Могили радянських воїнів

У центрі села, у сквері, що на березі водойми.

У 1 братській та 6 індивідуальних могилах поховані 64 воїни 3-го Українського фронту, які загинули на початку лютого 1944 р. під час звільнення с. Запорізького та навколишньої території від гітлерівських військ. В одній з індивідуальних могил похований Герой Радянського Союзу С. О. Плющенко. Всі прізвища відомі.

Підрозділи 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) пізно вночі 4 лютого 1944 р. розгорнули бій за Апостолове, який завершився повним звільненням міста від гітлерівців 5 лютого 1944 р. Цього ж дня підрозділи 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) звільнили село Запорізьке та хутір Червоний (нині частина с. Запорізького) від гітлерівських військ.

Проте швидко просунулися далі

на південь у район с. Велика Костромка підрозділи 8-ї гвардійської армії не змогли, оскільки противник чинив серйозний спротив. Бої за південною околицею с. Запорізького тривали до 17 лютого 1944 р., оскільки противник неодноразово переходив у контратаки. Воїнів, які загинули в цих боях, поховали у центрі села в 1 братській та 6 індивідуальних могилах, на яких тоді ж установили тимчасові обеліски.

Плющенко Сергій Олексійович народився в 1919 р. у селищі Клинци (нині місто в Брянській обл.) у сім'ї селянина. Закінчив середню школу. Працював у м. Смоленську. У Радянській Армії – з 1939 р. Закінчив Саратовське училище в 1941 р.

На фронті Другої світової війни – з липня 1941 р. Танкова рота 43-го окремого танкового полку 37-ї армії Степового фронту під командуванням ст. лейтенанта Плющенка в ніч на 1 жовтня 1943 р. форсувала р. Дніпро в районі с. Куцеволівка (Онуфріївський р-н, Кіровоградська обл.). У тяжких боях рота знищила 5 танків, 9 бронетранспортерів, 8 автомашин із піхотою та босприпасами. Плющенко особисто підбив 2 танки, був поранений, але залишився в строю.

Звання Героя Радянського Союзу присвоєно 20 грудня 1943 р. Нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, Червоної Зірки. Загинув у бою 15 лютого 1944 р.

У 1957 р. позаду могил установили скульптуру «Воїн з автоматом» та

*Село Зоряне.
Єдиний населений пункт в Україні,
який має майже ідеальну п'ятикутну форму*

*Село Запорізьке.
Могильник курганний
Пам'ятка археології національного значення,
охоронний номер 040005-Н*

*Село Слов'янка.
Могильник курганний
Пам'ятка археології національного значення,
охоронний номер 040006-Н*

Село Михайло-Заводське. Церква, поч. XX ст.

залізобетонні обеліски на могилах. У 1974 р. ліворуч від могил спорудили пам'ятний знак на честь 56 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. В 1980-х рр., під час чергової реконструкції пам'ятки, ознаки могил на поверхні були знівельовані, а на їхнє місце поклали гранітні дошки (0,77×1,07 м) з прізвищами.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, спр. 172, арк. 168; спр. 254, арк. 10 – 21. 2. Герои Советского Союза. Краткий биографический словарь. – М.: Воениздат, 1988. – Т. 2. – С. 282. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікітіна

11. Зеленодольськ, м.

11.1. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Місто Зеленодольськ. Братська могила радянських воїнів

У центрі міста, на території парку.

Поховані 136 радянських воїнів, які загинули під час визволення с. Мала Костромка в лютому 1944 р. Усі прізвища відомі.

Упродовж 6 – 28 лютого 1944 р.

територія навколо с. Мала Костромка та сучасного м. Зеленодольська була місцем запеклих боїв підрозділів 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) та 79-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Л. І. Вагін) 28-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор Д. П. Монахов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков), 259-ї (генерал-майор О. М. Власенко) та 266-ї (полковник С. М. Фомиченко) стрілецьких дивізій 32-го стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Родимцев) 6-ї армії (генерал-лейтенант І. Т. Шльомін) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський). Остаточно вибиті гітлерівські війська з цієї території вдалося лише 28 лютого 1944 р. Воїнів, які загинули, поховали на місцях боїв та на кладовищі в с. Мала Костромка.

У 1946 – 1947 рр. останки 136 радянських воїнів з місць первинного поховання були перенесені в братську могилу, що знаходилась у центрі с. Мала Костромка, а в 1973 р. перепоховані в центрі м. Зеленодольська. Тоді ж на могилі споруджено надгробок, облицьований гранітними плитами (5,9×10×0,85 м), та встановлено скульптуру воїна з кованої міді та пальник Вічного вогню. До нагробка прилаштовані 5 гранітних плит з іменами похованих воїнів.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, стр. 254, арк. 20, 25; ф. 334, оп. 5252, стр. 477, арк. 2023. 2. *Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944.* – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. *Чуйков В. П. В боях за Україну / В. П. Чуйков.* – К., 1972. – С. 138 – 140.

Оксана Колесник

Ірина Нікітіна

11.2. Могила В. С. Бонька (іст.)

Місто Зеленодольськ. Могила В. С. Бонька

Міський цвинтар біля залізничної станції Дубки, від центральної алеї праворуч, 150 – 200 м уздовж залізничної колії, у третьому ряду.

Бонько В'ячеслав Сергійович (08.01.1968, м. Зеленодольськ, Апос-

толівський р-н, Дніпропетровська обл. – 23.09.1987, Демократична Республіка Афганістан) – рядовий, стрілець обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

Народився в робітничій родині. У 1983 р. закінчив вісім класів СШ №1 м. Зеленодольська. У 1983 – 1986 рр. навчався в зеленодольському професійно-технічному училищі №16, де здобув спеціальність слюсаря. На канікулах працював у котлотурбінному цеху Криворізької ГРЕС-2; виконував електрозварювальні, слюсарні роботи.

У 1986 р. призваний до лав Радянської Армії; служив в учбовій частині №81102 у місті Ташкенті, а з грудня 1986 р. – у складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані; стрілець батальйону забезпечення охорони радянських військових радників. 23 вересня 1987 р., перебуваючи на бойовому чергуванні у складі загону десантників, загинув від кулі снайпера.

Нагороджений афганським орденом «Звезда Героя» III ступеня (1988, посмертно), медаллю «Воину-интернаціоналісту от благодарного афганского народа» (1988, посмертно).

У 1988 р. на могилі встановили надгробок (0,55×1,2 м) і пілон (висота – 1,6 м) із червоного граніту з карбованим портретом і меморіальним написом.

Література: 1. *Паллячий ветер Афганістана. Книга о воинах-интернационалистах Днепропетровщины, погибших в Афганской войне.* –

Днепропетровск: Сич, 1991. – С. 18 – 19. 2. Чорні тюльпани. Афганський мартиролог України. – К.: АТ «Друкарня «Столиця», 1999. – С. 84.

Людмила Чирич

11.3. Могила Л. М. Сагалатого (іст.)

Місто Зеленодольськ. Могила Л. М. Сагалатого

Міський цвинтар біля залізничної станції Дубки, від входу ліворуч, від центральної алеї вглиб.

Сагалатий Леонід Михайлович (28.10.1966, м. Зеленодольськ, Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл. – 01.11.1986, Демократична Республіка Афганістан) – рядовий, командир відділення обмеженого контингенту радянських військ у Демократичній Республіці Афганістан.

Народився у робітничій родині. У 1981 р. закінчив вісім класів СШ №2 м. Зеленодольська. У 1981 – 1984 рр. навчався в зеленодольському середньому професійно-технічному училищі №16, де здобув професію зварювальника.

10 квітня 1984 р. призваний до лав Радянської Армії; служив в учбовій частині №81102 у місті Ташкенті, а з 25 травня 1986 р. – у складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

1 листопада 1986 р. у складі групи брав участь у ліквідації наслідків диверсії на трубопроводі, загинув від кулі снайпера.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (1987, посмертно), медаллю «Воину-інтернаціоналісту от благодарного афганского народа» (1988).

У 1987 р. на могилі встановлені пілон (висота – 1,65 м) і надгробок (0,7×1,1 м) із червоного граніту з карбованим портретом і меморіальним написом.

Література: 1. *Паллячий ветер Афганістана. Книга о воинах-интернационалистах Днепропетровщины, погибших в Афганской войне.* – Днепропетровск: Сич, 1991. – С. 322 – 323. 2. *Чорні тюльпани. Афганський мартиролог України.* – К.: АТ «Друкарня «Столиця», 1999. – С. 111.

Людмила Чирич

11.4. Могила І. В. Сапегіна (іст.)

Місто Зеленодольськ. Могила І. В. Сапегіна

Міський цвинтар біля залізничної станції Дубки, від другого входу на кладовище (від дороги до роз'їзду «Дубки») праворуч 50 м.

Сапегін Ігор Веніамінович (20.10.1964, м. Зеленодольськ, Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл. – 02.08.1983, Демократична Республіка Афганістан) – рядовий, стрілець обмеженого контингенту радянських військ у Демократичній Республіці Афганістан.

Народився у робітничій родині. В 1981 р. закінчив СШ № 1 м. Зеленодольська.

У 1982 р. призваний до лав Радянської Армії; з грудня 1982 р. служив у складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

2 серпня 1983 р. у складі підрозділу вів запеклий бій у долині. Переслідуючи противника, загинув.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (1984, посмертно), медаллю «Воїну-інтернаціоналісту от благодарного афганского народа» (1988, посмертно).

У 1984 р. на могилі (0,90×2,05 м), що по периметру оточена бордюром з чорного граніту, встановлений тригранний пілон (висота – 1,85 м) із червоного граніту з карбованим портретом і меморіальним написом.

Література: 1. *Палязий ветер Афганістана. Книга о воинах-интернационалистах Днепропетровщины, погибших в Афганской войне.* – Днепропетровск: Сич, 1991. – С. 324–325. 2. *Чорні тюльпани. Афганський мартиролог України.* – К.: АТ «Друкарня «Столиця», 1999. – С. 111.

Людмила Чирич

11.5. Центральна площа міста, 1965 р. (містобуд.)

Місто Зеленодольськ. Центральна площа міста, 1965 р.

За типологією пам'ятка містобудування «Центральна площа міста» належить до ансамблю, де топографічно визначена група споруд,

об'єднана територіально, хронологічно і композиційно. Розміщена в зоні зосередження головних об'єктів соціальної інфраструктури міста. На південному заході площа межує з центральною вулицею Зеленодольська, посередині якої знаходиться озеленений бульвар. На відріжку вулиці, що межує з площею, бульвар відсутній, на цій ділянці розміщені зупинки громадського маршрутного транспорту (по обидва боки вулиці) та облаштовано невелику автостоянку.

Планувальна структура площі та оточуючої забудови сформована за єдиним проектом, між 1961 – 1965 рр., одночасно з розбудовою Зеленодольська, яка розпочалась у 1961 р., після появи на цих землях (на південь від сучасної території міста) Криворізької ГРЕС-2, з великим водосховищем. Саме до його берега, де знаходиться впорядкований пляж, спрямована центральна вісь симетрії ансамблю центральної площі, що перерізає місто з північного сходу на південний захід.

Сама площа спланована як курдонер і забудована по периметру (крім південного заходу, де зливається з однією з головних вулиць міста) п'ятиповерховими цегляними (силікатна цегла) житловими будинками (так звані «хрущовки»), нижній поверх яких займають різноманітні заклади соціальної інфраструктури (торговельні, банківські, побутові). Навпроти площі, обабіч центральної

осі симетрії, що пролягає в напрямку водосховища та співпадає з озелененою вулицею, на перехресті розташовані Г-подібні п'ятиповерхові блочні житлові будинки (із заглибленою кутовою частиною). Далі вздовж вулиці будинки теж розміщені симетрично, що пояснюється єдиним проектом розбудови міста.

Територія площі впорядкована, при цьому озеленення та пішохідні доріжки становлять симетричну композицію. По центру вимощеної бетонними тротуарними плитами площі знаходиться висока прямокутна стела на квадратній базі, встановлена у 1965 р. на честь 30-річчя перемоги у Другій світовій війні. Навколо стели висаджені купці ялівцю. Інші площі обсажені високими блакитними та зеленими ялинками, розлогими хвойниками.

Пам'ятка є поодиноким прикладом створення містобудівного ансамблю середини 1960-х рр., що зводився за єдиним проектом, за незначний проміжок часу і відзначається симетрією планування.

Література: 1. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 166 – 167.

Надія Лиштва

12. Кам'янка, с.

12.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на захід – південний захід від центру села, за 1,2 км на схід від автодороги Кам'янка – Апостолове, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Базавлук) та балок Вшива та Горнаджина, що в неї впадають.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

12.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3 км на захід від центру села, за 0,75 км на південь від західної околиці, за 1,5 км на

південний схід від місця впадіння р. Жовтенька в р. Кам'янка, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Базавлук) та балок Вшива та Горнаджина, що в неї впадають.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

12.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3 км на північний схід від центру села, за 1 км на північ від східної околиці, на розідоріжжя Кам'янка – Слов'янка – Шолохове, на вододілі б. Кринична, що впадає в р. Кам'янка, та р. Базавлук, що впадає в р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом

Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 році співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 60 м. Поверхня частково задернована, поли розорюються. Насип сегментоподібної форми. По південній полі пролягає польова ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

12.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 5,5 км на схід – південний схід від центру села, за 2,7 км на південний схід від східної околиці, за 0,5 км на північний схід від автодороги Кам'янка – Шолохове, на вододілі річок Кам'янка та Базавлук, що зливаються та впадають у р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського об-

ласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 20 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

12.5. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,6 км на північний схід від центру села, за 1 км на схід від північної околиці села, за 0,4 км на північ від автодороги Кам'янка – Слов'янка, на вододілі балок Кринична та Рибача, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 30 м. Поверхня частко-

во задернована, поли розорюються. Насип деформується насадженнями туювника.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.6. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2 км на північний захід від центру села, за 0,7 км на захід від північної околиці, на ріллі, на вододілі двох безіменних балок, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється. Насип сегментоподібної форми. По північний полі пролягає лісосмуга.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

12.7. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,75 км на північний схід від центру села, біля північно-східної околиці села, ліворуч дороги Кам'янка – Слово́янка, поруч із кладовищем, на вододілі балок Кринична та Рибача, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. По північний полі пролягає польова ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

12.8. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,3 км на південь від центру села, на ріллі, на вододілі безіменної балки та б. Горнаджина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-

культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани. Насипи заввишки – 2 м та 1 м, діаметри – 70 м та 30 м відповідно. Зливаються полами. Поверхні насипів розорюються, задернована лише вершина більшого кургану. Поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.9. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1 км на північний захід від центру села, поруч із північною околицею, праворуч дороги Кам'янка – Тарасо-Григорівка, на ріллі, на вододілі безіменної балки та б. Рибача, що впадають із лівого берега у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 році співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дев'ять кур-

ганів, що розташовані на місцевості по вісі північ – північний захід – південь – південний схід протяжністю 0,35 км. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,5/70 м; 2/60 м; 0,5/20 м; 0,3/20 м; п'ять – по 0,3/10 м. Поверхня більшого кургану задернована, у західній полі влаштований стовп ЛЕМ. У насипу кургану заввишки 0,5 м простежується кам'яна стела. Поверхні менших насипів розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми. Найменші за розмірами кургани на ріллі виділяються жовтими плямами материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.10. Могильник курганний «Могила Розпахана» (археол.)

Розташований на відстані 4 км на північний схід від північної околиці, ліворуч від польової ґрунтової дороги, на ріллі, на вододілі балок Кринична, що впадає в р. Кам'янка (притока р. Базавлук), та Водяна, що впадає в р. Базавлук – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – вісім курганів, що розташовані на місцевості по вісі північ – північний захід – південь – південний схід протяжністю 0,45 км. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/40 м; два – по 0,5/30 м; 0,5/20 м; 0,3/20 м; три – по 0,3/12 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми. Найменші за розмірами кургани на ріллі виділяються жовтими плямами материкових викидів. Деякі насипи зливаються полами.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.11. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3,8 км на північний схід від східної околиці

села, за 2,5 км на захід від Шолоховського водосховища, на вододільному плато р. Базавлучок та б. Бузиновата (Кринична).

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі захід – схід протяжністю 0,55 км. Висота домінуючого кургану – 5 м, діаметр – 110 м. Поверхня задернована, південна пола витягнута та підорюється, північна – коротка та крута, підрізана розорюванням. Насип напівсферичної форми. До південної поли примикає найменший із насипів. Решта насипів має такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/40 м; 0,5/30 м; 0,3/12 м; три – по 0,3/10 м. Крізь могильник пролягає зруйнована система меліорації. На всіх насипах виявлені виходи кам'яних підкурганнях поховальних споруд. Поверхні задерновані.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району

Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.12. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 2 км на південний схід від центру села, за 1,3 км на південь від околиці села, на ріллі, на вододільному плато безіменних балок, що впадають із правого берега в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сімнадцять курганів, що розташовані на місцевості по вісі північний схід – південний захід протяжністю 0,65 км. Домінуючий курган заввишки – 6 м, діаметр – 110 м. Поверхня задернована, у насипу – нори тварин. Розміри менших насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/40 м; два – по 0,5/30 м; три – по 0,5/20 м; два – по 0,3/20 м; два – по 0,3/16 м; 0,3/12 м; чотири – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми. Найменші за розмірами кургани на

ріллі виділяються жовтими плямами материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 8. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

12.13. Могили радянських воїнів (іст.)

Село Кам'янка. Могили радянських воїнів
Біля школи.

У 3 братських могилах поховані 175 радянських воїнів 3-го Українського фронту, які загинули на початку лютого 1944 р. у боях поблизу с. Кам'янка та померли від ран у 4385 ХППГ та 4187 ТПРГ у лютому – березні 1944 р. Усі прізвища відомі.

Наприкінці січня – на початку лютого 1944 р. підрозділи 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал-армії Р. Я. Малиновський), в умовах бездоріжжя, розгорнули на-

ступ у напрямку на м. Апостолове зі сходу та північного сходу. 3 лютого 1944 р. радянські війська без бою, оскільки противник відійшов на захід, зайняли с. Кам'янку. Але за селом гітлерівці нав'язали бій. Воїнів, які загинули в цих боях, поховали поблизу школи у 2 братських могилах.

Після визволення у селі Кам'янка в лютому – березні 1944 р. розміщувались 4385 ХППГ та 4187 ТПРГ, які надавали медичну допомогу пораненим бійцям 27-ї (генерал-майор В. С. Глебов) та 74-ї (полковник Д. Є. Баканов) гвардійських стрілецьких дивізій 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов), 35-ї (генерал-майор І. Я. Кулагін) та 57-ї (генерал-майор А. Д. Шемєнков) гвардійських стрілецьких дивізій 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов). Воїни, які померли від ран, були поховані в окремій братській могилі біля школи.

У 1957 р. позаду могил установили залізобетонну скульптуру «Воїн з автоматом». У 1970 р. по обидва боки від скульптури розмістили 8 меморіальних дошок з іменами похованих воїнів та земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. У 1990-х рр. праворуч від стели на підмурок поклали меморіальну дошку з 20 прізвищами.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 348, оп. 5487, стр. 254, арк. 19–20. 2. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довід-

ках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікітіна

12.14. Млин, кін. 19 ст. (архіт.)

Село Кам'янка. Млин, кін. XIX ст

Розташований на червоній лінії вулиці Горького, у північно-східній частині села, у власності сільськогосподарського підприємства, але наразі не використовується через свій аварійний стан.

Село було засноване приблизно на початку XIX ст. і мало подвійну назву – Кам'янка-Константинівка (Херсонський повіт, Нововоронцовська волость). У 1860-х рр. – це вже великий населений пункт, що розрісся обабіч берегів р. Кам'янка, від якої на цьому відрізку відгалужувалося декілька дрібніших річок, та низки розгалужених балок (Кринична, Рибалчина, Горнаджина). На цей період у селі була одна кам'яна церква –

Успенська (зведена у 1837 р.) із 3222 прочанами чоловічої статі та 3173 – жіночої, три кладовища; на околицях височіли майже три десятки вітряних млинів.

Двоповерховий млин, зведений наприкінці ХІХ ст. з місцевого буттового каміння, виходи якого видно по берегах р. Кам'янка, з використанням червоної (опаленої) цегли. В плані має Т-подібну форму, з невеликими прибудовами до заднього фасаду. Первісно було зведено головний прямокутний об'єм, що розташовується паралельно до вул. Горького, потім (до 1917 р.) до заднього фасаду прибудували ще один великогабаритний об'єм та господарські прибудови, з аналогічного будівельного матеріалу (буттове каміння та червона цегла). Віконні та дверні прорізи мають арочну форму, з різноманітними (лучковою, еліптичною, напівциркульною) за формою абрису перемичками.

Композиція головного фасаду центрального об'єму – симетрична, центральноосьова, спотворена пізнішими дисонуючими, несиметрично розташованими прибудовами, через що первісний вигляд вхідної групи на 1-му поверсі не сприймається. На другому поверсі, обабіч великого віконного прорізу, розташовується по два невеликих, майже рівнобічних арочних (з лучковою перемичкою) вікна. Торці головного та бічних фасадів акцентуються лопатками, що над карнизом завершуються цегля-

ними гостроверхими тумбами. Торцеві (бічні фасадні) теж симетричні, з трьома осями прорізів на 1-му поверсі (центральний з яких – дверний), на 2-му поверсі – 2 віконних прорізи. Мансардний поверх виходить на фасади трикутним шпилем, з витягнутим віконним прорізом по центральній осі. Задній об'єм – прямокутний, одноповерховий. Дах має двоскатну покрівлю, горіщне переkritтя відсутнє, спільний простір 1-го та горіщного поверхів використовувались разом для виробничих потреб. Об'єм має значну висоту, врізуючись верхом конструкцій даху в увінчуючий карниз двоповерхового головного об'єму млина. Задній торець цього об'єму мав широкий арочний проріз, що слугував для підвозу-вивозу продукції млина, нині проріз закладений. Невеликі одноповерхові прибудови до задніх фасадів обох об'ємів млина зводились по мірі розширення виробництва, ймовірно ще до 1917 р., бо мають подібну композицію, будівельні матеріали, оздоблення віконних прорізів. Ці прибудови, як і задній об'єм, збереглись гірше центрального, але ще підлягають відновленню.

В інтер'єрах збереглися фрагменти первісних виробничих приладів млина, що можуть бути збережені при подальшій експлуатації будівлі.

Млин – прекрасний і поодинокий приклад виробничої сільськогосподарської будівлі, зведеної у сільській місцевості області з використанням

місцевих матеріалів, що додають будівлі живописного та самобутнього вигляду.

Джерела та література: 1. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 140. 2. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Священник Феодор Милянковский. – Одесса: Тип. Е. П. Фесенко, 1902. – С. 213 – 215.

Надія Лиштва

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

13. Катеринівка, с.

13.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,3 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі б. Жидівська та безіменної балки, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 4,7 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, поли високо підорюються. На вершині влаштований триангуляційний знак, по поверхні прокладена геодезична траншея. У полі насипу з північної сторони – воронка або яма. У кургані – нори диких тварин. Насип сегментоподібної форми. Північна пола крута та коротка, південна – полого та довга.

13.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,7 км на південний схід від центру села, на вододілі б. Жидівська та безіменної, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 66 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фіртсов

13.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 7,5 км на південний схід від центру села, на

ріллі, на вододілі безіменних балок, що впадають у р. Жовтенька – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,4 м, діаметр – 56 м. Вершина задернована, поли розорюються та розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

13.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 5,5 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки – р. Жовтенька, у верхів'ях б. Жидівська.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 36 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на

землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

13.5. Курган (археол.)

Розташований на відстані 5,3 км на північний схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки – р. Жовтенька, у верхів'ях б. Жидівська.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,9 м, діаметр – 34 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

13.6. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,6 км на північний захід від центру села, на ріллі, на схилі вододілу р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки б. Дубова, напроти гирла б. Жидівська.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-

культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 36 м. Поверхня задернована, поли розорюються. Насип сегментоподібної форми. На поверхні виявлені виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

13.7. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,6 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі б. Жидівська та безіменної балки, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь, зливаються полами. Більший насип заввишки – 1,7 м, діаметр – 48 м. Центральна частина кургану руйнується ґрунтовою дорогою, поверхня східної задернована – по ній пролягає лісосмуга. Західна

пола розорюється. Менший курган заввишки – 0,8 м, діаметр – 32 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. Обидва насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА НА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

13.8. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 8,2 км на північний схід від центру села, на ріллі, на вододілі безіменних балок, що впадають у р. Жовтенька – притоку р. Кам'янка.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід за 0,3 км один від одного. Більший заввишки – 1,3 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Менший курган заввишки – 1,3 м, діаметр – 44 м. Вершина задернована,

поли розорюються. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

13.9. Могила невідомого радянського воїна (іст.)

Село Катеринівка. Могила невідомого радянського воїна

На північно-східній околиці села, на старому сільському кладовищі.

У могилі похований воїн 34-ї гвардійської стрілецької дивізії, який загинув у боях під час звільнення с. Катеринівка та навколишньої території на початку лютого 1944 р. Прізвище невідоме.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ,

головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. За таких обставин був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що тримала оборону на Нікопольському плацдармі, що призвело б до втрати противником стратегічно важливих руд та відкривало шлях на Миколаїв та Одесу.

Підрозділи 34-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор П. В. Браїлян) 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) в умовах бездоріжжя, викликаного дощами та мокрим снігом, наступали на м. Апостолове з північного сходу. 3 лютого 1944 р. частини дивізії дійшли до с. Катеринівка та 4 лютого зайняли його. Воїнів, які загинули, поховали на місцях боїв. У березні 1944 р. бійців перепоховали в центрі села, а в 1950-х рр. – останки перевезли до с. Михайлівка.

Наприкінці 1940-х рр. поблизу с. Катеринівка були знайдені останки 1 радянського воїна, якого поховали

на старому сільському кладовищі. Тоді ж поблизу могили встановили 2 стели з датами «1941» та «1945», а між ними поклали 2 залізобетонні плити з прізвищами воїнів, котрі полягли за село, та земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. Прізвища через руйнацію плит та багаторазове фарбування погано читаються.

Джерела та література: 1. Анкета опитування свідка подій Є. Б. Грамотної від 23.01.2012 // Архів ДООЦОКЦ. 2. Анкета опитування свідка подій М. А. Панкратової від 23.01.2012 // Архів ДООЦОКЦ. 3. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ; Герда, 2010. – С. 12 – 14. 4. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 508.

Оксана Колесник

14. Мала Костромка, с.

14.1. Курган (археол.)

Розташований на північній околиці села, на вододілі балок Калаглея та безіменної, що впадають у водосховище

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 36 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована. Біля південної поли кургану в напрямку схід – захід пролягає ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Зеленодольської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОКЦ, інв. № 0102.

Антон Фірстов

15. Мар'янське, с.

15.1. Курган (археол.)

Розташований у центрі південно-західної частини села, на південний схід від парку та клубу, ліворуч траси Берислав – Запоріжжя, на присадибній ділянці, на вододілі балок Галаганка, що впадає в б. Березнегувата (притока р. Дніпро), та Шмиглова, що впадає в р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки 1 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпро-

петровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на захід від північно-західної околиці західної частини села, за 0,5 км на південь від каналу Дніпро – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Крива та Галаганка, що впадають у б. Березнегувата – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, вершина сплюснена, поли розтягнуті і деформовані під час будівництва господарського двору. По східній полі прокладена ґрунтова дорога. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,7 км на захід від північної околиці західної частини села, за 0,5 км на південь від каналу Дніпро – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Березнегувата та Галаганка, що зливаються та впадають в р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,25 км на південь від південної околиці західної частини села, за 0,3 км на схід від траси Берислав – Запоріжжя, за 0,5 км на захід від Мар'янської затоки

Каховського водосховища, на ріллі, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 90 м. Поверхня частково задернована, поли високо підорюються, в центрі насипу – ями та воронка. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

15.5. Курган (археол.)

Розташований на відстані за 5,3 км на північ від північної околиці західної частини села, на ріллі, на вододілі балок Широка та Жолобок, що впадають у б. Березнігувата – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,3 м, діаметр – 12 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті, по північній полі пролягає польова ґрунтова дорога. Насип сегментоподібної форми. На ріллі

виділяється світлим кольором ґрунту та камінням від підкурганних поховальних споруд.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

15.6. Курганна група «Могила Широка» (археол.)

Розташована на відстані 0,75 км на захід – північний захід від північно-західної околиці західної частини села, між каналом Дніпро – Кривий Ріг та автодорогою Мар'янське – Апостолове, на вододілі балок Березнегувата та Галаганка, що зливаються та впадають у р. Дніпро.

Виявлена у 1951 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. І. Тереножкіна. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний схід – південний захід та зливаються полами. Насипи заввишки – 5 м та 4 м, діаметри – 130 м та 110 м. Поверхні задерновані. Насипи напівсферичної форми. На поверхнях: воронки, купці. На більшому кургані встановлений геодезичний знак та прорита траншея.

Джерела: 1. Технічна документація по вста-

новленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.7. Курганна група «Могила Довга» (археол.)

Розташована на північно-західній околиці східної частини села, на роздоріжжі трас Кіровоград – Запоріжжя та Мар'янське – Тік, на березі Мар'янської затоки Каховського водосховища, на вододілі б. Березнегувата та безіменної балки, що впадають у р. Дніпро.

Виявлена у 1951 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. І. Тереножкіна. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі схід – захід та являють собою так званий «довгий курган». Насипи заввишки – 2,5 м та 0,3 м, загальні розміри по підосшві 60×30 м. Поверхні задерновані, на них росте чагарник, поли деформовані будівництвом дороги, у північній полі – опора ЛЕМ.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів

го району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.8. Курганна група (археол.)

Розташована на південно-східній околиці західної частини села, за 0,25 км на схід від автодороги Берислав – Запоріжжя, за 0,1 км від берегу Мар'янської затоки Каховського водосховища, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлена у 1951 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. І. Тереножкіна. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід протяжністю 0,2 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 3/100 м; 2/60 м та 1/60 м. Поверхні двох більших задерновані, поли використовуються під городи. Менший курган розорюється. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.9. Курганна група (археол.)

Розташована за 8 км на північ від північної околиці західної частини села, за 2,5 км на захід від залізничної станції Тік, за 0,05 км на південь від залізниці, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Базавлук) та б. Березнегувата (притока р. Дніпро), у верхів'ях балок Жолобок та Широка, що впадають у б. Березнегувата.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід та з'єднані перемичкою. Більший заввишки – 4 м, діаметр – 104 м. Менший має висоту 3 м, діаметр – 90 м. Поверхні задерновані, насипи напівсферичної форми, поли підорюються. На західній (більшій) вершині чотирикутна траншея від геодезичного знака, нори; на східній росте чагарник, пола підрізана ґрунтовою дорогою, що пролягає вздовж лісо-смуги.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради

Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

15.10. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3,75 км на північний захід від північної околиці західної частини села, на ріллі, на схилі вододілу б. Березнегувата (притока р. Дніпро) та Широка, що в неї впадає.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості купчасто. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/60 м; два – по 0,3/32 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Менші кургани перетинаються полами. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської

ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0108.

Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.11. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,2 – 1,5 км на південь від південно-західної околиці східної частини села, на ріллі, на схилі вододілу балок Галаганка, що впадає в б. Березнегувата (притока р. Дніпро), та Шмиглова, що впадає в р. Дніпро.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – північний захід – південь – південний схід протяжністю 0,4 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,5/80 м; 1/60 м; 1/50 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради

15.12. Курганна група «Могила Галаганова» (археол.)

Розташована на відстані 3,5 км на захід від південно-західної околиці західної частини села, праворуч дороги Мар'янське – Велика Костромка, на ріллі, на гребні вододілу балок Березнегувата та Осокорівка, що впадають у р. Дніпро, у верхів'ях балок Галаганка та Шмиглова.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід та зливаються полами. Домінуючий курган заввишки 5 м, діаметр – 100 м. Поверхня задернована, насип напівсферичної форми. З північно-східного боку від нього знаходиться курган заввишки 1 м, діаметр – 60 м. А зі сходу – третій, що заввишки 0,3 м, діаметр – 30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в*

1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.13. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5,3 км на захід від південної околиці західної частини села, на ріллі, на гребені вододілу балок Березнегувата та Осокорівка, що впадають у р. Дніпро, у верхів'ях б. Галаганка.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід та зливаються полами. Насипи заввишки – 1 м та 0,5 м, діаметри – 60 м та 40 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

15.14. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 4 км на захід від північної околиці західної частини села, за 0,5 км на південь від каналу Дніпро – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Крива та Галаганка, що впадають у б. Березнегувата – притоку р. Дніпро.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід та зливаються полами. Насипи заввишки – по 1 м, діаметри – по 60 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.15. Курганна група «Могила Вовча» (археол.)

Розташована на відстані 6,5 км на північний захід від північної околиці західної частини села, за 2 км на південь від залізниці, на вододілі б. Березнегувата (притока р. Дніпро) та її відрогу б. Широка.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід та купчасто. Домінуючий курган заввишки 3 м, діаметр – 70 м. Поверхня задернована, насип напівсферичної форми. На вершині встановлений геодезичний знак та прорита траншея. В насипу – нори тварин та воронки. Два менші насипи заввишки – 0,4 м та 0,3 м, діаметри – по 20 м. Другий курган знаходиться на західній полі більшого. Поверхня найменшого кургану вкрита так званим кам'яним панциром. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // *НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4.* 2. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради*

Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

15.16. Могильник курганний «Забичева Могила» / «Говста Могила» (археол.)

Розташований на південній околиці східної частини села, на кладовищі та поруч, за 0,2 – 0,3 км від берега Мар'янської затоки Каховського водосховища, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1951 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. І. Тереножкіна. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,4 км. Домінуючий курган заввишки – 7 м, діаметр – 140 м. Він знаходиться в північній частині могильника, біля кладовища. Поверхня задернована, на східній полі влаштована садиба, на західній – городи та опори ЛЕМ. На верхівці встановлений геодезичний знак із залізобетонним репером, по поверхні насипу прорита геодезична траншея. Три кургани, розташовані на кладовищі, мають такі розміри (висота/діаметр): 1,5/60 м; 1,5/40 м та 1/30 м. Поверх-

ні задерновані, насипи сегментоподібної форми. В курганах влаштовані сучасні поховання.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.17. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 6 км на північ від північної околиці східної частини села, за 0,5 км на захід від залізниці, на ріллі, на вододілі балок Вонюча та Тернівка, що впадають у б. Березнегувата (Мар'янська затока Каховського водосховища) – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південний захід протяжністю 0,85 км. Один із курганів знаходиться за 0,3 км на південний захід від основної групи. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/60 м; 0,5/50 м; 0,5/40 м;

0,5/32 м; три – по 0,3/32 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.18. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 4,7 км на північ від північної околиці західної частини села, на ріллі, на вододілі балок Широка та Жолобок, що впадають у б. Березнегувата – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості дуже щільно по умовній вісі північний захід – південний схід. Домінуючий курган, що знаходиться в центрі могильника, заввишки 2 м, діаметр – 70 м. Менші насипи мають такі розмі-

ри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,5/20 м; п'ять – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.19. Могильник курганий «Могила Єгорова» (археол.)

Розташований на відстані 4,25 км на північний захід від північної околиці західної частини села, на ріллі, на вододілі балок Березнегувата (притока р. Дніпро) та Широка, що в неї впадає.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості купчасто. Домінуючий курган, що знаходиться на заході могильника, заввишки 6 м, діаметр – 130 м. Поверхня задернована, південна пола

дуже витягнута, розорюється; північна – крута, високо підорюється. На вершині влаштований геодезичний знак з репером, від якого по поверхні до підосви прорита траншея. Насип напівсферичної форми. До великого кургану примикають чотири менших, що заввишки по 0,3 м, діаметри – по 32 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. По двох насипах пролягає польова дорога. Також на ріллі у південно-східному напрямі простежується ланцюжок світлих плям від материкових викидів повністю розораних курганів (протяжність 1,6 км).

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.20. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на захід – північний захід від північної околиці західної частини села, за 0,75 км на північ від каналу Дніпро – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Осокорівка та Березнегувата, що впадають у р. Дніпро, у верхів'ях б. Крива.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ятнадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі захід – схід протяжністю 0,25 км, перетинаються полами. Два більших кургани знаходяться у західній частині могильника. Домінуючий курган заввишки 4,5 м, діаметр – 100 м. Поверхня задернована, зустрічаються лисячі нори і велика воронка. Насип знаходиться в розриві лісосмуги, на північній та південній полах ростуть дерева, східна і західна – розорюються. В центрі насипу – траншея від зруйнованого геодезичного знаку, що спускається до підосви. Другий за розмірами курган заввишки 1,5 м, діаметр – 60 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. Менші насипи, що слабо читаються на ріллі, мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,3/40 м та дванадцять – по 0,3/30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. На захід від великого кургану по гребеню вододілу простежується велика кількість світлих плям від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОКІ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.21. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на схід від центру села, на кладовищі, що в центрі східної частини села, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – шість курганів, п'ять із яких розташовані на місцевості дуже щільно, а шостий – за 0,25 км на схід від групи. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 3/80 м; 1,5/60 м; два – по 1/32 м; два – по 1/28 м. Поверхні задерновані. Насипи руйнуються влаштуванням на них сучасним кладовищем, мають сегментоподібну форму.

Джерела та література: 1. Березовець А. Т. Кургани епохи бронзи поблизу с. Мар'янського / А. Т. Березовець

вець, С. Ф. Покровська, А. І. Фурманська // АП УРСР, 1960, т. IX. 2. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепронетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 3. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.22. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 1 км на північ від північно-східної околиці східної частини села, праворуч траси Кіровоград – Запоріжжя, за 0,25 км на захід від Каховського водосховища, на ріллі, на корінному березі р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – шість курганів, що розташовані на місцевості купчасто півколом. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 0,5/50 м; 0,3/40 м; три – по 0,3/30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Березовець Д. Т. *Кургани епохи бронзи поблизу с. Мар'янського* / Д. Т. Березовець, С. Ф. Покровська, А. І. Фурманська // АП УРСР, 1960, т. IX. 2. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепронетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 3. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.23. Могильник курганий «Могили Мар'їни» (археол.)

Розташований на відстані 0,75 км на захід від південної околиці південно-західної частини села, ліворуч дороги від села до господарського двору, на ріллі, на вододільному плато балок Шмиглова, що впадає в р. Дніпро, та Галаганка, що впадає в б. Березнегувата (притока р. Дніпро).

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості дуже щільно по вісі північний захід – південний схід протяжністю 0,28 км. Домінуючий курган, що знаходиться в центрі могильника, заввишки 5 м,

діаметр – 100 м. Поверхня задернована, на полях ростуть дерева та кущі, на вершині встановлений геодезичний знак та прорита траншея. Другий за розмірами курган, що знаходиться в смузі відводу автодороги, заввишки – 2 м, діаметр – 60 м. Поверхня задернована. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,5/50 м (розорюється); 0,5/40 м (задернований) та 0,3/36 м (розорюється). Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

15.24. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 0,75 км на захід від західної околиці південно-західної частини села, по обидва боки лісосмуги, на ріллі, на вододілі балок Галаганка, що впадає в б. Березнегувата (притока р. Дніпро), та Шмиглова, що впадає в р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р.

співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – одинадцять курганів, що розташовані на місцевості дуже щільно по вісі схід – захід, навкруги найбільшого насипу. Домінуючий курган заввишки 2 м, діаметр – 70 м. Поверхня задернована, вкрита норами, поли підорюються. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/50 м; два – по 0,5/40 м; 0,3/40 м; шість – по 0,3/30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

15.25. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 4 км на захід – південний захід від південної околиці села, на ріллі, на гребені вододілу балок Березнегувата та Осокорівка, що впадають у р. Дніпро, у верхів'ях балок Шмиглова та Литвинова.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного му-

зею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості купчасто колом. Домінуючий курган заввишки 2,5 м, діаметр – 70 м. Вершина задернована, решта поверхня розорюється. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/60 м; два – по 0,5/40 м; три – по 0,3/40 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. На поверхнях є виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Через могильник пролягає ланцюг гідрантів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.26. Могильник курганний «Могила Скарбна» (археол.)

Розташований на відстані 4 км на південний захід від південно-західної околиці села, на ріллі, на гребені вододілу балок Березнегувата та Осокорів-

ка, що впадають у р. Дніпро, у верхів'ях балок Шмиглова та Литвинова.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – двадцять п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід протяжністю 0,75 км, деякі зливаються полами. Домінуючий курган, що знаходиться на заході могильника, заввишки 7 м, діаметр – 140 м. Поверхня задернована, поли підорюються, північна пола висока та крута, південна – довга та полого. На вершині – відбитки геодезичної траншеї, зруйнованого знаку та залізобетонного реперу. У насипу – лисячі нори. Менші насипи, що витягнулися на схід, мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,7/50 м; чотири – по 0,5/50 м; два – по 0,5/40 м; сім – по 0,3/40 м; 0,3/36 м; 0,3/34 м; шість – по 0,3/32 м; два – по 0,3/30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Сімнадцять найменших насипів виділяються на ріллі світло-жовтими плямами від материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 4.

2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Мар'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0108.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

15.27. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Мар'янське. Братська могила радянських воїнів

У центрі села.

Поховано більше 300 воїнів 3-го Українського фронту, які загинули в боях за визволення с. Мар'янське 15 – 16 лютого 1944 р. та померли від ран у шпиталях. Відомо 219 прізвищ.

Після визволення 8 лютого 1944 р. м. Нікополя від гітлерівських військ командування 3-го та 4-го Українських фронтів віддало наказ продовжити просування на захід з метою остаточної ліквідації Нікопольського угруповання противника. Стрімкий відхід німецьких військ загальмувався в районі сіл Кут і Грушівка, де вони впродовж 8 – 14 лютого 1944 р. чи-

нили рішучий спротив радянським військам. Проте в ніч із 14 на 15 лютого 1944 р. противник залишив зайняті рубежі і відійшов на захід до с. Мар'янське.

Впродовж 15 – 16 лютого 1944 р. точилися запеклі бої за с. Мар'янське та навколишню територію між гітлерівськими військами та частинами 6-ї армії (генерал-лейтенант І. Т. Шльомін) 3-го Українського фронту (генерал-армії Р. Я. Малиновський). Так, у ніч на 15 лютого 1944 р. сили 60-ї гвардійської (генерал-майор В. В. Соколов), 259-ї (генерал-майор О. М. Власенко) та 266-ї (полковник С. М. Фомиченко) стрілецьких дивізій 32-го стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Родимцев), що займали позиції північніше залізничної станції Тік, перегрупувались і перейшли в наступ у південному напрямку, розраховуючи швидко вибити противника із Мар'янського. В цей же час сюди зі сходу підтягнулись підрозділи 59-ї гвардійської (генерал-майор Г. П. Карамішев), 61-ї гвардійської (генерал-майор Л. М. Лозанович) та 333-ї (генерал-майор О. М. Голоско) стрілецьких дивізій 34-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Д. І. Рябишев). 16 лютого 1944 р. завдяки узгодженості дій обох корпусів село Мар'янське було визволене від німецьких військ. Воїнів, які загинули в цих боях, поховали у братській могилі в центрі села.

У 1957 р. на могилі встановили залізобетонну скульптуру «Воїн

із вінком» та 2 прямокутних пілони, на яких викарбували прізвища похованих. У 1980-х рр. під час реконструкції праворуч і ліворуч від пілонів розмістили 8 дошок (0,8×1,3 м) із червоного граніту з іменами земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. Тоді ж на постаменті скульптури укріпили дошку з присвятним текстом (0,58×0,4 м), а на могилу поклали плиту (0,7×1,5 м) з прізвищами похованих.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 18001, стр. 243; ф. 58, оп. 18002, стр. 147, 168, 254; ф. 334, оп. 5252, стр. 55. 2. *Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944.* – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. *Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др.* – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 495.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

15.28. Земська будівля, друга пол. XIX ст. (архіт.)

Село Мар'янське. Земська будівля, друга пол. XIX ст

Вул. Центральна, 9-а.

Розташована у східній частині села, яка почала розбудовуватись ще у XVIII ст. На витягнутому в плані місці, що омивається водами Каховського водосховища. Будівля пам'ятки розміщена на південно-західній кутовій частині мису, поперечним (головним) фасадом виходячи в бік вул. Центральна. Наразі будівля використовується як культова споруда – православна церква, що перебуває на балансі Свято-Преображенської парафії.

Окремо розташована у північній межі, наближеній до квадрату в плані, земельної ділянки невеликих розмірів, яка з північного заходу межує з малоповерховою садибною забудовою, з південного заходу та з півдня – з дорогою, що огинає ділянку, зі сходу – з полем. Ця частина Мар'янського почала розбудовуватись ще у другій половині XVIII ст., коли на місці зимівника запорізьких козаків поблизу р. Тернівка виникає однойменне селище Херсонського повіту. У 1785 р. у ньому зводиться перша дерев'яна церква, освячена в ім'я Преображення. На 1859 р. у с. Мар'їнському (саме за таким написанням село фігурує в документах та картографічних матеріалах до другої половини XX ст.), у 375 дворах мешкали 1175 осіб чоловічої статі та 1200 – жіночої. У селі функціонувала одна православна церква Преображення, яка була перебудована у 1852 р. За статистичними даними 1886 р. у Мар'їнському, що на той час стало

центром однойменної волості, у 587 дворах мешкали 3387 жителів, діяли церква, школа, дві лавки та проводили два ярмарки на рік (6 серпня та 26 вересня). Орієнтовно, в ці роки на заході центральної площі села, де розміщувалась Преображенська церква, й була зведена одноповерхова будівля, про яку йде мова. На 1896 р. у селі вже мешкали 5042 жителі у 754 дворах, діяло волосне правління, одна церква, земська школа з 112 учнями (80 – хлопчиків, 32 – дівчинки), церковно-приходська школа з 12 учнями, 2 хлібних амбари, 5 торгових лавок, винна лавка, корчма, проводили 2 ярмарки на рік.

До наших днів збереглась земська школа, що знаходиться вище по вулиці (на півночі), з відступом від неї. Будівля одноповерхова, з блоків піщаника, наразі не використовується, але відзначається гарними художніми характеристиками, зі збереженою об'ємно-планувальною структурою. Була відкрита вона у 1875 р. та утримувалась на кошти сільської громади. Незважаючи на велику кількість учнів, що в ній навчались, із 81 хлопчика та 33 дівчат у 1892 р. повний курс завершили лише 12 дітей. У подальшому волосний центр продовжував свій розвиток, на 1902 р. до значних будівель додалась школа грамоти. За церковною статистикою, в селі проживали 3150 прочан чоловічої статі та 3177 – жіночої. На 1916 р. мешкали 6626 осіб (2834 – чол., 3792 – жін.),

у 1142 дворах. На той час у селі було вже дві православні церкви, ще одна була зведена на півночі села, біля сільського кладовища. Жодна з них до сьогодення не збереглась, як і більшість будівель того часу, від яких на березі водосховища збереглись лише мальовничі руїни.

Земська будівля, що перебуває на державному обліку, одноповерхова, прямокутна в плані. Зведена зі щільно підігнаних блоків місцевого піщаника, як і більшість історично цінних будівель цієї місцевості. Первісні елементи декорування, а саме оздоблення віконних прорізів, виконані з цегли. Наразі фасади оштукатурені щільним шаром розчину та пофарбовані, при цьому, через значні перепланування, частину первісних прорізів закладено. Площину наріжних лопаток, підвіконний та надвіконний простір, площину стіни над дверним прорізом та у тимпані трикутного шпиля, утвореного двоскатним дахом, декоровано наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. ліпниною на рослинну та церковну тематику, що пофарбована в яскраві кольори, додаючи будівлі певної мальовничості.

Пам'ятка є гарним прикладом земської будівлі, що датується другою половиною ХІХ ст. Зведена з місцевих природних матеріалів (піщаника), і є поодиноким будівлем колишнього волосного центру, що збереглась до нашого часу.

Джерела та література: 1. Гавриш [Розанов],

архиепископ Херсонский. Историко-хронологическое описание церквей епархии Херсонской и Таврической / Сост. Гавриил, А. Х. и Т., ныне Т. П. К. – Одесса, 1848. – С. 19. 2. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 157 – 163. 3. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К, 1908. – Т. I. – С. 6 – 10. 4. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Священник Феодор Мильяновский. – Одесса: Тип. Е. П. Фесенко, 1902. – С. 213. 5. Списки населенных мест Херсонской губернии, по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г. – Александрия: Изд. Херсонской Губернской Земской Управы / Тип. Ф. Х. Райхельсона. – 1917. – С. 99.

Надія Лиштва

16. Михайлівка, с.

16.1. Курган «Довга Могила» (археол.)

Розташований на відстані 0,27 км на південь від центру села, біля кладовища, у заплаві р. Кам'янка.

Виявлений наприкінці ХІХ ст. археологом та етнографом Я. П. Новицьким. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня задернована, дуже деформована. По центру насипу пролягає ґрунтова дорога, поли вкриті чагарником. Західна пола знаходиться на території кладовища. Насип напівсферичної форми.

Джерела: 1. Яворницький Д. П. Раскопки курганов в Херсонской губернии, Херсонского и Александровского уездов (в имени А. Н. Синельникова, Михайлове-Апостолове и хуторе О. В. Волковой) / П. Д. Яворницький // Труды ІХ археологического съезда в Киеве. Т. 1. – М., 1901. – С. 718 – 735.

2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0109.

2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

16.2. Курган «Захарина Могила» / «Дзигіна Могила» (археол.)

Розташований у центрі села, у заплаві р. Кам'янка.

Виявлений наприкінці ХІХ ст. археологом та етнографом Я. П. Новицьким. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3,2 м, діаметр – 60 м. Поверхня задернована, вершина чітко виражена. По північній полі пролягає ґрунтова дорога. Насип правильної напівсферичної форми.

Джерела: 1. Яворницький Д. П. Раскопки курганов в Херсонской губернии, Херсонского и Александровского уездов (в имени А. Н. Синельникова, Михайлове-Апостолове и хуторе О. В. Волковой) / П. Д. Яворницький // Труды ІХ археологического съезда в Киеве. Т. 1. – М., 1901. – С. 718 – 735.

2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

16.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,2 км на південний схід від околиці села, ліворуч шосейної дороги Михайлівка – Кам'янка, на вододільному плато річок Жовтенька та Кам'янка.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2 м, діаметр – 40 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Біля східної поли кургану в напрямку північ – південь пролягають лісосмуга та ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

16.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 6,7 км на схід від північної околиці села, на ріллі, на вододілі безіменних балок, що впадають у р. Жовтенька – притоку р. Кам'янка.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми. Поруч на ріллі виявлені чотири жовті плями (на північ – одна, на південь – три) від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

16.5. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,2 км на північний захід від західної околиці села, на ріллі, на вододілі б. Козенювата та безіменної балки, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно

обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3,5 м, діаметр – 80 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. По північній полі пролягає лісосмуга. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

16.6. Курган «Могила Козенювата» (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на північний захід від західної околиці села, праворуч дороги Михайлівка – Єлизаветпільля, на ріллі, на вододілі балок Таранова (Гернувата) та Козенювата, що зливаються і впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3,5 м, діаметр – 84 м. Поверхня задернована, вершина чітко виражена, поли підрізані розорюванням, розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

16.7. Курган (археол.)

Розташований на відстані 6 км на південний захід від західної околиці села, біля високовольтної ЛЕМ, на ріллі, на вододілі балок Таранова (Гернувата) та Холодна, що зливаються і впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук, у верхів'ях б. Репетина.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,8 м, діаметр – 50 м. Верхня частина задернована, решта поверхні роз-

орюється, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОКІ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

16.8. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,2 км на північний схід від північної околиці села, в лісосмузі, на вододілі балок Симонова та Примі, що впадають у р. Кам'янка з лівого берега.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,3 м, діаметр – 48 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Біля підоснови кургану – скупчення каміння.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток

археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОКІ, інв. № 0109.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

16.9. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,6 км на північний схід від північної околиці села, на вододілі балок Симонова та Примі, що впадають у р. Кам'янка з лівого берега.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 50 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Біля східної поли кургану в напрямку північний захід – південний схід пролягає лісосмуга.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОКІ, інв. № 0109.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

16.10. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,25 км на південний схід від центру села, біля колишнього господарського двору та кладовища, у заплаві р. Кам'янка – притоки р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня задернована, на ній росте чагарник. Насип напівсферичної форми. По південній полі пролягає ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

16.11. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на південний захід від південної околиці села, на ріллі, на схилі вододілу балок Холодна та Мазурчина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробіт-

ником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми. Поруч із курганом із західної сторони – гідрант.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.12. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,8 км на захід від південної околиці села, на ріллі, на схилі вододілу балок Холодна та Мазурчина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,6 м, діаметр – 36 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.13. Курган (археол.)

Розташований на південно-східній околиці села, праворуч від шосейної дороги Михайлівка – Кам'янка, на вододілі безіменних балок, що впадають у р. Кам'янка з лівого берега.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,3 м, діаметр – 36 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Біля західної поли кургану в напрямку північ – південь пролягають ґрунтова дорога та лісосмуга.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

16.14. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,2 км на південний захід від західної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Таранова (Тернувата) та Холодна, що зливаються і впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3,2 м, діаметр – 74 м. Поверхня задернована, поли підрізані розорюванням. По південній полі пролягає ґрунтова дорога. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.15. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,1 км на південний схід від околиці села, ліворуч від шосейної дороги Михайлівка – Кам'янка, на вододільному плато річок Жовтенька та Кам'янка.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

Група складається з двох курганів, поєднаних перемичкою, розміщених по вісі північ – південь. Насипи заввишки – 3,4 м та 2,8 м, діаметри – 60 м та 50 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Над насипом у напрямку північний схід – південний захід пролягає високоевольована лінія електромережі.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

16.16. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5,3 км на північний схід від околиці села, за 1,5 км на захід від Криворізького цементного заводу, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка та її притоки р. Жовтенька.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь, зливаються полами. Розміри насипів (висота/діаметр): 2/52 м та 1,7/36 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України,

ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

16.17. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,8 км на захід від околиці села, за 0,25 км на південь від дороги Михайлівка – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Таранова (Гернувата) та Холодна, що зливаються і впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід, зливаються полами. Більший заввишки – 2,6 м, діаметр – 62 м. Насип напівсферичної форми. Менший курган заввишки – 1 м, діаметр – 32 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України,

ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

16.18. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3,5 км на південний захід від західної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Таранова (Тернувата) та Холодна, що зливаються і впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід. Більший насип заввишки – 1,2 м, діаметр – 24 м. За 0,5 км на схід знаходяться два менші кургани, що заввишки 0,8 м та 0,6 м, діаметри – 20 м та 38 м. Насипи зливаються полами. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.19. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 6,5 км на захід від західної околиці села, за 0,7 км на південь від дороги Михайлівка – Єлизаветпільля, на ріллі, на вододілі б. Таранова (Тернувата), що впадає в р. Кам'янка, та її приток б. Репетина.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь. Насипи заввишки – 0,6 м та 0,2 м, діаметри – 30 м та 10 м. Насипи сегментоподібної форми. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Менший виділяється на ріллі жовтою плямою материкового викиду.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.20. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,3 км на схід від південної околиці села, за 0,6 км на північ від шосейної дороги Михайлівка – Кам'янка, на вододільному плато річок Жовтенька та Кам'янка.

Виявлена у 2007 р. співробіт-

ником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь за 0,015 км один від одного. Насипи заввишки – 1,8 м та 1,3 м, діаметри – 40 м та 30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

16.21. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2 км на північний схід від східної околиці села, на вододільному плато річок Жовтенька та Кам'янка.

Виявлена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани з чітко позначеною перемичкою, верхівки орієнтовані по вісі схід – захід. Насипи заввишки – 0,7 м та 0,5 м, діаметри – по 40 м. Поверхня розорюється, вершини сплюснені.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на

землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

16.22. Курганна група «Могила Варварова» (археол.)

Розташована на відстані 0,7 км на захід від північної околиці села, по обидва боки дороги Широчани – Михайлівка, на вододілі балок Козинювата та Сорочина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід протяжністю 0,3 км. Домінуючий насип, що має власну назву, заввишки – 6,7 м, діаметр – 128 м. Поверхня задернована, вершина чітко виражена, поли підорюються. Два менші кургани заввишки – 1 м та 0,3 м, діаметри – 48 м та 36 м відповідно. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Володимирівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0104.

Антон Фірстов

16.23. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 4 км на схід від північної околиці села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки р. Жовтенька.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь, чотири з них зливаються полами. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,9/40 м; 1,3/42 м; 1,2/30 м; 0,5/20 м та 0,3/14 м. Поверхні двох більших курганів задерновані, поли підорюються. Решта насипів розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. На вершині більшого кургану простежуються відбитки знаку триангуляції. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

16.24. Могильник курганний «Могила Романова» (археол.)

Розташований на відстані 4 км на північний схід від околиці села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки р. Жовтенька.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь, зливаються полами. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,7/40 м; 1,6/42 м; два – по 1,6/40 м; 1,5/38 м; 1,3/30 м; 1,1/30 м. Поверхня більшого кургану задернована, поли підорюються. Останні насипи розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі кургани сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

16.25. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Михайлівка. Братська могила радянських воїнів

У центрі села, біля клубу.

Поховано 147 воїнів 4-ї, 27-ї та 34-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які загинули в боях за село Михайлівка 3 – 4 лютого 1944 р. Відомі прізвища 141 воїна.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ, головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. За таких обставин був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що тримала оборону на Нікопольському плацдармі, що призвело б до втрати противником стратегічно

важливих руд та відкривало шлях на Миколаїв та Одесу.

Підрозділи 4-ї (полковник Г. Є. Кухарев) та 34-ї (генерал-майор П. В. Брайлян) гвардійських стрілецьких дивізій 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) та 27-ї (генерал-майор В. С. Глебов) гвардійської стрілецької дивізії 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) в умовах бездоріжжя, викликаного дощами та мокрим снігом, наступали на м. Апостолове зі сходу – північного сходу. 3 лютого 1944 р. частини дивізій підійшли до с. Михайлівка та 4 лютого зайняли його. Воїнів, які загинули в боях за село та навколишню територію, поховали в братській могилі, що описується.

У 1957 р. позаду могили, що являла собою невисокий земляний насип, встановили залізобетонну скульптуру воїна та спорудили 2 стели, на яких розмістили дошки з прізвищами похованих. Під час реконструкції 1980-х рр. відбулася заміна скульптури, а могилу заклали брекчією та обклали по периметру залізобетонним бордюром (7,5×4,2 м). На могилу поклали плиту (0,4×0,5 м) із червоного граніту з текстом. Тоді ж на постаменті скульптури укріпили дошку з прізвищами односельців, які загинули в

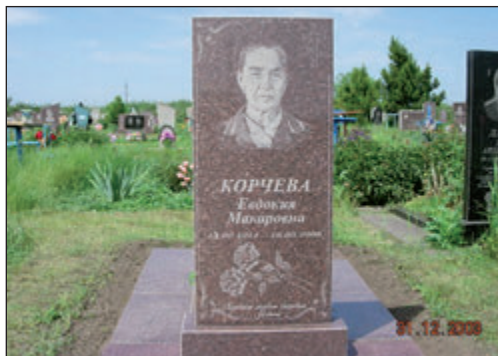

роки громадянської війни, а на правій стелі – 2 дошки з прізвиськами земляків, які полягли на фронтах Другої світової війни.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 46 А, оп. 9511, стр. 382, арк. 146. 2. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 508, 523.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

16.26. Могила Є. М. Корчевої (іст.)

Село Михайлівка. Могила Є. М. Корчевої

На сільському кладовищі.

Похована Корчева Євдокія Макарівна (13.02.1914 – 16.05.2008) – Герой Соціалістичної Праці.

Народилася у с. Михайлівка (Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл.) у родині селян. Закінчила початкову школу. З 10 лютого 1944 р. почала працювати різноробочою у радгоспі ім. Нансена, заснованому в

с. Михайлівка на початку 1920-х років як показова сільськогосподарська станція. У 1947 р. очолила ланку по вирощуванню зернових культур, а вже у 1948 р. ланка під її керівництвом досягла високого урожаю пшениці – члени ланки зібрали по 31 центнеру з гектара на площі 24 гектари. У подальшому вона працювала бригадиром рільничої бригади радгоспу, а з моменту його спеціалізації на птахівництві – птахівницею. Вийшла на заслужену пенсію в 1969 р.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1949 р. Корчевій Євдокії Макарівні за вирощений високий урожай пшениці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджена орденом Леніна та золотою медаллю «Серп і Молот» (1949).

Померла 16 травня 2008 р.

На могилі, що має вигляд земляного пагорба, обкладеного по периметру бордюром, установлений пілон із червоного граніту. На пілоні викарбувано портрет Є. М. Корчевої в похилому віці, роки життя та 2 троянди. Територія навколо могили обкладена плитами з червоного граніту.

Література: 1. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 168. 2. Шевченко С. Н. Трудовая слава Днепропетровщины / С. Н. Шевченко, Е. А. Кучеров, С. В. Дорошев. – Д.: Лира, 2013. – С. 144 – 145.

Надія Шейміна

16.27. Пам'ятний знак землякам (іст.)

Село Михайлівка. Пам'ятний знак землякам

У центрі села.

Відкритий у 1974 р. на честь жителів села Михайлівка, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Центром композиції пам'ятника є стела (5,8×2,7 м) з рельєфним панно, на якому зображено батальну сцену: озброєний воїн прикриває собою важко пораненого командира. Ліворуч від стели на постаменті встановлена залізобетонна скульптура воїна, погляд якого спрямований удалечинь. Праворуч від стели – на трапецієподібному підмурку встановлено 2 бетонні плити з прізвищами земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Література: 1. История городов и сел. Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 168.

Оксана Колесник

16.28. Земська школа, поч. ХХ ст. (архіт.)

Село Михайлівка. Земська школа, поч. ХХ ст

Вул. Шкільна.

Знаходиться на північний захід від центральної площі с. Михайлівка, з незначним відступом від червоної лінії вул. Шкільної, на відтинку між пров. Степним та пров. Шкільним. Ділянка колишнього навчального закладу не огорожена, розміщена на невисокому пагорбі, що наразі густо заріс деревами, травою та чагарниками.

На 1859 р. у с. Михайлівка (Апостолове), при р. Кам'янка, у 118 дворах мешкали 316 чоловіків та 316 – жінок, церкви на той час у селі не було. У подальшому воно розвивалось не дуже активно, незважаючи навіть на отриманий статус волосного центру. Так, за статистичними даними на 1886 р., в ньому у 148 дворах мешкали 879 жителів, діяла одна православна Трьохсвятительська церква, що була зведена у 1879 р., та земська станція. За даними 1896 р., у Михайлівці (Апостолове) разом із прилеглим с. Жовто-Кам'янка (наразі у складі

Михайлівки, її північна околиця) у 181 двору мешкали 1242 особи (619 чол., 623 жін.), відкрилось волосне правління, церковно-приходська школа з 49 учнями при православної церкви, казенна та земська кінно-поштова станція, працював фельдшер, 2 торговельні лавки, одна – винна. Поруч, на схід від центру села, навпроти вигину р. Кам'янка, розміщувалась економія Михайлово-Апостолівська (Синельникова), на 8 дворів із 48 жителями (30 чол., 18 жін.), що наразі теж входить до складу Михайлівки. На 1902 р. уже діяла земська школа, що була зведена в центральній частині, на північний захід від церкви, на шляху, що з'єднував останню з сільським кладовищем. За церковною статистикою, в селі мешкали тоді 1667 прочан чол. статі та 1660 – жін. На 1916 р. склад населення Михайлівки разом із Жовто-Кам'янкою значно змінився. Надто зменшилася кількість осіб чоловічої статі – 863 чол. та 1080 – жінок, що було пов'язано з мобілізацією в роки Першої світової війни, коли було призвано більшість чоловіків працездатного віку. Але водночас, в економії О. М. Синельникова мешкали 168 чол. та 39 жінок.

У подальшому, після встановлення радянської влади, село продовжувало розвиватись. Значний внесок у його розвиток зробив норвежець Фрітійоф Нансен, що на сході села (на південь від колишньої економії Синельникова) у 1923 р. побудував

велике дослідницьке господарство для боротьби з голодом, що в ті роки охопив територію УРСР. У 1930-х рр. було знищено Трьохсвятительську церкву, а на її місці пізніше (у 1950-х рр.) побудовано сільський будинок культури. У прилеглій до неї церковно-приходській школі відкрили спочатку клуб, потім магазин. Наразі ця будівля збереглась у задовільному стані, і її пристосовано під церковні потреби, з влаштуванням на даху маківки. Земська школа довгий час використовувалась за своєю первинною функцією, і лише наприкінці 1990-х – на поч. 2000-х рр., була закрита через аварійний стан. Наразі від неї залишилась лише західна частина.

Зведена з різнорозмірних блоків місцевого піщаника, з грубою обробкою його поверхні. Окремі архітектурні елементи (підвіконні гурти, перемички тощо) зроблені з цегли. З великого прямокутного, тридільного об'єму зараз залишилось тільки західне прямокутне крило, у чотири осі прорізів по північному та південному фасадах та в одну центральну вісь (парадний дверний проріз) по західному, перекрите керамічною черепицею. Над дверним прорізом виступаючого одноосьового ризаліту, обабіч якого розміщені глухі бічні частини, зберігся кований ажурний козирок. Колишній центральний виступаючий об'єм, як і східне крило, що виходило в бік вул. Шкільної, втрачені, від

них залишилися тільки рештки несучих (зовнішніх та внутрішніх) стін, з віконними та дверними прорізами, із слабо вираженими лучковими перемичками.

Будівля школи, незважаючи на свій сучасний напівзруйнований вигляд, є гарним прикладом земських навчальних закладів, що були зведені з місцевих будівельних матеріалів у своєрідній манері, характерній для архітектури півдня.

Джерела та література: 1. История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1977. – С. 168. 2. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К, 1908. – Т. I. – С. 6 – 10. 3. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Священник Феодор Мильяновский. – Одесса: Тип. Е. П. Фесенко, 1902. – С. 213. 4. Списки населенных мест Херсонской губернии, по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г. – Александрия: Изд. Херсонской Губернской Земской Управы / Тип. Ф. Х. Райхельсона. – 1917. – С. 101.

Надія Лиштва

17. Михайло-Заводське, с.

17.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4,2 км на захід від південно-західної околиці села, за 1,5 км на захід від перехрестя залізниці та автодороги Михайлівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного му-

зею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2 м, діаметр – 56 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми. Поруч на ріллі виявлені дві жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООІКІ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

17.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,8 км на захід від південно-західної околиці села, за 1,2 км на захід від автодороги Михайлівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетров-

ського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,3 м, діаметр – 26 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

17.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,3 км на південний схід від південно-східної околиці села, праворуч польової дороги, на ріллі, на вододілі балок Горнаджина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 4 м, діаметр – 82 м. Північна частина задернована, заросла чагарником, південна частина розтягнута і роз-

орюється. Насип сегментоподібної форми. Поруч на ріллі в північно-східному напрямку простежується пляма від материкового викиду повністю розораного кургану.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

17.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на схід від центрально-східної околиці села, на вододілі балки Вшива та р. Кам'янка – притоки р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 5,2 м, діаметр – 108 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована, поли розорюються.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток

археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

17.5. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3 км на схід від південної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Горнаджина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,6 м, діаметр – 58 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

17.6. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,5 км на схід від центрально-східної околиці села, на вододілі балки Вшива та річки Кам'янка – притоки р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського облас-

ного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 78 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована, поли розорюються.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

17.7. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,2 км на захід від центрально-західної околиці села, на вододільному плато безіменної притоки балки Мазурчина та балки Вшива, що впадає в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,8 м, діаметр – 62 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована, поли розорюються.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

17.8. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на захід від північно-західної околиці села, ліворуч шосейної дороги Михайлівка – Апостолове, на вододілі безіменної балки та б. Мазурчина, що, зливаючись, впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,8 м, діаметр – 82 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня задернована, поли розорюються.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

17.9. Курган (археол.)

Розташований у північній частині села, на території кладовища, на схилі вододілу безіменної притоки балки Мазурчина та балки Впшва, що впадає в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2 м, діаметр – 52 м. Поверхня задернована, в насипі – сучасні поховання.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

17.10. Курганна група «Могила Розкопана» / «Могила Московська» (археол.)

Розташована на відстані 4,8 км на захід від північної околиці села, на вододілі балок Мазурчина, що впадає в р. Кам'янка (притока р. Базавлук), та Холодна, що впадає в балку Таранова (притока р. Кам'янка).

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід. Домінуючий курган заввишки – 3 м, діаметр – 66 м. Поверхня задернована. У центрі кургану – стара грабіжницька яма (завглибшки 2,5 – 3 м, діаметр – 30 м). Він поєднується перемичкою з курганом, що заввишки 1,6 м, діаметр – 38 м. Поверхня задернована. Ще два насипи заввишки 1,4 м та 1 м, діаметри – 56 м та 48 м. Менші насипи сегментоподібної форми. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

17.11. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5,8 км на захід від південно-західної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь. Більший насип заввишки – 2,5 м, діаметр – 80 м. Два менших заввишки – 0,2 м та 0,1 м, діаметри – 30 м та 28 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Менші кургани видніються на ріллі як жовті плями від материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в

1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

17.12. Курганна група «Могила Баба» (археол.)

Розташована на відстані 3 км на захід від південної околиці села, на вододільному плато балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід на відстані 0,025 км один від одного. Насипи заввишки – 1,6 м та 0,4 м, діаметри – 86 м та 44 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна докумен-

тація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

17.13. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,2 км на північний захід від південно-західної околиці села, на вододільному плато безіменної притоки балки Мазурчина та балки Вшива, що впадає в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь на відстані 0,045 км один від одного. Між насипами пролягають ґрунтова дорога та лісосмуга. Заввишки насипи – 3,9 м та 1,1 м, діаметри – 78 м та 64 м. Північно-західна пола більшого кургану знаходиться в лісосмузі. Поверхня більшого кургану задернована, меншого – розорюється. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна докумен-

тація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

17.14. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,6 км на захід від північно-західної околиці села, на схилі вододільного плато безіменної притоки балки Мазурчина та балки Вшива, що впадає в р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід на відстані 0,015 км один від одного. Більший заввишки – 2,3 м, діаметр – 66 м. Через його центр пролягає ґрунтова дорога. Південний схил розорюється. Менший заввишки – 0,1 м, діаметр – 16 м. Повністю розораний, вирізняється на ґрунті світлою плямою.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна докумен-

археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

17.15. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 4 км на південний схід від південно-східної околиці села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки б. Вшпива, у верхів'ях б. Горнаджина.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості трикутником. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,8/60 м; 1,2/64 м; 1/68 м. Більший курган та південна пола другого перерізані лісосмугою, поли розорюються. Найменший розорюється повністю. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради

17.16. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,25 км на південний схід від південно-східної околиці села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки б. Вшпива, у верхів'ях б. Горнаджина.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,9/78 м; 0,6/52 м та 0,5/56 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. На поверхнях виявлені виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради

*Апостолівського району Дніпропетровської області
// Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0109.*

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

17.17. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,4 км на схід від східної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Впи́ва, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний схід – південний захід за 0,35 км один від одного. Більший насип заввишки – 3,1 м, діаметр – 70 м. Вершина задернована, на ній установлений триангуляційний знак із бетонним репером. Частина поверхні розорюється, поли розтягнуті. Менший курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 54 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна докумен-

тація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

17.18. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 5,5 км на захід від північно-західної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Холодна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід, зливаються полами. Розміри насипів (висота/діаметр): 1,2/58 м та 0,5/32 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

17.19. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 4,75 км на північний захід від північної око-

лиці села, біля лісосмуги, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина, що впадає в р. Кам'янка (притока р. Базавлук), та Холодна, що впадає в балку Таранова (притока р. Кам'янка).

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід на відстані 0,015 км один від одного. Насипи заввишки – 1,4 м та 0,6 м, діаметри – 40 м та 20 м. Поверхні розорюються, вершини сплющені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

17.20. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на південь від південної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Вшива та Горнаджина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони

історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – вісім курганів, що розташовані на місцевості компактним півколом. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,5/60 м; 1,6/58 м; 1,2/56 м; 1/52 м; 0,7/50 м; 0,5/36 м; 0,2/32 м; 0,2/20 м. Поверхні розорюються, вершини сплющені, поли розтягнуті. Два найменші кургани читаються на ріллі як жовті плями материкових викидів, на них виявлені виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. По західних полах курганів, що заввишки 1 м та 0,7 м, пролягає лісосмуга. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

17.21. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 1,9 км на схід від південно-східної околиці села, ліворуч дороги Кам'янка – Апостолове, на ріллі, на вододілі балок Вшива та Горнаджина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом

Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 3,3/80 м; 0,4/28 м; 0,3/60 м; 0,3/20 м; 0,3/18 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Лише вершина більшого кургану задернована. Менші кургани видніються на ріллі як жовті плями материкових викидів, на них виявлені виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 9. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

17.22. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Михайло-Заводське. Братська могила радянських воїнів

Вул. Шевченка. У північній частині села, на кладовищі, біля асфальтованої доріжки.

Поховані 42 воїни 3-го Українського фронту, які загинули 4 лютого 1944 р. у боях за звільнення сіл Софіївка та Мало-Воронцовка (нині одне село – Михайло-Заводське) від гітлерівських військ, а також померли від ран у 3434-му ГАП та 2180-му ХППГ, що розташовувалися в селі у лютому – березні 1944 р. Відомо 26 прізвищ.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ, головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. За таких обставин був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол

у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що тримала оборону на Нікопольському плацдармі, що призвело б до втрати противником стратегічно важливих руд та відкривало шлях на Миколаїв та Одесу.

Села Софіївка та Мало-Воронцовка, що знаходились дуже близько одне від одного, опинилися на стику 27-ї (генерал-майор В. С. Глебов) та 74-ї (полковник Д. Є. Баканов) гвардійських стрілецьких дивізій 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський). 4 лютого 1944 р. бійці цих двох дивізій звільнили села Софіївку та Мало-Воронцовку. Воїнів, які загинули в боях, поховали в братських могилах на кладовищах сіл. Могила, про яку йде мова знаходиться у північній частині с. Михайло-Заводське (територія колишнього с. Софіївка).

У другій половині лютого – березні 1944 р. у с. Мало-Воронцовка базувались 3434-й ГАП та 2180-й ХППГ, до яких направляли поранених 8-ї гвардійської та 46-ї армій. Воїнів, які померли від ран у шпиталях, ховали на кладовищі поруч із загиблими у боях.

У 1957 р. на могилі, контури якої не позначені на землі, замість тимча-

сового обеліску встановили залізобетонну скульптуру «Воїн із дівчинкою», на постаменті якої укріпили гранітну дошку з іменами 26 похованих, а територію пам'ятки огородили металевим парканом (15×6 м). У 1972 р. ліворуч від скульптури спорудили пам'ятний знак 66 землякам, які загинули на фронтах Другої світової війни. Під час ремонтних робіт у 1980-х рр. була заміненна скульптура, на постаменті якої у 2000-х рр. розмістили табличку з нержавіючої сталі (0,5×0,2 м) з 2 прізвищами.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 46 А, оп. 9511, стр. 382, арк. 146; ф. 58, оп. 18002, стр. 3989; ф. 58, оп. А-71693, стр. 2563. 2. *Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944.* – Дніпропетровськ, Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. *Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945* / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Оксана Колесник

Ірина Нікітіна

17.23. Братська могила радянських воїнів і льотчиків (іст.)

Село Михайло-Заводське. Братська могила радянських воїнів і льотчиків

На південній околиці села, на краю кладовища, неподалік від житлових будинків.

Поховано 38 воїнів 3-го Українського фронту, які загинули 4 лютого 1944 р. у боях за звільнення від гітлерівських військ сіл Софіївка та Мало-Воронцовка (нині одне село – Михайло-Заводське) та 4 льотчики, які брали участь у повітряних боях у цьому районі в січні – лютому 1944 р. Відомо 35 прізвищ.

30 січня 1944 р. розпочалася Нікопольсько-Криворізька наступальна операція радянських військ, головним завданням якої було знищення Нікопольського угруповання німецьких військ.

Прямий наступ на позиції гітлерівських військ у цьому районі не мав би успіху. За таких обставин був проведений обхідний маневр і напрямком основного удару став залізничний вузол у центрі рудного басейну – м. Апостолове. У разі успішного наступу радянські війська мали б змогу зайти в фланг та тил 6-ї німецької армії, що тримала оборону на Нікопольському плацдармі, що призвело б до втрати противником стратегічно важливих руд та відкрило шлях на Миколаїв та Одесу.

Села Софіївка та Мало-Воронцовка, що знаходились дуже близько одне від одного, опинилися на стику 27-ї (генерал-майор В. С. Глебов) та 74-ї (полковник Д. Є. Баканов) гвардійських стрілецьких дивізій 29-го

гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський). 4 лютого 1944 р. бійці цих двох дивізій звільнили села Софіївку та Мало-Воронцовку. Воїнів, які загинули в боях, поховали в братських могилах на кладовищах сіл. Могила, про яку йде мова, знаходиться у південній частині с. Михайло-Заводське (територія колишнього с. Мало-Воронцовка).

Сюди ж після визволення с. Мало-Воронцовка перенесені останки командира ескадрильї 237-го штурмового авіаційного полку 305-ї штурмової авіаційної дивізії (підполковник М. Г. Міхевичев) 9-го змішаного авіаційного корпусу (генерал-майор авіації О. В. Толстіков) 17-ї повітряної армії (генерал-лейтенант авіації В. О. Судець) 3-го Українського фронту капітана Шакурського Костянтина Миколайовича та стрільця-радиста ст. сержанта Черняка Доната Аврамовича. Їхній літак був підбитий 2 лютого 1944 р. під час штурму скупчення ворожих ешелонів на ст. Апостолове і екіпаж спрямував свою палаючу машину вслід ешелону, що вирвався зі станції, та протаранив його.

У 1946 р. у могилу були перенесені також останки льотчиків 305-ї штурмової авіаційної дивізії 17-ї повітряної армії мол. лейтенанта Рожкова Василя Павловича та ст. сержанта Габрича Віктора, які загинули 15 лю-

того 1944 р. у повітряному бою над Нікопольським плацдармом.

У 1955 р. тимчасовий обеліск на могилі замінили залізобетонною скульптурою «Скорботний воїн», а територію пам'ятки огородили металевим парканом (10,5×7 м). У 1972 р. праворуч і ліворуч від входу до пам'ятки на трапецієподібних основах установили 4 плити (0,95×1,47 м) з іменами 35 похованих воїнів та 44 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

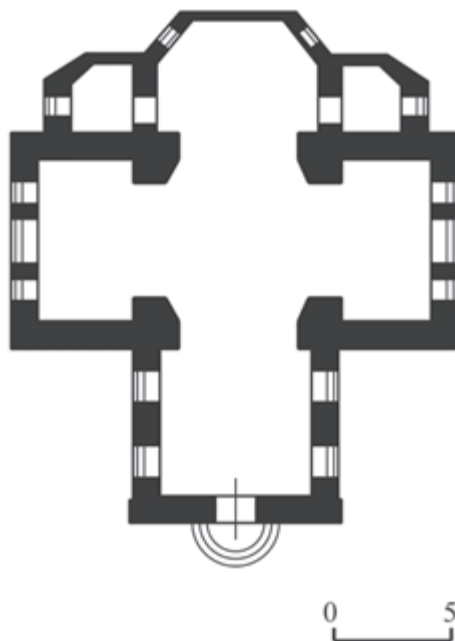
Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 46 А, оп. 9511, стр. 382, арк. 146. 2. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 3. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523, 533.

Оксана Колесник
Ірина Нікітіна

17.24. Церква, поч. XX ст. (архіт.)

Село Михайло-Заводське. Церква, поч. XX ст

Село Михайло-Заводське. Церква, поч. XX ст (план церкви)

Вул. Шкільна, 2а.

Окремо розташована на вул. Шкільній (більш ніж за 5 м від червоної лінії забудови), на невеликому пагорбі в центрі села, на відкритій неогороженій території церковного двору, яка з північного сходу межує з територією середньої школи. Територія церкви функціонально розділяється на декілька зон: вхідна група (зупинка громадського транспорту та автостоянка), храмова зона (церква, місце кругового обходу (завширшки до 5 м), вхідний майданчик), допоміжна зона (озеленення, туалет прочан) та господарська зона (сміттєзбірник, піч для записок).

Село Михайло-Заводське знахо-

диться на правому березі р. Кам'янка, західніше с. Кам'янка та на північний схід від районного центру – м. Апостолове. Через село, перерізаючи його вздовж, протікає пересихаючий струмок, що раніше мав назву р. Велика Вошпива. Нині до складу села (об'єднання відбулось після 1950-х рр.) входять два невеликих, заснованих до 1860-х рр. – Михайло-Заводське (Мала Воронцовка) та Софіївка (на півночі, в місці злиття річок Кам'янка та Велика Вошпива). Між ними, на підвищеній ділянці, навпроти вигину р. Велика Вошпива, на поч. ХХ ст. було зведено велику церкву, освячену в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці.

Хрестоподібна, з виступаючою на сході п'ятигранною апсидою з вівтарем, до якої примикають симетрично у середохресті ризниця та паламарня. Дві інші бічні грані апсиди мають віконні арочні прорізи, оздоблені архівольтами із замковим камінням та профільованим масивним підвіконням. Так само прикрашений проріз арочної ніші центральної грані апсиди. Церква – однокупольна, із невеликим за розміром увінчанням цибулиноподібної форми, що сполучається з восьмигранним підбанником складною системою схилів покриття. Верхня частина стіни торцевих бічних притворів має вигляд напівкруглих закомар, під нею розташовуються стросні віконні прорізи (один високий – центральний та два бічні – вузькі). Міжвіконні простінки заміняють декоративні стилізо-

вані колони з капітелями. Декорування головного фасаду західного притвору втрачене разом з оздобленням фасаду (штукатурним шаром) та заповненням дверного прорізу. Ймовіріше, це був великий, складний за виконанням вхідний портал, відновлюючи який, необхідно провести значну науково-дослідну роботу. Прибудована, надбудована або розташована поруч дзвіниця у церкви відсутня. За виглядом належить до романської тринавної базилики з перекриттям дерев'яними балками. Середня нава вища за бічні та освітлюється через світловий підбанник. Тринавне планування, у складі середнього та бічних навів, розділене аркадами. Чотири опори (стовпи), що підтримують склепіння церкви, прямокутні, масивні.

Перший ярус церкви та цоколь виконані з масивних світлих, майстерно підігнаних блоків місцевого піщаника (товщина стін трапезної та середньої частин – 1,1 м, вівтарної – 0,84 м), верхній ярус – світловий підбанник – із червоної опаленої цегли. Каркас маківки – з брусів хвойної деревини. Поверхня фасадів поштукатурена та пофарбована у сірий колір. Членування та проробка декорування фасаду залежить від використаних під час зведення церкви матеріалів. Так, стрічка прямокутного русту 1-го ярусу дорівнює висоті піщаного блоку. Цегляний декор другого ярусу, ярусу підбанника, відзначається дрібнішою проробкою поверхні стіни, профі-

льованими гуртами та архівольтами. На 1-му ярусі збереглися первісні віконні заповнення та металеві ажурні решітки віконних прорізів. На 2-му ярусі заповнення світлових прорізів підбанника втрачені, замінені на металопластикові, з малюнком заповнень, що не відповідає загальному вирішенню церкви.

Планування церкви збереглося до цього часу без змін, а залишки розпису інтер'єрів потребують детального дослідження.

Церква є унікальним, поодиноким для області прикладом архітектури культових православних споруд у сільській місцевості, зведених на поч. ХХ ст., у еkleктиці візантійської стилізації.

Література: 1. *Архитектура. Краткий словарь-справочник* / Под ред. А. П. Мардера. – К.: Державний НДІТІАМ, 1995. 2. *Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область.* – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 140.

Надія Лиштва

18. Нива Трудова, с.

18.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,7 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі балок Холодна та Мазурчина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського облас-

ного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості трикутником. Розміри насипів (висота/діаметр): 0,3/10 м та два – по 0,3/8 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, на ріллі кургани простежуються світлими плямами материкових викидів. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

18.2. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Нива Трудова. Братська могила радянських воїнів

У центрі села, біля Будинку культури.

Поховано 7 воїнів 40-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули 5 лютого 1944 р. під час звільнення села від гітлерівських військ. Відомо 6 прізвищ.

4 – 5 лютого 1944 р., намагаючись вибити противника з м. Апостолове, яке було важливим залізничним вузлом, воїни 40-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор Г. П. Панченко) 31-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант О. І. Утвенко) 46-ї армії (генерал-лейтенант В. В. Глаголев) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) вели бої з гітлерівськими військами північно-західніше районного центру. У результаті вдалих дій до кінця дня 5 лютого 1944 р. підрозділам дивізії вдалося звільнити такі населені пункти, як Нива Трудова, Червона Зірка (нині – с. Зоряне), Пам'ять Ілліча (зараз Новоукраїнське) та залізничний роз'їзд Нива Трудова. Воїни, які загинули в боях за с. Нива Трудова, були поховані в братській могилі, що описується.

Після війни на братській могилі був установлений тимчасовий обеліск, який у 1957 р. замінили на залізобетонну скульптуру «Скорботний воїн». У 1967 р. до підніжжя скульптури поклали 5 меморіальних плит з іменами 6 похованих воїнів та 97 земляків, які полягли на фронтах Другої світової війни.

У 1983 р. на пам'ятці проведено реконструкцію: за могилою, ознаки якої знівельювали, звели довгу цегляну стелу, у лівій частині якої укріпили кований з міді барельєф – «Поранений солдат зі стягом»; праворуч на стелі розмістили 13 дошок (0,6×1 м)

із червоного граніту з іменами земляків; перед правим краєм стели – пілон із нержавіючої сталі та гранітна плита на подіумі, де увічнені відомі прізвища похованих.

Література: 1. *Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944.* – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14. 2. *Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др.* – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 508.

Ірина Нікітіна

19. Новоіванівка, с.

19.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 3,8 км на південний схід від центру села, на ріллі, на схилі вододілу балок Кондріна та Отвершек, що впадають у р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північ – північний захід – південь – південний схід на відстані 0,18 км один від одного. Більший курган заввишки – 4 м, діаметр – 40 м. Поверхня задернована, поли підрізані розорюванням. Насип

напівсферичної форми. У розрізі насипу видні виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Менший заввишки – 0,2 м, діаметр – 10 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

19.2. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,2 км на захід від центру села, за 0,3 км на схід від польової ґрунтової дороги, на вододілі р. Базавлучок та б. Кротова, що в неї впадає.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північ – південь на відстані 0,02 км один від одного. Більший курган заввишки – 3,5 м, діаметр – 40 м. Поверхня задернована,

поли розорюються. Насип напівсферичної форми. Менший заввишки – 0,2 м, діаметр – 10 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

19.3. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 1 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, між балками Кротова та Отвершек.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дванадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,65 км. Більший курган, що знаходиться на півночі могильника, заввишки – 4 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована. Насип напівсферичної форми. У центрі на-

сипу – грабіжницький шурф завглибшки до 4 м, діаметр – 1 м. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,5/70 м; 1,5/20 м; 1/60 м; 1/50 м; 0,5/40 м; 0,5/20 м. Поверхні задерновані, у насипах простежуються виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Найменші кургани мають такі розміри (висота/діаметр): 0,3/12 м та чотири – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

19.4. Моги́льник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1,2 км на південний схід від центру села, на ріллі, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, між балками Кротова та Отвершек.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охоро-

ни історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі моги́льника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,4 км. Більший курган заввишки 1,5 м, діаметр – 20 м. Поверхня задернована. Насип напівсферичної форми та вкритий так званим кам'яним панциром. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/50 м; 0,5/30 м та два – по 0,3/12 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. На ріллі виділяються скупченнями гранітного каміння.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

19.5. Могили радянських воїнів (іст.)

Село Новоіванівка. Могили радянських воїнів

У центрі села, поруч із церквою, навпроти школи.

У 3 братських могилах поховані 202 радянських воїни 35-ї та 47-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які загинули 1 – 4 лютого 1944 р. у боях за звільнення хуторів Новоіванівка, Тарасо-Григорівка та Слов'янка. Відомо 38 прізвищ.

1–2 лютого 1944 р., беручи участь у важких наступальних боях під час Нікопольсько-Криворізької операції радянських військ, воїни 47-ї (полковник С. А. Бобрук) і 35-ї (генерал-майор І. Я. Кулагін) гвардійських стрілецьких дивізій та 15-ї гвардійської механізованої бригади (підполковник Н. К. Волчак) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) звільнили хутори Новоіванівку, Тарасо-Григорівку та Слов'янку від гітлерівських військ. Воїни, які загинули, були поховані на місцях боїв.

У 1946 – 1947 рр. останки 202 радянських воїнів були перепоховані з місць боїв у 3 братські могили (1,6×0,6 м), що розташовані в один ряд. У 1957 р. позаду могил установили залізобетонну скульптуру «Скорботна жінка з суворовцем». У 1970 р. праворуч і ліворуч від скульптури спорудили 2 гранітні пілони з меморіальними дошками, на яких увічнили імена 38 похованих воїнів та 24 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни. У 2000-х рр. стели демонтували, а перед скульптурою розмістили вертикально 3 плити з прізвищами похованих і земляків.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, спр. 254. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікіміна

20. Новомар'янівка, с.

20.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,5 км на північний захід від центру села, за 0,7 км на північний захід від кладовища, на ріллі, на вододілі балок Ковальова, що впадає в б. Донська Кобильна (притока р. Інгулець), та Калагеля, що впадає у Зеленодольське водосховище Криворізької ТЕС.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чури-

ловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північний захід – південний схід, зливаються полами. Насипи мають такі розміри (висота/діаметр): 1,5/44 м та 0,5/12 м. Поверхні розорюються, поли розтягнуті, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. На вершині більшого кургану – відбитки зруйнованого знаку триангуляції.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

20.2. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 5,2 км на південь від центру села, вздовж залізничної колії, на схилі вододілу балок Калагеля та безіменної, що впадають у водосховище.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником

Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,9/60 м; 0,6/24 м; 0,5/34 м; 0,4/16 м та 0,3/10 м. Поверхні задерновані, насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0101.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

20.3. Могила П. Ф. Фартушної (іст.)

Село Новомар'янівка. Могила П. Ф. Фартушної
На сільському кладовищі.

Похована Фартушна Пелагея Федорівна (19.12.1927 – 27.03.2004) – Герой Соціалістичної Праці.

Народилася 19 грудня 1927 р. у селянській родині. Закінчила початкову школу. Трудову діяльність розпочала у 1947 р. робочою радгоспу. У цьому ж році очолила ланку у радгоспі «Криворізький» (с-ще Українка, Апостолівський р-н). Уже в 1948 р. зуміла організувати та максимально налаштувати членів ланки на більш високий урожай, отримати пшениці 31 центнер з кожного гектара на площі 20 гектарів. З 1956 р, у зв'язку з перепідпорядкуванням відділення радгоспу «Криворізький» птахорадгоспу імені Горького, П. Ф. Фартушна працювала птахівницею до виходу на пенсію в 1983 р.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1949 р. Фартушній Пелагеї Федорівні за вирощений високий урожай пшениці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нагороджена орденом Леніна та золотою медаллю «Серп і Молот» (1949).

Померла 27 березня 2004 р.

На могилі встановили надгробок з гранітної крихти, має вигляд квітника, та пілон із того ж матеріалу. На пілоні укріпили 2 дошки з чорного граніту, на яких викарбувано портрет П. Ф. Фартушною у похилому віці, присвятний текст і роки життя.

Література: 1. Шевченко С. Н. *Трудовая слава Днепропетровщины* / С. Н. Шевченко, Е. А. Кучеров, С. В. Дорошев. – Д.: Лира, 2013. – С. 273.

Надія Шейміна

21. Новосеменівка, с.

21.1. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1 км на північ від околиці села, на вододільному плато річок Кам'янка, Березнегувата, Дніпро та балки Вшива, у верхів'ях балки Березнегувата.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

У складі могильника – дев'ять курганів, що розташовані на місцевості двома групами – умовно «північно-східна» та «південно-західна». Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 4/44 м; 1,5/42 м; 1,4/42 м; 1/32 м; 0,9/28 м; 0,6/28 м; 0,5/28 м; 0,3/16 м та 0,3/10 м. Поверхня більшого – задернована, інші – розорюються. Всі насипи сегментоподібної форми. Вершини курганів, крім більшого, сплюснені, поли розтягнуті, поверхні розорюються. Північніше курганного могильника в напрямку схід – захід пролягає ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 6. 2. *Технічна документація по встановленню меж території пам'яток*

археології на землях Першотравенської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛІ, інв. № 0111.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

22. Перше Травня, с.

22.1. Могила С. І. Абрамова (іст.)

Село Перше Травня. Могила С. І. Абрамова

На кладовищі, біля дороги.

Абрамов Спартак Іванович (1930, с. Казанка, Казанківський р-н, Миколаївська обл. – 1983, м. Апостолове, Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл.) – Герой Соціалістичної

Праці (1971), робітник сільськогосподарської галузі.

Народився у селянській родині. Навчався у школі фабрично-заводського учнівства (1948 – 1949), служив у лавах Радянської Армії (1949 – 1952). У 1953 р. переїхав у с. Перше Травня (Апостолівський р-н). Працював трактористом-машиністом, помічником бригадира комплексної бригади по тваринництву, бригадиром бригади по зрошенню, заступником голови колгоспу ім. Першого Травня.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 квітня 1971 р. за успіхи, досягнуті у розвитку сільськогосподарського виробництва, С. І. Абрамову було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Нагороджений двома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора. Заслужений меліоратор УРСР.

Помер у 1983 р.

На могилі встановлений пілон із гранітної крихти з карбованим портретом та меморіальним написом.

Література: 1. Користь повторних посівів // Зоря. – 1969. – 9 липня. 2. Шевченко С. Н. Трудовая слава Днепропетровщины / С. Н. Шевченко, Е. Д. Кучеров, С. В. Дорошев. – Д.: Лира, 2013. – С. 30.

Надія Шейміна

22.2. Могили радянських воїнів (іст.)

Село Перше Травня. Могили радянських воїнів

За Будинком культури, біля поля.

В 2 братських могилах поховано 170 воїнів 47-ї та 74-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які загинули в боях за звільнення села 5 лютого 1944 р. та померли від ран у медсанбатах, що розміщувались у с. Перше Травня.

Підрозділи 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) пізно вночі 4 лютого 1944 р. розгорнули бій за Апостолове, який завершився повним звільненням міста від гітлерівців 5 лютого 1944 р. У цей же день підрозділи 47-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник С. А. Бобрук) 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов) та 74-ї гвардійської стрілецької дивізії (полковник Д. Є. Баканов) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту звільнили село Перше Травня від гітлерівських військ.

Проте швидко просунутись далі

на південь у район с. Велика Костромка підрозділи 8-ї гвардійської армії не змогли, оскільки противник чинив серйозний спротив. Бой за південною околицею с. Перше Травня тривали до середини лютого 1944 р. Воїнів, які загинули в цих боях та померли від ран у медсанбатах, поховали в 2 братських могилах за Будинком культури.

Після війни на могилах установили тимчасові обеліски, які у 1957 р. замінили на залізобетонні скульптури: на могилі ліворуч – «Скорботна мати», праворуч – «Скорботний воїн». Праворуч від могил розмістили 4 меморіальні дошки з прізвищами похованих. У 2009 р. на пам'ятці провели капітальний ремонт: між постамен-тами скульптур спорудили 2 стели складної форми, на яких викарбували роки «1941» та «1945», а між ними звели арку під дзвін; на подіумі, що перед аркою, розмістили 8 дошок із червоного граніту з викарбуваними прізвищами похованих; замінили бордюри, що повторювали обриси могил (ліва – 4,8×3,27 м, права – 4,8×2,95 м).

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, 345, оп. 5487, сфр. 172, арк. 172 – 174; сфр. 254, арк. 19 – 26. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікітіна

23. Підстепне, ст.

23.1. Могила О. Т. Кащеєва (іст.)

Станція Підстепне. Могила О. Т. Кащеєва

Праворуч від будинку вокзалу, у сквері.

Похований уродженець м. Шахти (Ростовська обл., Росія) сапер 15-ї залізничної бригади Кащеєв Олександр Тимофійович (24.12.1910 – 27.02.1944). Загинув, підірвавшись на міні, під час виконання бойового завдання по розмінуванню залізничного моста через р. Кам'янка.

Після війни на могилі (2×0,9 м) був установлений тимчасовий обеліск, який у 1954 р. замінили на гранітну плиту (0,62×0,55 м) з пам'ятним текстом.

Джерела: 1 ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 18002, стр. 257, арк. 3.

Ірина Нікітіна

23.2. Комплекс будівель залізничної станції Підстепне, 1904 р. (містобуд.)

Станція Підстепне. Комплекс будівель залізничної станції Підстепне, 1904 р. (житловий будинок)

Станція Підстепне. Комплекс будівель залізничної станції Підстепне, 1904 р. (будівля вокзалу)

Комплекс залізничної станції Підстепне знаходиться за 3 км на північний захід від села Грушівка, що розташоване на березі Каховського водосховища. Належить до типу станцій, споруди яких розташовані з одного боку колії. До складу пам'ятки входять: будівля вокзалу та житловий будинок залізничників (нині частково використовується під магазин). Крім складових пам'ятки, поруч зі станцією (вздовж колій) розташовується низка пристанційних споруд: службових та житлових (у тому числі двоповерхові житлові будинки з

сілікатної цегли 1960 – 1980-х років побудови). Також на південний захід від станції, на залізничному переїзді розташовується будинок, що має певну історико-культурну цінність та був зведений на початку ХХ ст.

До побудови станції в цій місцевості було перехрестя великої транспортної та поштової доріг, яка пролягала через великі населені пункти вздовж Дніпра, з ґрунтовою дорогою, що поєднувала с. Грушівку з іншими селами на північному заході Апостолівського району. Станція розпочала працювати у 1904 р. на дільниці Довгінцеве – Хортиця 2-ї Катерининської залізниці, яка пролягала від Долгінцевого до Апостолового (Тік – Підстепне – Чортотлик – Нікополь, і далі до Хортиці), що запрацювала цього ж року. На мапі земства Херсонського повіту Херсонської губернії, складеної у 1903 р. (з доповненням 1910 р.), на місці станції знаходився роз'їзд Грушівка, від однойменного села Грушівка, що розташовувалось південно-східніше. За даними Всеросійського сільськогосподарського перепису ст. Підстепна залізниці Мерефа – Херсон на 1916 р. нараховувала 5 господарств, в яких мешкали 11 осіб чоловічої статі та 12 – жіночої. На мапі 1926 р. станція продовжує називатись роз'їздом Підстепне. Згодом вона дещо розширилася. Так, було зведено низку службових та господарських споруд, що розміщуються вздовж залізничної

колії, на північному сході від будівлі вокзалу, та двоповерховий житловий будинок за вокзалом.

Будівля вокзалу. Одноповерхова будівля (з горизонтним простором) з сірої шлакової цегли, опшукатурена щільним шаром та пофарбована у світлоохристий колір, з виділенням декору – білим. Цоколь складено з крупних блоків бутового каміння, пофарбованого у темно-сірий. У плані має невеликі розміри, відзначаючись мініатюрністю, яка підкреслюється трикутним шпилем зі ступінчастим завершенням, з вузьким віконним прорізом Т-подібної в плані будівлі, що декорована під схилами даху ступінчастим абрисом карнизу. По вертикалі будівля членується увінчуючим широким профільованим карнизом та гуртом, що поєднує декоративне оздоблення віконних прорізів; підвіконним та цокольным гуртами. Дверний проріз по південно-східному фасаді – закладений, єдиний вхід нині розташовується по північно-західному фасаді. Віконні та дверні прорізи мають слабо виражену лучкову перемичку, через що вони візуально сприймаються прямокутними. Південно-західний торцевий фасад – одноосьовий, з віконним прорізом по центральній осі та невеликим вузьким прорізом під трикутним шпилем, утвореним схилами даху. Протилежний (північно-східний) торцевий фасад – у дві осі віконних прорізів. Видовжені фасади композиційно виконані аналогічно, з

виступаючим одноосьовим ризалітом та чотириосьовим бічним об'ємом.

Житловий будинок. Розташовується на півдні, за будівлею вокзалу, вузькими торцевими фасадами паралельно до залізничних колій, від яких вона відокремлюється ґрунтовою дорогою зі смугою озеленення. В північно-західній частині будівлі знаходиться невеликий магазин, інші приміщення використовуються за первісним призначенням - як житлові. Будівля цегляна, на буттовому цоколі, одноповерхова, з двоскатним дахом, що утворює на торцях трикутні шпалі. Має більші за будівлю вокзалу розміри, відзначаючись симетрією внутрішнього планування. Входи в будівлю розташовані по видовжених фасадах, торці – у дві осі віконних прорізів. Декорування подібне до будівлі вокзалу, але виконане більш спрощено.

Комплекс залізничної станції Підстепне, що функціонувала довгий час як роз'їзд Грушівка, відзначається невеликими розмірами пристанційних споруд, зведених у еkleктиці з використанням неоготичних мотивів у декоруванні споруди вокзалу.

Джерела та література: 1. Архангельский А. С., Архангельский В. А. Железнодорожные станции СССР: Справочник. В 2 кн. Кн. 2. / А. С. Архангельский, В. А. Архангельский. – М.: Транспорт, 1981. – С. 33. 2. . Списки населенных мест Херсонской губернии, по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г. –

Александрия: Изд. Херсонской Губернской Земской Управы / Тип. Ф. Х. Райхельсона. – 1917. – С. 79.

Надія Лиштва

24. Сергіївка, с.

24.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,5 км на північний захід від центру села, по обидва боки дороги Сергіївка – Весела Дача, на вододілі балок Донська та Крутенька, що впадають у балку Донська Кобилина – притоку р. Інгулець.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,27 км. Розміри курганів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,4/38 м; 0,5/32 м та 0,4/16 м. Поверхні курганів розорюються. Насипи сегментоподібної форми, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 6. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток

археології на землях Володимирівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0105.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

24.2. Могила М. О. Іконнікова (іст.)

Село Сергіївка. Могила М. О. Іконнікова
На громадському кладовищі.

Похований рядовий Іконніков Микола Олександрович (19.02.1917 – 11.02.1944) – зв'язківець 242-го гвардійського стрілецького полку 82-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор І. А. Макаренко) 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-

полковник В. І. Чуйков). Під час виконання бойового завдання в тилу ворога був тяжко поранений у сутичці з німцями та помер 11 лютого 1944 р.

Був похований жителями села на громадському кладовищі. У 1975 р. на могилі встановили металевий обеліск, а територію пам'ятки огородили металевим парканом.

Грига Нікітіна

24.3. Пам'ятний знак землякам

Село Сергіївка. Пам'ятний знак землякам

У центрі села.

Відкритий у 1985 р. на честь жителів с. Сергіївка, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Пам'ятник являє собою обеліск з червоного граніту, установлений на цегляному оштукатуреному та побіленому постаменті. Під постаментом – ступінчаста основа. Перед обеліском на металевих стовпчиках укріплена дошка з червоного граніту з присвятним текстом. Праворуч та ліворуч від пам'ятника – 2 цегляні стели з дошками, де викарбувані прізвища мешканців села, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Оксана Колесник

25. Слов'янка, с.

25.1. Курган (археол.)

Розташований у центрі села, із західної сторони дороги Слов'янка – Новоіванівка, на схилі вододілу річок Базавлук та Базавлучок, між балками Бузиновата та безіменна.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 30 м. Поверхня задернована, східна пола підрізана дорогою. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

25.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на схід від північної околиці села, за 1,4 км на схід від автодороги Слов'янка – Новоіванівка, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, у верхів'ї б. Отвершек.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган, що є частиною курганного поля, яке витягнулося по вісі північ – південь на гребені вододілу річок; заввишки – 2,5 м, діаметр – 60 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

25.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,8 км на схід від північної околиці села, праворуч від автодороги Слов'янка – Новоіванівка, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, між балками Кротова та безіменна.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,6 м, діаметр – 34 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. Західною полою примикає до дороги.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

25.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,5 км на південний захід від центру села, за 1 км на південний захід від Шолоховського водосховища, на вододілі річок Базавлук та Кам'янка, що зливаються та впадають у р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

25.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,3 км на схід від східної околиці села, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, між балками Бузиновата та безіменна.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північ – південь на відстані 90 м один від одного. Більший курган заввишки – 3 м, діаметр – 40 м. Верхівка задернована, поли розорюються. Менший заввишки – 2 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, задернована лише частина верхівки з північно-східної сторони. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 10. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

25.6. Могильник курганий «Могила Товста» (археол.)

Село Слов'янка. Могильник курганий «Могила Товста»

Розташований на відстані 2,6 км на схід від північної околиці села, за 1,4 км на схід від дороги Слов'янка – Новоіванівка, біля басейну зрошувальної системи, на вододілі річок Базавлук та Базавлучок, у верхів'ях балок Кротова та Отвершек.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2001 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей О. В. Рутковською та співробітником наукової лабораторії археології Подніпров'я Дніпропетровського національного університету В. М. Шалобудовим; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ятнадцять курганів, що витягнулися ланцюгом з півночі на південь. Більший курган заввишки – 10 м, діаметр – 140

м, насип конічної форми, поверхня задернована. На вершині був установлений геодезичний знак. Другий за розмірами курган заввишки – 3 м, діаметр – 70 м, насип напівсферичної форми, поверхня задернована. В північній полі – великі брили граніту. Курган пошкоджений окопами часів Другої світової війни. Два наступні кургани заввишки – по 2 м, діаметри – по 40 м, насипи – сегментоподібної форми, поверхні задерновані. Ще менший заввишки – 1,5 м, діаметр – 40 м, насипи – сегментоподібної форми, поверхня розорюється. Одинадцять найменших насипів заввишки – від 0,5 м до 0,3 м, діаметри – від 30 м до 10 м. Насипи сегментоподібної форми, поверхні розорюються. На розораних поверхнях було зібрано багато фрагментів скіфських амфор.

Могильник курганий «Могила Товста» – пам'ятка археології національного значення.

Джерела: 1. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // *НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125.* 2. Рутковська О. В. *Звіт про огляд пам'яток історії та культури, які увійшли до «Ресстру пам'яток історії та культури національного значення України (Дніпропетровська область)»* / О. В. Рутковська, В. М. Шалобудов. – Дніпропетровськ, 2002. 3. *Технічна документація по визначенню та координуванню центрів пам'яток археології Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДОЦКЦ, інв. № 0106.*

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

26. Солдатське, с.

26.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,8 км на схід – південний схід від околиці села, за 0,5 км на захід від каналу Дніпро – Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,7 м, діаметр – 20 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. Вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 6. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ниво-Трудівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0110.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

26.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3,7 км на південний схід від околиці села, за 0,7 км на захід від каналу Дніпро –

Кривий Ріг, на ріллі, на вододілі балок Мазурчина та Вшива, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. В центрі насипу – більш світлий ґрунт від материкового викиду. По поверхні помітні виходи вапнякових підкурганних поховальних споруд. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 6. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ниво-Трудівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0110.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

26.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,5 км на північний схід від центру села, ліворуч автодороги Солдатське – Зоряне, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, у верхів'ях б. Мазурчина.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,3 м, діаметр – 10 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. На ріллі виділяється жовтою плямою материкового викиду. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ниво-Трудівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0110.

Наталія Жарінова

26.4. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3 км на північний схід від околиці села, між залізницею та каналом Дніпро – Кривий Ріг, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, у верхів'ях б. Мазурчина.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь.

Домінуючий курган заввишки – 2,3 м, діаметр – 50 м. Поверхня задернована, поли підорюються, на них ростуть дерева та кущі. У центрі – овальна яма, що має площу 3×4 м і заглибшки 0,6 м. У середині ями – грабіжницький хід завглибшки до 4 м та розмірами 1×1,2 м, в якому простежується глиняний викид. Другий за розмірами курган заввишки – 2 м, діаметр – 30 м. Північна частина поверхні задернована, заросла деревами і чагарником, південна половина розтягнута розорюванням. На східній полі лежить вапнякова брила розмірами 1,4×1×0,15 м. Через насип зі сходу на захід пролягає траншея завширшки 10 м і завглибшки 1 м, задернована. Три менші насипи мають такі розміри (висота/діаметр): 0,7/16 м; 0,4/20 м та 0,3/8 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. На ріллі виділяються світлими плямами материкових викидів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 6. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ниво-Трудівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0110.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

27. Тарасо-Григорівка, с.

27.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на південний захід від центру села, поруч із лісосмугою, на вододілі б. Кринична, що впадає в р. Кам'янка, та б. Водяна, що впадає в р. Базавлучок (притока р. Базавлук).

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. По північній полі пролягає польова ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 11. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

27.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 3 км на південний схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Базавлучок (притока р. Базавлук) та б. Водяна, що в неї впадає.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 3,2 м, діаметр – 46 м. Поверхня задернована, поли високо підрізані розорюванням. Насип сегментоподібної форми. В насипу є багато нор лисиць та борсуків.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

27.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на північний схід від центру села, за 0,3 км на південь від залізниці, на ріллі, на вододілі безіменної балки та б. Розколушинська, що впадають у р. Базавлучок – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 38 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

27.4. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на південний схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Базавлучок (притока р. Базавлук) та б. Водяна, що в неї впадає.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 44 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

27.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,8 км на схід від центру села, ліворуч автодороги Тарасо-Григорівка – Новоіванівка, на ріллі, на вододілі р. Базавлучок (притока р. Базавлук) та б. Водяна, що в неї впадає.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – північний захід – південь – південний схід. Насипи заввишки – 2,3 м та 2 м, діаметри – 68 м та 60 м. Поверхні задерновані, поли підорюються. Західна сторона більшого кургану зруйнована. Насипи сегментоподібної форми. Поруч на ріллі видніються жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 11. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

27.6. Курганна група «Могила Розколупинська» (археол.)

Розташована на відстані 0,5 км на північний схід від північної околиці села, за 0,6 км на південь від залізниці, на ріллі, на вододілі балок Водяна та Розколупинська, що впадають у р. Базавлучок – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-

культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід. Домінуючий курган, що має назву «Могила Розколушинська», заввишки – 6,4 м, діаметр – 74 м. Він зливається полою з меншим курганом, заввишки – 1,7 м та діаметр – 28 м. Поверхні насипів задерновані, поли високо підрізані розорюванням. Насипи напівсферичної форми. Найменший курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 18 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 11. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

27.7. Могильник курганний «Могила Товста» / «Велика Товста» / «Драна Кохта» (археол.)

Село Тарасо-Григорівка. Могильник курганний «Могила Товста» «Велика Товста» «Драна Кохта» (до розкопок)

Розташований на відстані 3 км на захід від центру села, по обидва боки залізничної колії Апостолове – Нижньодніпровськ, у лісосмузі та на ріллі, на вододільному плато річок Жовтенька, що впадає в р. Кам'янка, та Базавлучок, що впадає в р. Базавлук.

Виявлений і частково досліджений у 1973 – 1975 рр. експедицією ІА АН НАНУ під керівництвом Б. М. Мозолевського. Повторно обстежений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

До 1980-х рр. на великомасштабних мапах курган зустрічався під назвою «Товста Могила». Серед археологів, у часи розкопок, могилу називали «Драна Кохта» (за колишньою назвою села Тарасо-Григорівка). Практично відразу після дослідження за ним закріпилася назва – «Жовтокам'янка». Досліджений курган був найвищим у могильнику: заввишки – 9,2 м, ді-

метр – 76 м. Він являв собою усипальницю знатної родини у складі чоловіка та однієї з його дружин. При цьому першою була похована жінка, а трохи пізніше і чоловік. Померлих супроводжували 5 слуг. Могила була пограбована двічі: перший раз невдовзі після поховання чоловіка, а другий – вже в новітні часи, тому з поховально-го інвентарю залишилося небагато. Найбільшу групу складають нашивні золоті бляшки і кінська зброя з елементами срібного оздоблення. Своєрідним у кургані є устрій центральної гробниці. Він характеризується трьома особливостями:

- спорудження у підземеллі кам'яного склепу;
- незвично великі розміри первинного дромосу;
- підзахоронення в могилу до жінки пізніше померлого чоловіка, для чого з поли кургану був проритий довгий хід.

Незважаючи на пограбування, курган «Жовтокам'янка» / «Драна Кохта» є значним джерелом для дослідження закономірностей у розвитку культури і суспільства Скіфії IV – III ст. до н. е. Також, уперше в історії розкопок Б. М. Мозолевський спробував відтворити насип кургану, щоправда, за допомогою механізмів (заввишки – 10 м, діаметр – 140 м). Тому ми і зараз можемо побачити насип у 10 м заввишки зі східного боку залізниці.

На даному етапі існування мо-

гильника залишилося 5 курганів. Домінуючий із них заввишки – 3 м, діаметр – 80 м. Археолог Б. Мозолевський відніс його до епохи бронзи. Поверхня задернована, по південно-східному схилу пролягає лісосмуга, на північно-західному – декілька купців, по полі – ґрунтова дорога. Розміри менших насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/60 м; 1/40 м; 0,5/20 м; 0,3/10 м. Поверхні розорюються, на них чітко видніються плями від материкових викидів. Насипи сегментоподібної форми. Вивчення картографічного матеріалу XIX ст. свідчить, що могильник складався з 15 значних за розмірами насипів, які з часом майже всі були зруйновані.

Джерела та література: 1. Елинова А. П. *Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125. 2. Мозолевський Б. Н. *Скифський «царський» курган Желтокам'янка* / Б. Н. Мозолевський // *Древности Степной Скифии.* – К., 1982 – С. 179 – 221. 3. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.*

Наталія Жарінова

27.8. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3 км на південний захід від центру села, за 0,2 – 0,7 км на схід від залізниці, на ріллі, на вододілі балок Рибача та Кринич-

на, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дев'ять курганів, що розташовані на місцевості трикутником, гострим кутом на південь. Домінуючий курган, що знаходиться на південному гострому куті, заввишки – 4 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, насип напівсферичної форми. На вершині – яма завглибшки 2 – 2,5 м. За визначенням Б. М. Мозолевського курган належить до скіфської культури. У південному куті могильника знаходяться ще чотири насипи розмірами (висота/діаметр): 2/60 м; 1/40 м; 0,3/20 м та 0,3/10 м. Поверхні розорюються, насипи сегментоподібної форми, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Розміри північних насипів: 0,5/30 м (поверхня задернована, вкрита кущами бузини та терену), 0,5/20 м; дві – по 0,3/10 м. Поверхні трьох насипів розорюються. Насипи сегментоподібної форми. Також на ріллі простежуються чотири жовті плями від материкових викидів повністю розораних курганів. Цей могильник належить до гряди, в яку входить курган «Драна Кохта» / «Могила

Товста» (досліджений Б. М. Мозолевським), що тягнеться протяжністю 3 км з півночі на південь.

Джерела та література: 1. Елинова Л. П. *Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг.* / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // *НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125.* 2. Мозолевский Б. Н. *Скифский «царский» курган Желтокаменка* / Б. Н. Мозолевский // *Древности Степной Скифии.* – К., 1982 – С. 179 – 221. 3. *Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області* // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0106.*

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

27.9. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 1,4 км на південний схід від південної околиці села, на ріллі, на вододілі р. Базавлук (притока р. Базавлук) та б. Водяна, що в неї впадає.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – вісім курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – північний схід – південь – південний захід протяжністю 0,5 км. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,7/34 м; 2,5/40 м;

2,3/32 м; 1,5/18 м; 1,2/16 м; 0,4/12 м; 0,3/10 м та 0,1/8 м. Поверхні п'яти більших курганів, що знаходяться в середині могильника, задерновані, насипи напівсферичної форми. Три інші – розорюються. Насипи сегментоподібної форми. Всі кургани зливаються полами.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 11. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Кам'янської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0106.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

28. Тік, с-ще

28.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,7 км на схід від центру селища, за 0,3 км на захід від дороги Апостолове – Грушівка, на ріллі, між двох рукавів б. Жолобок – притоки б. Березнегувата, що впадає в р. Дніпро.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 16 м. Вершина задернована, поли розорюються. Насип сегментоподібної форми. На поверхні виявлені гранітні брили.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на

землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

28.2. Курганна група (археол.)

Розташована на північній околиці селища, на вододілі балок Широка та Жолобок, що впадають у б. Березнегувата – притоку р. Дніпро.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані ланцюжком по вісі захід – північний захід – схід – південний схід. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 3/40 м; 1,7/30 м та 1/30 м. Поверхня найбільшого задернована, поли підорюються; по північній полі прокладена дорога. Другий за розмірами курган повністю задернований, біля південної поли пролягає дорога, на північній полі росте великий кущ. Найменший курган знаходиться в чагарнику. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЛ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

28.3. Могили радянських воїнів (іст.)

Селище Тік. Могили радянських воїнів

Біля залізничного вокзалу, за 5 м від колії.

У 6 братських могилах поховані 48 воїнів 35-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули 5 – 15 лютого 1944 р. у боях за звільнення залізничної станції і селища Тік. Усі прізвища відомі.

Під час проведення Нікопольсько-Криворізької наступальної операції одним із головних завдань, що стояли перед командуванням 3-го Українського фронту, було швидке відбиття у противника залізничних станцій для запобігання перекидання у тил радянським військам живої сили та техніки противника. Селище Тік і однойменна станція опинилися у полосі наступу 35-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор І. Я. Кулагін) 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський). Бої в цій

місцевості тривали з 5 до 15 лютого 1944 р. Воїнів, які загинули, поховали у 6 братських могилах на станції.

Після війни біля могил установили тимчасовий обеліск. У 1957 р. перед могилами (2,85×1 м кожна), обведеними по периметру залізобетонним бордюром, установлений гранітний обеліск та 2 бетонні меморіальні плити з іменами похованих. У 1970 р. біля підніжжя обеліска поклали плиту з прізвищами 7 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Джерела: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, стр. 254, арк. 20 – 26.

Ірина Нікіміна

29. Токівське, с-ще

29.1. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,3 км на захід від західної околиці селища, праворуч автодороги Токівське – Тік, на ріллі, на вододілі балок Каштанка та Стенинська, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північ – південь. Домінуючий курган заввишки – 2 м, діаметр – 40 м. Насип підрізаний стінкою басейну наполовину з північного боку. Верхня час-

тина задернована, південна пола розорюється. В цій полі виявлені виходи підкурганних кам'яних поховальних споруд. Менший курган заввишки – 0,6 м, діаметр – 26 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

29.2. Могили радянських воїнів (іст.)

Селище Токівське. Могили радянських воїнів

На околиці селища, на краю поля.

У 2 братських могилах поховано 173 воїни 35-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули в боях за звільнення села Мар'ївки та хутора Мар'їнський (нині це єдине селище Токівське) 4 – 14 лютого 1944 р. Відомо 37 прізвищ.

У рамках проведення Нікопольсько-Криворізької наступальної операції підрозділи 35-ї гвардійської

стрілецької дивізії (генерал-майор І.Я. Кулагін) 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) 5 лютого 1944 р. вийшли до села Мар'ївки та хутора Мар'їнський, що знаходились на відстані 1,5 км один від одного. Сутички з гітлерівцями у цьому районі тривали до 14 лютого 1944 р., коли гвардійцям удалося відсунути противника на південний захід. Воїни, які загинули в цих боях, були поховані в 2 братських могилах, що описуються.

У 1963 р. замість тимчасових обелісків за могилами (1,2×2,7 м кожна) на високому гранітному постаменті, встановили скульптуру «Скорботний воїн». Біля підніжжя пілону розмістили 2 меморіальні дошки з прізвищами 12 похованих воїнів. Територія навколо пам'ятника була заасфальтована, а могили мають вигляд земляних пагорбів. У 1980-х рр. праворуч і ліворуч від скульптури на трапецієподібні основи було покладено 2 плити з прізвищами земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, спр. 254, арк.20 – 25. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікіміна

29.3. Пам'ятник І. П. Павлову, 1970 р. (мист.)

Селище Токівське. Пам'ятник І. П. Павлову, 1970 р.

Біля будинку лікарні.

Розміри: бюст – 0,8×0,75×0,5 м, постамент – 1,9×0,75×0,4 м.

Іван Петрович Павлов (1849 – 1936) – фізіолог, акад. Імператорської Санкт-Петербурзької АН (з 1907), основоположник фізіології вищої нервової діяльності, лауреат Нобелівської премії в галузі медицини та фізіології (1904) за багатолітні дослідження механізмів травлення.

Гранітне погруддя встановлено на прямокутному постаменті, виготовленому з червоного граніту. На чоловому боці постаменту вирізьблено напис: «Академик Иван Петрович Павлов 1849 – 1936». Майстри Токів-

ського гранітного кар'єру ретельно відтворили портретні риси вченого, зображеного у похилому віці. Проте жорстко фронтальна композиція, узагальнена пластика, відсутність деталей надають образу типізовано безособових рис.

Література: 1. Новиков Ю. Ю. Первый российский Нобелевский лауреат Иван Петрович Павлов (посвящается 100-летию присуждения И. П. Павлову Нобелевской премии) / Ю. Ю. Новиков. – М.: Компания Спутник+, 2005.

Оксана Колесник

30. Українка, с-ще

30.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4 км на південний захід від центру селища, за 0,3 км на захід від залізниці та кладовища, на ріллі, на вододілі балок Ковалева, що впадає в б. Донська Кобильна (притока р. Інгулець), та Калагля, що впадає у Зеленодольське водосховище Криворізької ТЕС.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,6 м, діаметр – 36 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівсько-

го району Дніпропетровської області // Архів
ДОЦОІКІКІ, інв. № 0101.

Наталія Жарінова

30.2. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на південний схід від центру селища, на вододілі балки Калагдея, що впадає у Зеленодольське водосховище, та балки Вшива, що впадає у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,5 км. Розміри насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,6/60 м; 0,6/34 м; 0,5/34 м; 0,5/24 м та 0,4/20 м. Могильник умовно розподіляється на дві частини (північну та південну) каналом системи водозрошення. Поверхні курганів розорюються. Насипи сегментоподібної форми, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Апостолівської міської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКІКІ, інв. № 0101.

Антон Фірстов

30.3. Могила С. Д. Масла (іст.)

Селище Українка. Могила С. Д. Масла

На кладовищі, біля дальнього входу.

Масло Сергій Дмитрович (23.09.1965, с. Українка, Апостолівський р-н, Дніпропетровська обл. – 30.09.1984, Демократична Республіка Афганістан) – молодший сержант, командир відділення обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

Народився в селянській родині. У 1980 р. закінчив неповну загальноосвітню школу в с. Українка; у 1980 – 1983 рр. навчався в Зеленодольському середньому професійно-технічному училищі №16, де здобув професію електрика.

У 1983 р. призваний до лав Ра-

дянської Армії; з квітня 1984 р. служив у складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані.

30 вересня 1984 р. загинув у бою під час нальоту противника на розташування його військової частини.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (1985, посмертно), медаллю «Воину-интернаціоналісту от благодарного афганского народа» (1988).

У 1985 р. на могилі, що має вигляд земляного пагорба (0,8×1,17 м), обведеного по периметру гранітним бордюром, установлений пілон (висота – 1,5 м) із червоного граніту з карбованим портретом і меморіальним написом.

Література: 1. Палящий ветер Афганистана. Книга о воинах-интернационалистах Днепропетровщины, погибших в Афганской войне. – Днепропетровск: Сич, 1991. – С. 238–239. 2. Чорні тольпани. Афганський мартиролог України. – К.: АТ «Друкарня «Столиця», 1999. – С. 103.

Людмила Чирич

30.4. Пам'ятний знак землякам (іст.)

Селище Українка. Пам'ятний знак землякам Біля клубу.

Відкритий у 1985 р. на честь жителів селища Українка, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Пам'ятник являє собою залізобетонну скульптурну композицію двох воїнів, що встановлена на цегляний општукатурений та пофарбований постамент. Попереду постаменту на Т-подібній цегляній основі розміщено 4 дошки з прізвищами мешканців селища, які загинули на фронтах Другої світової війни. Біля підніжжя основи – пальник Вічного вогню. Територія навколо пам'ятки огорожена металевим парканом.

Оксана Колесник

31. Усть-Кам'янка, с.

31.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 0,5 км на південний схід від околиці села, за 0,2 км на схід від дороги Усть-Кам'янка – Гранітне, на схилі вододілу безіменної балки та б. Стенинська, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, в урочище Чаплинське.

Виявлений у 1951 – 1953 рр. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 50 м. Верхня частина

поверхні задернована. Насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани епохи неоліта – бронзового века Каменського поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартюшенко // *Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21.* 2. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // *Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987.* 3. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'янці // *АП УРСР, 1960, т. IX.* 4. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова

31.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на південний схід від околиці села, за 0,2 км на схід від дороги Усть-Кам'янка – Гранітне, на схилі вододілу безіменної балки та б. Стенинська, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, в урочище Чаплинське.

Виявлений у 1953 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня задернована. Насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани епохи неоліта – бронзового века Каменського поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартюшенко // *Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21.* 2. Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // *АП УРСР, 1960, т. IX.* 3. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'янці / О. В. Махно // *АП УРСР, 1960, т. IX.* 4. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // *Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова

31.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1,3 км на північний захід від північної околиці села, за 1 км на схід від с-ща Токівське, на вододілі р. Кам'янка та безіменної балки, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1951 р. Нікопольською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно у складі 63 курганів, які займали площу 700×500 м². Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

Некрополь досліджувався в 1951 р. та в 1983 – 1985 рр. Виходячи з поховального інвентарю, належав до пересічного сарматського племені аорсів, що упродовж століття ховали тут своїх одноплемінників. У 1951 р. був частково досліджений експедицією

єю ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно. Поховальні споруди могильника являли собою могильні ями з підбоєм у західній стіні. Поховані лежали витягнуто на спині. Покладення деяких кістяків вказує на те, що перед похованням небіжчиків пеленали. У жіночих та дитячих похованнях – гончарний посуд, бронзові дзеркала та фібули, скляні намиста, в чоловічих – залізні вістря стріл, пряжки.

На даному етапі залишився поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 20 м. Поверхня задернована. Поли підорюються. Насип укритий гранітним панциром, сегментоподібної форми. В плані – еліпс. Курган знаходиться на північно-західному краю колишнього великого могильника, що належить до сарматської культури.

Джерела та література: 1. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 2. Костенко В. П. Сарматы в низовьях Днепра в первые века н. э. / В. П. Костенко // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов юбилейной конференции. Ч. 2. – Херсон, 1990. 3. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'яниці / О. В. Махно // АП УРСР, 1960, т. IX. 4. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.4. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,5 км на південний захід від центру села, на ріллі, на вододілі б. Стенинська та безіменної балки, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, в урочищі Чаплинське.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід. Розміри курганів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2/70 м; 1,5/60 м; 1/30 м та 0,3/20 м. Курган, що заввишки 1,5 м, знаходиться за 0,2 км на схід від основної групи. Поверхня задернована, через насип пролягає лісосмуга. Також задернована поверхня західного кургану (1/30 м). Два інші насипи розорюються, поли розтягнуті. Всі кургани сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

31.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,7 км на північ від північної околиці села, на ріллі, за 1,7 км на північний захід від злиття річок Кам'янка та Базавлук, на першій надзаплавній терасі р. Кам'янка.

Виявлена в 1951 р. Нікопольською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно у межах курганного поля, що займало площу 700×500 м². Повторно обстежена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 1983, 1985, 1988 рр. оглядалась експедицією ДДУ під керівництвом В. І. Костенко; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Частково досліджена.

У 1951 р. була частково досліджена експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно, а в 1983–1985 рр. – експедицією ДДУ під керівництвом В. І. Костенко. Ще в 1951 р. був досліджений курган доби бронзи. У ньому розкопали 24 поховання, 16 з яких належали до доби бронзи (катакомбна та зрубна КІО), решта – до сарматської культури. Всього за час досліджень на могильнику було розкопано 71 курган, що містили 83 поховання I ст. до н. е. – поч. II ст. н. е. Поховальні споруди являли собою квадратні та прямокутні

могильні ями з підбоєм. Поховані лежали витягнуто на спині. Їх супроводжував різноманітний інвентар: бронзові фібули, дископодібні дзеркала, дзеркала-підвіски, бронзові браслети, підвіски, зажими, амулети, залізни мечі з кільцеподібним навершям, довгі мечі без навершя, залізни вістря стріл, пряжки, скляне намисто, бісерне намисто, гончарний посуд. Аналіз знахідок дав змогу археологам припустити, що некрополь безперервно проіснував трохи більше одного століття. На початку II ст. племена аорсів були витіснені до берегів р. Дунаю племенами.

На даному етапі існування в західній групі залишилось три недосліджених насипи, що розташовані по вісі північ – південь. Кургани мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/60 м; 0,5/30 м; 0,3/12 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. На насипах простежуються сліди намагання розкопок.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартошенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21. 2. Вязьмитина М. П. Раскопки сарматских могильников на юге УССР / М. П. Вязьмитина // КСИА АН УССР. – К. – 1955. – Вып. 4. – С. 72 – 74. 3. Добровольский А. В. Археологические исследования на территории строительства Каховской ГЭС в 1951 г. / А. В. Добровольский // КСИА АН УССР. – К. – 1952. – Вып. 1. – С. 8 – 14. 4. Костенко

В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 5. Костенко В. П. Сарматы в низовьях Днепра в первые века н. э. / В. П. Костенко // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов юбилейной конференции. Ч. 2. – Херсон, 1990. 6. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'янці / О. В. Махно // АП УРСР, 1960, т. IX. 7. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.6. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 5,5 км на захід від південної околиці села, за 0,7 км на північний схід від автодороги Грушівка – Апостолове, за 0,3 км на схід від залізниці, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка та б. Березнегувата, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, у верхів'ях балок Стенинська, Вонюча, Тернівка та Жолобок.

Виявлений у 1974 р. археологом І. М. Єліновим. Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 2007 р. оглядався співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – десять курганів, що розташовані на місцевості компактною групою по умовній вісі схід – захід, зливаються полами. Домінуючий курган заввишки – 8 м, діаметр – 150 м. Поверхня задернована, поли підорюються. Другий за розмірами курган, що примикає до західної поли більшого, заввишки – 3 м, діаметр – 70 м. Його поверхня розділена бульдозером на три бровки, решта задерновані. Задернованими залишилися ще чотири насипи (висота/діаметр): 1,5/40 м; 1/40 м (пошкоджені грабійницькими шурфами); 0,5/30 м; 0,5/20 м. У цих насипах простежуються виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд. Решта насипів мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/40 м; 1/40 м; 0,5/12 м; 0,3/20 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Задерновані кургани зберегли напівсферичну форму.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.7. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 0,5 км на захід від центру села, за 1 км на південний захід від місця впадіння

р. Кам'янка в р. Базавлук, між Усть-Кам'янським гранітним кар'єром та сільським кладовищем, на ріллі, на вододілі б. Стенинська та безіменної, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1972 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. П. Криловою. Повторно обстежувався в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою; у 1985 р. – археологом ДДУ В. І. Костенком; у 2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Частково досліджений.

Дослідження могильника розпочалося у 1975 р. співробітниками Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького під керівництвом Л. П. Крилової. Було досліджено 7 курганів заввишки від 0,7 м до 0,1 м, що розташовувалися на сільському кладовищі. Дослідники розкопали 8 поховань: 1 належало до епохи бронзи, супроводжувалося глечиком; 1 половецьке поховання; 6 – скіфсько-сарматський час (III – I ст. до н. е.). Одне з поховань було військово-жіночим, супроводжувалося бронзовими браслетами, бронзовими вістрями стріл, каблучкою, залізним жертвним ножем з кістяною руківкою. Рядові поховання скіфів (катакомби) та сарматів (неглибокі прямокутні ями) супроводжувалися

ліпною орнаментованою плошкою, ліпним горщиком, бронзовими тригранними вістрями стріл (80), кільцеподібними підвісками, перснями (2), браслетами, сурмовими витими підвісками, свинцевими ворворками (4), кістяними ворворками (2), керамічними біконічними пряслами (4), кам'яним балласом, скляними намистинами (271) та підвіскою у вигляді горщика, фаянсовими намистинами. Разом – 389 одиниць. У половецькому похованні були знайдені: кістяна обкладинка на лук (25×1,5×0,2 см), залізний наконечник стріли, череп коня. Знахідки зберігаються в фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького.

У 1985-му та 1988 році експедиція ДДУ під керівництвом В. І. Костенка дослідила 9 курганів, в яких було 17 скіфських та 1 сарматське поховання. Результати двох польових сезонів свідчать, що могильник – традиційний для рядових скіфських поховань, більшість з яких пограбовані ще у давнину. З артефактів переважно більшість складають побутові речі та прикраси. Дослідники звернули увагу, що, як і в інших скіфських некрополях цього регіону, зустрічається мало зброї. Але знайдені акінак, трилопатеві та тригранні наконечники стріл датують матеріал у межах IV ст. до н. е.

За результатами досліджених матеріалів, можна припустити, що не-

крополь існував із IV ст. до н. е. до I ст. до н. е. і належав до скіфської та сарматської культур.

Згідно з картографічними матеріалами XIX ст. могильник мав у своєму складі більше 80 досить помітних насипів, маленькі навіть не були зафіксовані. Деяка частина курганів знищена під час будівництва дороги і спортмайданчику, частина досліджена археологами. На момент обстеження могильника в 2007 р. було закоординовано 67 насипів, що розташовані на гребені вододільного плато купчастим ланцюжком протяжністю 0,5 км, зливаються полами. Висота домінуючого кургану – 3 м, діаметр – 80 м. Поверхня задернована, у насипу – нори лисиць. Форма – напівсфера. Розміри менших насипів надаються відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): дві – по 1/40 м; дві – по 0,5/40 м; п'ять – по 0,5/32 м; п'ятдесят сім – по 0,3/24 м. Поверхня розорюється, вершини сплюснені. Кургани виділяються на ріллі світлими плямами материкових викидів. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Курганы эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, А. В. Мартюшенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С. 4 – 21. 2. Безверхий А. П. Средневековые кочевнические памятники правобережья Днепра / А. П. Безверхий // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1991 – С. 119 – 130. 3. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем

Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 4. Костенко В. П. Скифские могильники у с. Усть-Каменка Днепропетровской области / В. П. Костенко, С. Е. Мухомад // Исследования по археологии Приднепровья. – Днепропетровск, 1990. – С. 96 – 106. 5. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

31.8. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 5 км на південний захід від центру села, за 0,5 км на північний схід від автодороги Грушівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка та б. Березнегувата, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро, у верхів'ях б. Стенинська.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – тринадцять курганів, що розташовані на місцевості компактною групою, зливаються полами. Насипи мають такі розмі-

ри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/60 м; 0,7/60 м; 0,5/50 м; 0,5/40 м; 0,5/30 м; чотири – по 0,3/20 м; чотири – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДООЦОІКІ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.9. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1,5 км на захід від центру села, на ріллі, на вододілі балок Стенинська та безіменна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Входить до складу так званого Кам'янського курганного поля. Могильник частково досліджений експедицією ДДУ в 1985-му та 1988 році під керівництвом В. І. Костенка. Повторно оглянутий у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

Було досліджено 9 курганів, що належали до скіфської культури IV ст. до н. е. Переважали одиночні поховання з нечисленним інвентарем. У цілому він є традиційним для пересічних скіфських могильників, що супроводжувалися предметами зброї: акінак, набори бронзових наконечників стріл, прикраси (наміста).

На даний час у складі могильника – одинадцять курганів, що розташовані на місцевості двома компактними групами, в центрі – значні насипи, навкруги – незначні висоти. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,5/60 м; 1/60 м; 1/50 м; 0,5/40 м; два – по 0,5/30 м; три – по 0,3/20 м; два – по 0,3/16 м. Поверхня більшого кургану задернована, решта розорюється. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартюшенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21. 2. Березовець Д. Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1960, т. IX. 3. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 4. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 5. Костенко В. П. Скифские могильники у с. Усть-Каменка Днепропетровской области

/ В. П. Костенко, С. Е. Мухомад // *Исследования по археологии Приднепровья. – Днепропетровск, 1990. – С. 96 – 106. 6. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКІ, інв. № 0107.*

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.10. Моги́льник курганний (археол.)

Розташований на відстані 2 км на північний захід від центру села, на ріллі, на вододілі балок Стенинська та безіменна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Входить до складу так званого Кам'янського курганного поля. Моги́льник частково досліджений у 1985-му та 1988 році експедицією ДДУ під керівництвом В. І. Костенка. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим.

Було досліджено 9 курганів, що належали до скіфської культури IV ст. до н. е. Переважали одиночні поховання з малочисленним інвентарем. У цілому він є традиційним для пересічних скіфських моги́льників, що супроводжувалися предметами зброї: акінак, набори брон-

зових наконечників стріл, прикраси (намиста).

На даний час у складі моги́льника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості двома групами. Домінуючий курган заввишки – 2,5 м, діаметр – 60 м. Поверхня задернована, поли підрізані розорюванням. До нього примикають чотири невеликих насипи розмірами (висота/діаметр): 1/30 м; 0,5/20 м; 0,3/20 м та 0,3/16 м. Поверхні розорюються. Насипи сегментоподібної форми. За 0,35 км на захід знаходиться ще один курган, що заввишки – 0,5 м, діаметр – 40 м. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Курганы эпохи неолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартюшенко // *Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21.* 2. Березовець Д. Т. Розкопки курганного моги́льника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д. Т. Березовець // АП УРСР, 1960, т. IX. 3. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, А. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 4. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из моги́льников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // *Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987.* 5. Костенко В. П. Скифские моги́льники у с. Усть-Каменка Днепропетровской области / В. П. Костенко, С. Е. Мухомад // *Исследования по археологии Приднепровья. – Днепропетровск, 1990. – С. 96 – 106. 6. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського*

го району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКІ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.11. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на південний захід від центру села, за 1,5 км на північний схід від автодороги Грушівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі балок Стенинська та Грушівська, що впадають у р. Базавлук – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – дванадцять курганів, що розташовані на місцевості двома купчастими групами. Два домінуючих кургани заввишки – по 2 м, діаметри – по 60 м. Поверхні задерновані, поли підрізані розорюванням. Насипи сегментоподібної форми, в них – ями і нори лисиць. Репшта насипів мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 1,5/50 м; 1/40 м; два – по 0,5/30 м; два – по 0,5/20 м; три – по 0,3/20 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені,

поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. Поверхня метрового кургану задернована, тому що вкрита кам'яним панциром.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКІ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.12. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на північний захід від центру села, у лісосмузі та на ріллі, на вододілі балок Стенинська та безіменна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Входить до складу так званого Кам'янського курганного поля, що досліджувалося з другої половини ХХ ст. експедиціями ІА АН УРСР та ДДУ.

У складі могильника – вісімнадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ –

південь протяжністю 0,5 км, уздовж лісосмуги. Домінуючий курган заввишки – 6 м, діаметр – 120 м. Поверхня задернована, східна та західна поли підрізані розорюванням, по західній поли пролягає лісосмуга. Насип сегментоподібної форми. Менші насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,5/40 м; 1/30 м; 1/20 м; два – по 0,5/50 м; три – по 0,5/20 м; 0,5/10 м; вісім – по 0,3/20 м. Поверхні дев'яти курганів розорюються, восьми – задерновані, оскільки вкриті кам'яними панцирами, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми. По двох з них пролягає лісосмуга.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани епохи знеолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартошенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21. 2. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 3. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 4. Махню О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'яниці / О. В. Махню // АП УРСР, 1960, т. ІХ. 5. Технічна документація по встановленню меж території пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.13. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 4 км на захід від центру села, за 0,6 км на схід від залізниці, на ріллі, на вододілі балок Стенинська та безіменна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Входить до складу так званого Кам'янського курганного поля, що досліджувалося з другої половини ХХ ст. експедиціями ІА АН УРСР та ДДУ.

У складі могильника – сімнадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,8 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 1,5/20 м; 1,2/50 м; 1/40 м; 1/20 м; 1/16 м; 1/10 м; 0,5/30 м; два – по 0,5/20 м; шість – по 0,3/12 м; 0,3/10 м. У насипах восьми курганів виявлені виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд, поверхні задерновані. Поверхні дев'яти курганів розорюються, але на насипах зустрічається каміння, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани епохи знеолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яре-

менко, Д. В. Мартюшенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21. 2. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 3. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 4. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'янці / О. В. Махно // АП УРСР, 1960, т. ІХ. 5. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

31.14. Могильник курганий (археол.)

Розташований на відстані 0,7 км на північний схід від північної околиці села, на ріллі, за 1 км на північ від злиття річок Кам'янка та Базавлук, на першій надзаплавній терасі р. Кам'янка.

Виявлений у 1951 р. Нікопольською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно у складі курганного поля, що займало площу 700×500 м². Повторно обстежений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею імені Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою; у 1983, 1985, 1988 рр. – експедицією ДДУ під керівництвом В. І. Костенка; у

2007 р. – співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Частково досліджений.

У 1951 р. був частково досліджений експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно, а в 1983 – 1985 рр. – експедицією ДДУ під керівництвом В. І. Костенка. Ще в 1951 р. був досліджений курган доби бронзи. В ньому розкопали 24 поховання, 16 з яких належали до доби бронзи (катакомбна та зрубна КІО), решта – до сарматської культури. Всього за час досліджень на могильнику було розкопано 71 курган, що містили 83 поховання І ст. до н. е. – поч. II ст. н. е. Поховальні споруди могильника являли собою квадратні та прямокутні могильні ями з підбосм. Поховані лежали витягнуто на спині; їх супроводжував різноманітний інвентар: бронзові фібули, дископодібні дзеркала, дзеркала-підвіски, бронзові браслети, підвіски, зажими, амулети, залізні мечі з кільцеподібним навершям, довгі мечі без навершя, залізні вістря стріл, пряжки, скляні намиста, бісерні намиста, гончарний посуд. Аналіз знахідок дав змогу археологам припустити, що некрополь безперервно проіснував трохи більше одного століття. На початку II ст. племена аорсів були витіснені до берегів Дунаю племенами аланів.

На даному етапі існування в могильнику залишилося одинадцять недосліджених насипів, що розташо-

вані купчасто, зливаються полами. Три кургани досить великі – вони заввишки 3 м та два – по 2,5 м, діаметри – 70 м та два – по 40 м. Поверхні задерновані, у насипах – нори лисиць та борсуків. Насипи напівсферичної форми. Менші кургани мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,5/20 м; 0,3/20 м; 0,3/16 м; три – по 0,3/12 м, два – по 0,3/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Аджерела та література: 1. Андросов А. В. Кургани епохи знеолита – бронзового века Каменского поля / А. В. Андросов, П. П. Яременко, Д. В. Мартюшенко // Исследования по археологии Поднепровья. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1990. – С 4 – 21. 2. Вязьмитина М. П. Раскопки сарматских могильников на юге УССР / М. П. Вязьмитина // КСИЛ АН УССР. – К. – 1955. – Вып. 4. – С. 72 – 74. 3. Добровольский А. В. Археологические исследования на территории строительства Каховской ГЭС в 1951 г. / А. В. Добровольский // КСИЛ АН УССР. – К. – 1952. – Вып. 1. – С. 8 – 14. 4. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 5. Костенко В. П. Сарматские погребения с оружием из могильников у с. Усть-Каменка на Нижнем Днепре / В. П. Костенко, П. Н. Безручко, Е. В. Хорошкова // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. – Днепропетровск, 1987. 6. Костенко В. П. Сарматы в низовьях Днепра в первые века н. э. / В. П. Костенко // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тезисы докладов юбилейной конференции. Ч. 2. – Херсон, 1990. 7. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'яниці / О. В. Махно // АП УРСР, 1960, т. IX. 8. Симоненко А. В.

Сарматские всадники Северного Причерноморья / А. В. Симоненко. – Санкт-Петербург, 2009. 9. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Ленінської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0107.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

31.15. Поселення, бронзовий вік, 2 тис. до н. е. (археол.)

Розташоване на південно-східній околиці села, на лівому схилі балки.

Виявлене в 1969 р. археологом І. М. Єліновим. Недосліджене.

На площі 20×150 м, на глибині 0,6 м від поверхні простежується культурний шар з фрагментами кераміки доби пізньої бронзи та кістки тварин.

Лариса Чурилова

31.16. Поселення, ранній залізний вік, I тис. до н. е. (археол.)

Розташоване на південно-східному схилі мису, який створений злиттям річок Базавлук та Кам'янка.

Виявлене в 1951 р. Нікопольською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом О. В. Махно. Частково досліджене.

Площа поселення – 500×300 м; культурний шар простежується на глибині 0,2 – 0,6 м. Розкопками виявлені три напівземлянки та декілька

господарських ям доби пізньої бронзи та наземне житло скіфського часу. Серед знахідок зустрічається ліпна кераміка, прикрашена валиком, кістки домашніх тварин та фрагменти античних амфор.

Література: 1. Махно О. В. Розкопки пам'яток епохи бронзи та сарматського часу в Усть-Кам'янці / О. В. Махно // АП УРСР, 1960, т. IX. – С. 14 – 38.

Лариса Чурилова

31.17. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Усть-Кам'янка. Братська могила радянських воїнів

Біля входу на нове кладовище, ліворуч.

Поховані 23 воїни 35-ї та 57-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які загинули в боях при звільненні села від гітлерівських військ 6 лютого 1944 р. Відомо 22 прізвища.

В рамках проведення Нікопольсько-Криворізької наступальної операції підрозділи 35-ї (генерал-майор І. Я. Кулагін) та 57-ї (генерал-майор А. Д. Шеменков) гвардійських стрі-

лецьких дивізій 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) на початку лютого 1944 р. вийшли до села Усть-Кам'янка та нав'язали бій противнику. Сутички з гітлерівцями у цьому районі тривали до 14 лютого 1944 р., коли гвардійцям вдалося відсунути противника на південний захід. Воїни, які загинули в цих боях, були поховані в братській могилі на старому сільському кладовищі.

У 1963 р. на могилі за ініціативи жителів села встановили обеліск. У квітні 1975 р. останки радянських воїнів перепоховали на новому сільському кладовищі, а на могилі, що являє собою земляний пагорб, оточений цегляним бордюром, вертикально розмістили велику гранітну плиту з інформаційним текстом та прізвищами 18 похованих. У 2000-х рр. на плиті викарбували ще 4 прізвища.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, стр. 254, арк. 4 – 25. 2. Окупаційний режим на Дніпропетровщині в хронологічних довідках місцевих органів влади 1941 – 1944. – Дніпропетровськ: Герда, 2010. – С. 12 – 14.

Грига Нікітіна

32. Червона Колона, с.

32.1. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Червона Колона. Братська могила радянських воїнів

На сільському кладовищі, за 80 – 100 м ліворуч від входу, у другому ряду.

У могилі поховані радянські воїни 27-ї та 74-ї гвардійських стрілецьких дивізій, які померли від ран наприкінці січня – на початку лютого 1944 р. Кількість похованих та прізвища невідомі.

Наприкінці січня 1944 р. поблизу с. Червона Колона, де проходила лінія фронту на той час, діяли підрозділи 27-ї (генерал-майор В. С. Глебов) та 74-ї (полковник Д. Є. Баканов) гвардійських стрілецьких дивізій 29-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-лейтенант Я. С. Фоканов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський).

Бійців, поранених у боях, розміщували в сільських хатах. Так, напри-

кінці січня 1944 р. у будинок, де мешкала сім'я Залюбівських, принесли 2 поранених воїнів, які наступного дня померли від отриманих поранень і були поховані в кінці городу. На початку лютого 1944 р. на сільському кладовищі поховали 11 гвардійців, які померли від ран у будинку сім'ї Денисенків. До цієї ж могили перенесли також останки 2 воїнів, похованих на городі сім'ї Залюбівських. Всього у могилі було поховано 13 осіб.

Навесні 1955 р. відбулося перепоховання воїнів до сусіднього села – Новоолексіївки (Софіївський район). Проте частина останків так і залишилася у могилі, бо за свідченнями очевидців подій, мешканці с. Червона Колона не дозволили забрати всіх похованих. Наразі немає можливості з'ясувати точну кількість похованих у даній могилі та їхні прізвища.

Наприкінці 1950-х рр. могильний пагорб помістили у металевий надгробок (1,86×0,66–0,57 м), а в узголів'ї на цегляній тинькованій основі (0,87×0,3 м) встановили металевий пілон (висота – 1, 26 м) у вигляді зрізаного променя. Територію пам'ятки (2,8×2,8 м) огородили ланцюгом, що укріплений на невисоких стовпчиках.

Джерела та література: 1. Анкета опитування свідка подій С. М. Карацук (Залюбівської) від 10.01.2012 // Архів ДОЦОІКЛ. 2. Анкета опитування свідка подій А. С. Яценка від 10.01.2012 // Архів ДОЦОІКЛ.

Оксана Колесник

33. Червоний Запорожець, с-ще

33.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 4,5 км на захід від центру селища, на ріллі, на вододілі балок Водяненка та Горнаджина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,7 м, діаметр – 30 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми. На поверхні виявлені гранітні та вапнякові виходи підкурганних поховальних споруд. З південно-східної сторони кургану знаходиться п'ять жовтих плям від материкових викидів повністю розораних курганів.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

33.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на захід від центру селища, на ріллі, на вододілі двох безіменних балок, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробіт-

ником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,9 м, діаметр – 26 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

33.3. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2 км на південний захід від центру селища, на ріллі, на вододільному плато балок Водяненка та безіменна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1,8/50 м; 1,2/30 м та 0,2/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені,

поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

33.4. Могильник курганий «Могила Гостра» (археол.)

Розташований на відстані 3,5 км на захід – південний захід від центру селища, по обидва боки лісосмути, на ріллі, на вододілі балок Горнаджина та Водяненська, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Голубчик та А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – сім курганів, що розташовані на місцевості двома групами по вісі схід – захід. У східній групі знаходяться три кургани. Домінуючий насип заввишки – 5 м, діаметр – 60 м. Поверхня задернована, по північній полі пролягає лісосмуга, південна пола високо підризна

розорюванням. На вершині встановлений знак триангуляції, а по поверхні прокладена геодезична траншея, вириті ями та нори. Два менших кургани заввишки – 2 м (поверхня розорюється) та 0,5 м (задернований), діаметри – 54 м та 30 м. Західна група складається з чотирьох курганів. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 1,6/40 м; 0,3/20 м та 0,1/10 м. Тільки поверхня південного кургану, що заввишки 1,6 м, задернована, інші – розорюються. Вершини сплюснені, поли розтягнуті. Найбільший курган має напівсферичну форму, всі інші – сегментоподібні.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

34. Червоний Тік, с.

34.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2 км на північний схід від центру села, за 0,7 км на північ від північно-східної околиці села, на ріллі, на вододілі балок Водяненська та Водяна, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 2 м, діаметр – 30 м. Вершина задернована, решта поверхня розорюється, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

34.2. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,5 км на північ від центру села, по обидва боки дороги Червоний Тік – Червоний Запорожець, на ріллі, на вододільному плато балок Водяна та Водяненька, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1974 р. археологом І. М. Єліновим. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані по вісі північний схід – захід на відстані 0,25 км один від одного. Кургани заввишки – 0,5 м та 0,4 м, діаметри – 14 м та 30 м. Насипи сегментоподібної форми. Більший із кур-

ганів розораний, його західна пола межує зі смугою відводу дороги. На поверхні меншого – виходи кам'яних підкурганних поховальних споруд, тому поверхня задернована, підорюються тільки поли.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

34.3. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 1,5 км на південний схід від центру села, за 1 км на північний схід від автодороги Апостолове – Грушівка, на ріллі, на вододілі балок Водяна та безіменна, що впадають у р. Кам'янка (притоку р. Базавлук), та б. Жолобок, що впадає в б. Березнегувата (притоку р. Дніпро).

Виявлена в 1974 р. археологом І. М. Єліновим. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по умовній вісі північ – південь. Домінуючий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 30 м. Поверхня задернована, на ній ростуть дерева, поли підорюються. На західному схилі насипу виявлена гранітна брила 0,45 м у поперечнику. Другий за

розмірами курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 30 м. Вершина задернована, поли розорюються. На поверхні виявлені гранітні фрагменти кромлеху завдовжки до 0,5 м; зі східного боку в насипу присутні оголені фрагменти крєпиди. Два менші кургани заввишки – 1,2 м та 0,6 м, діаметри – 30 м та 24 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

34.4. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2 км на північ від центру села, за 0,3 км на захід від дороги Грушівка – Апостолове, на ріллі, на вододілі балок Водяна, що впадає в р. Кам'янка (притока р. Базавлук), та Жолобок, що впадає в б. Березнегувата (притока р. Дніпро).

Виявлена в 1974 р. археологом І. М. Єліновим. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – чотири кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід. Домінуючий курган заввишки – 3,5 м, діаметр – 50 м. Поверхня задернова-

на, західна частина руйнується лісо-смугою і ґрунтовою дорогою, східна пола високо підрізана розорюванням. Другий за розмірами курган заввишки – 1 м, діаметр – 40 м; примикає до лісосмуги, по його західній полі пролягає ґрунтова дорога. Поверхня розорюється. Між ними розташовані два менших кургани, заввишки – 0,4 м та 0,2 м, діаметри – по 30 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

34.5. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,5 км на північний схід від центру села, за 0,7 км на північ від північно-східної околиці села, на ріллі, на вододільному плато балок Водяна та Водяненська, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані по вісі північний схід – південний захід. У північно-східній частині групи – 2 кургани, а третій

знаходиться на відстані 0,18 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 1/30 м; 0,4/16 м та 0,1/14 м. Поверхня більшого розорюється, на ній – незначна кількість уламків граніту. Менші кургани зливаються полами. Вершини задерновані – на них виходить кам'яних підкурганних поховальних споруд. Поля розорюються. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

34.6. Моги́льник курганний (археол.)

Розташований на відстані 3 – 5 км на північний захід від центру села, праворуч дороги Червоний Тік – Апостолове, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (притока р. Базавлук) та б. Вшива, що в неї впадає, у верхів'ях балок Водяненко та Горнаджина.

Виявлений у 1974 р. археологом І. М. Єліновим. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі моги́льника – чотирнадцять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний захід – південь протяжністю 2,3 км. Насипи мають такі розміри від-

повідно до порядку зменшення (висота/діаметр): два – по 4/90 м; 4/70 м; 3/60 м; 2,5/50 м; два – по 2/50 м; 2/40 м; 1,5/40 м; 1,3/40 м; 1,2/44 м; 1/40 м; два – по 0,3/10 м. Поверхні чотириметрових насипів задерновані, по західних і південній полах пролягають лісосмуги. Всі інші насипи розорюються, їхні вершини сплюснені. Найменші кургани ледь видніються на сучасній поверхні. Насипи сегментоподібної форми. У центрі кургану, що заввишки 2 м і знаходиться на північно-західному краю ланцюжка, виявлена кам'яна стела.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

Лариса Чурилова

34.7. Моги́льник курганний (археол.)

Розташований на відстані 2,2 км на північний захід від центру села, на ріллі, на вододілі балок Водянка та Водяненко, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі моги́льника – п'ять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі схід – захід, злива-

ються полами. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,6/30 м; 0,3/10 м; 0,2/14 м; 0,2/12 м; 0,2/10 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Насипи сегментоподібної форми. Ледь видніються на сучасній поверхні. На одному з найменших курганів виявлені фрагменти амфори та виходи вапнякових підкурганних поховальних споруд.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

34.8. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 1,7 км на схід від центру села, праворуч дороги Червоний Тік – Токівське, на ріллі, на вододілі балок Водяна та Каштанка, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – тринадцять курганів, що розташовані на місцевості переривистим ланцюжком по вісі північний схід – південний захід; могильник складається з трьох умовних груп. У північній групі – п'ять курганів, що мають такі

розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 0,6/24 м; 0,5/34 м; 0,2/30 м та два – по 0,2/20 м. Поверхні двох більших курганів задерновані, поли підорюються; менші – розорюються повністю. На вершині насипу, що заввишки 0,5 м, знаходиться гранітна стела розмірами 1,1×0,6×0,25 м. До центральної групи могильника належать три кургани, що заввишки – 1,2 м, 0,2 м та 0,1 м, діаметри – 40 м, 20 м та 14 м. Більший насип задернований, інші – розорюються. У південній частині могильника розташовані п'ять курганів, що мають такі розміри (висота/діаметр): 0,3/20 м; 0,3/18 м; три – по 0,2/16 м. Поверхні розорюються, вершини сплюснені. Ледь видніються на сучасній поверхні. На всіх курганах виявлені виходи гранітних підкурганних поховальних споруд. Усі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Токівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0112.

Наталія Жарінова

34.9. Братська могила радянських воїнів (іст.)

Село Червоний Тік. Братська могила радянських воїнів

Біля школи та колишньої контори радгоспу.

Поховані воїни 100-го та 101-го гвардійських стрілецьких полків 35-ї гвардійської стрілецької дивізії, які загинули на початку лютого 1944 р. під час звільнення села Червоний Кут (нині – Червоний Тік) від гітлерівських військ. Кількість похованих невідома. Відомо 44 прізвища.

У рамках проведення Нікопольсько-Криворізької наступальної операції підрозділи 35-ї гвардійської стрілецької дивізії (генерал-майор І. Я. Кулагін) 4-го гвардійського стрілецького корпусу (генерал-майор В. А. Глазунов) 8-ї гвардійської армії (генерал-полковник В. І. Чуйков) 3-го Українського фронту (генерал армії Р. Я. Малиновський) 3 лютого 1944 р. вийшли до північно-східної околиці села Червоний Кут. Гвардійцям удалося відразу ж відсунути противника на південний захід. Воїни, які загинули в цих боях, були поховані в 2 братських могилах поблизу школи.

Після війни на могилах установили тимчасові обеліски, які в 1967 р. замінили на залізобетонну скульптуру воїна, який припав на одне коліно. Під час ремонтних робіт у 1970 р. дві братські могили об'єднали в одну, а на надгробку розмістили 2 гранітні меморіальні плити з відомими прізвищами похованих та 25 земляків, які загинули на фронтах Другої світової війни.

Джерела та література: 1. ЦАМО РФ, ф. 345, оп. 5487, сфр. 172, арк. 168. 2. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 / М. А. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – С. 490, 523.

Ірина Нікітіна

35. Шевченко, с.

35.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,3 км на північний захід від північної околиці села, на ріллі, на великому вододільному плато річок Інгулець, Кам'янка та Базавлук – приток р. Дніпро, територія урочища Пади Грочани.

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 20 м. Поверхня

розорюється, поли розтягнуті. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Володимирівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0105.

Наталія Жарінова
Лариса Чурилова

35.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2 км на північний захід від північної околиці села, на вододілі балок Калагеля, що впадає в водосховище, та Донська, що впадає в балку Чмихова – притоку б. Ковалева та б. Донська Кобилина (притока р. Інгулець).

Виявлений у 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1 м, діаметр – 38 м. Поверхня задернована, насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН Укра-

їни, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Володимирівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0105.

Антон Фірстов
Лариса Чурилова

35.3. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,5 км на південний захід від околиці села, на вододілі балок Калагеля, що впадає в водосховище, та Донська, що впадає в балку Чмихова – притоку б. Ковалева та б. Донська Кобилина (притока р. Інгулець).

Виявлена в 1982 р. археологом Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького А. М. Чуриловою. Повторно обстежена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі схід – захід на відстані 0,055 км один від одного. Насипи заввишки – 1,9 м та 0,4 м, діаметри – 100 м та 52 м. Між курганами в напрямку північ – південь пролягають лісосмуга та ґрунтова дорога. З півдня в напрямку схід – захід прокладено канал системи водозрошення. Поверхні курганів розорюються. Насипи сегментоподібної форми, вершини сплюснені, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 7. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Володимирівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0105.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36. Широчани, с.

36.1. Курган (археол.)

Розташований на відстані 8 км на північний схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчикта Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,5 м, діаметр – 46 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми. По східній полі пролягає лісосмуга.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради

Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

36.2. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2,3 км на північний схід від центру села, на вододілі балок Симонова та безіменної, що впадають у річку Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчикта Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,9 м, діаметр – 84 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті. Біля південної поли кургану в напрямку схід – захід пролягають лісосмуга та ґрунтова дорога.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36.3. Курган (археол.)

Розташований на відстані 1 км на північний схід від північної околиці села, на вододілі балок Симонова та безіменної, що впадають у річку Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчикта Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,7 м, діаметр – 80 м. Насип сегментоподібної форми. Поверхня розорюється, вершина сплюснена, поли розтягнуті.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦІ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36.4. Курган (археол.)

Розташований у південній частині села, на кладовищі, на схилі першої тераси р. Кам'янка, що впадає в р. Базавлук – притоку р. Дніпро.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчикта Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,8 м, діаметр – 44 м. Поверхня задернована, насип сегментоподібної форми. В насипу влаштовані сучасні поховання.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦІ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36.5. Курган (археол.)

Розташований біля західної околиці села, вул. Свердлова, на схилі вододілу балок Вовча та Сорочина, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного му-

зею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 0,5 м, діаметр – 50 м. Насип був деформований під час будівництва господарського двору та прокладання в 1982 р. газопроводу. На східній полі кургану розташований вказівник газопроводу, що має вигляд металевого стовпа жовтого кольору.

Джерела: 1. Елинова Л. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / Л. П. Елинова, Л. Н. Голубчик, Л. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36.6. Курган (археол.)

Розташований на відстані 2 км на схід від центру села, на ріллі, на вододілі балок Жидівська та безіменної, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-

культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

Поодинокий курган заввишки – 1,8 м, діаметр – 52 м. Поверхня розорюється, поли розтягнуті, вершина сплюснена. Насип сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Наталія Жарінова

36.7. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 0,4 км на захід від північно-західної околиці села, на вододілі балок Вовча та Сорочина, що впадають у річку Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена в 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежена в 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – два кургани, що розташовані на місцевості по вісі північний захід – південний схід на відстані 0,105 км один від одного. Насипи заввишки – 1,8 м та 0,4 м, діаметри – 56 м та 22 м. Біля південної поли більшого кургану в напрямку південний схід –

північний захід пролягають ґрунтова дорога та лісосмуга. Поверхні розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепропетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Антон Фірстов
Лариса Чурилова*

36.8. Курганна група (археол.)

Розташована на відстані 2,5 км на захід від центру села, на вододілі балок Вовча та Таранова, що впадають у р. Кам'янка – притоку р. Базавлук.

Виявлена у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей А. І. Фірстовим. Недосліджена.

У складі групи – три кургани, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північний захід – південний схід. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 2,6/50 м; 1,5/40 м та 1,3/28 м. Поверхня більшого кургану задернована, решта – розорюється, їхні вершини сплюснені, поли роз-

тягнуті. Всі насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

Антон Фірстов

36.9. Могильник курганний (археол.)

Розташований на відстані 5,8 км на північний схід від центру села, на ріллі, на вододілі р. Кам'янка (впадає в р. Базавлук) та її притоки – р. Жовтенька.

Виявлений у 1982 р. археологами Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького Л. М. Голубчик та Л. М. Чуриловою. Повторно обстежений у 2007 р. співробітником Дніпропетровського обласного центру з охорони історико-культурних цінностей В. В. Тітовим. Недосліджений.

У складі могильника – десять курганів, що розташовані на місцевості ланцюжком по вісі північ – південь протяжністю 0,9 км. Насипи мають такі розміри відповідно до порядку зменшення (висота/діаметр): 5,7/122 м; 4,2/74 м; 2/44 м; 1,8/62 м; 1/32 м; 0,7/46 м; 0,5/38 м; 0,4/44 м; 0,3/32 м; 0,3/30 м. Поверхні чотирьох найбільших курганів задерновані, поли підорюються. На пів-

денному схилі домінуючого кургану – грабіжницька яма і вивернута плита перекриття поховання. Насипи напівсферичної форми. Поверхні менших курганів розорюються, вершини сплюснені, поли розтягнуті. Насипи сегментоподібної форми.

Джерела: 1. Елинова А. П. Отчет о разведках Днепрпетровского исторического музея в 1981 – 1982 гг. / А. П. Елинова, А. Н. Голубчик, А. Н. Чурилова // НА ІА НАН України, ф. експ. 1982/125, р. 1, с. 1. 2. Технічна документація по встановленню меж територій пам'яток археології на землях Михайлівської сільської ради Апостолівського району Дніпропетровської області // Архів ДОЦОІКЦ, інв. № 0109.

*Наталія Жарінова
Лариса Чурилова*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АП УРСР – Археологічні пам'ятки УРСР.
ВАТ – Відкрите акціонерне товариство.
ГЛП – госпіталь для легкопоранених.
ДДУ – Дніпропетровський державний університет (нині – Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара).
ДООІКЦ – Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей.
ІА АН УРСР – Інститут археології Академії наук УРСР.
КІО – культурно-історична область.
КСИА АН УССР – Краткие сообщения Института Археологии Академии наук УССР.
ЛЕМ – лінія електромережі.
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР (журнал).
МСБ – медико-санітарний батальйон.
МТС – машинно-тракторна станція.
МТФ – молочно-тваринницька ферма.
НА ІА НАН України – Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук України.
СШ – середня школа.
ТЕС – теплова електростанція.
ТППГ – терапевтичний польовий пересувний госпіталь.
УРЕ АН УРСР – Українська радянська енциклопедія Академії наук УРСР.
ФЗУ – фабрично-заводське училище.
ХППГ – хірургічний польовий пересувний госпіталь.
ЦАМО РФ – Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації.

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

«А»

Австрія
Азовська, губернія
Андрюшина, б.
Апостолівський, район
Апостолівщина
Апостолове, м.
Апостолове, станція
Архангельська, область
Афганістан

«Б»

Базавлук, о.
Базавлук, р.
Базавлук, с.
Базавлук, станція
Базавлуцька Кам'янка, с.
Базавлуцька Січ
Базавлуцькі плавні
Базавлучок, р.
Бакай, урочище
Бейкуш, лиман
Березнегувата, б.
Берислав, м.
Бериславський, район
Білі Криниці, слобода
Білозерка, р.
Блакитне, слобода
Болгарія
Борисфен, р.
Бородаївка, с.
Боспорське царство
Брацлавщина
Брянська, область
Бузиновата, б.
Бузько-Дністровський лісовий степ

«В»

Василівка (Кущинова), с.
Василівський, район
Васильківський, район
Велика Вошва, р.
Велика Костромка, с.
Велике князівство Литовське (ВКЛ)
Великий Луг
Великий Удол, с.
Великопетиський, район
Веригіно, с.
Верхньодніпровський, район
Весела Дача
Ветлужський, район
Високопільський, район
Висунь, р.
Вільне, с.
Вовча, б.
Водяна, б.
Водяненко, б.
Вознесенська, губернія
Волгоградська, область
Володимирівка, с.
Володимирівське, поселення
Вонюча, б.
Воскресенське, с.
Вошва (Вшива), б.
Вошва, р.
Вошиве, с.
Вшивий, яр

«Г»

Галаганка, б.
Герри
Геррос, р.
Горіхове, с.
Горьківська, область
Горнаджина, б.

Гранітне, с-ще
Григорівка (Петровське), с.
Грушевий Кут (Грушівський Кут), с.
Грушівка, с.
Грушівська, б.

«Д»

Давидів Брід, слобода
Дніпро, р.
Дніпровські плавні
Дніпродзержинськ, м.
Дніпропетровськ, м.
Дніпропетровська, область (Дніпропетровщина)
Дніпропетровський генеральний округ
Довгинцеве
Долгорукова, с.
Домоткань, р.
Донська, б.
Донська Кобильна, б.
Дубки, станція
Дубова, б.

«Є»

Євразія
Єжовськ, смт
Єжовський, район
Єксампей
Єлизаветпілля, с.
Єлисаветградський, повіт

«Ж»

Жидівська, б.
Жовта, р.
Жовте, с.
Жовтенька, р.
Жовті Води, р.
Жовтокам'янка (Жовто-Кам'янка), с.
Жовтокам'янка, станція

Жолобок, б.
Журавлинський, лиман

«З»

Запоріжжя, м.
Запорізька, область
Запорізьке, с.
Запорожжя
Запорозька Січ
Західна Україна
Зеленодольськ, м.
Зеленодольське, водосховище
Златоустинівське (Златоустове), с.
Золота Балка, с.

«І»

Іванівка, с.
Іванівська, область
Інгулець, р.
Інгульська, паланка

«К»

Казанка, с.
Калаглея, б.
Калантаєво, с.
Калинівка, с.
Каменська Січ
Кам'янка, р.
Кам'янка, с.
Кам'янка, слобода
Кам'янка-Костянтинівка (Кам'янка-Константинівка), с.
Канада
Канівщина
Капулівка, с.
Катеринівка, с.
Катеринослав, м.
Катеринославська, губернія
Катеринославське, намісництво

Катеринославщина
Каховське, водосховище
Каштанка, б.
Київська, губернія
Київщина
Кінська, р.
Кінські плавні
Кіровоград, м.
Кіровоградська, область
Кічкас
Кіш
Клинці, с-ще
Ковалева, б.
Кодацька, паланка
Козенювата, б.
Кондріна, б.
Косіорівський, район
Косіорове, смт
Костромка, с.
Кравці, с.
Кресівське, водосховище
Крива, б.
Кривий Ріг, м.
Криворізький, земельний повіт
Криворізький, повіт
Криворізький, район
Крим
Кринична, б.
Кронау, колонія
Кротова, б.
Кругенька, б.
Крюківський, шлях
Крюкове, с.
Кубань
Куг, с.
Кутянське, лісництво
Куцеволівка, с.

«Л»

Ленінське, с.
Литвинова, б.
Лівобережна Україна
Лопатиха, р.
Лоц-Кам'янка

«М»

Магдалинівський, район
Мазурчина, б.
Мала Воронцовка, с.
Мала Костромка, с.
Мала Мясиха, с.
Мала Хортиця, о.
Маріїнське, с.
Маріуполь, м.
Мар'янська, затока
Мар'янське, с.
Матишево, с.
Мерлінове, с.
Микитин Ріг
Миколаїв, м.
Миколаївська, губернія
Милове, с.
Михайлівка, с.
Михайлівський, район
Михайло-Заводське, с.
Москва, м.
Московська Мокра, р.
Московська Суха, р.
Мюнхен, м.

«Н»

Набережне
Нива Трудова, с.
Нижнє Подніпров'я (Пониззя Дніпра)
Нижньодніпровськ

Нікополь, м.
Нікопольський, район
Німеччина
Нова Січ
Нова Тарасівка, с.
Новий Кодак
Новий Ульм, м.
Ново-Пилипівка, с.
Нововоронцовський, район
Новоіванівка, с.
Новомар'янівка, с.
Новоросійська, губернія
Новосеменівка, с.

«О»

Одеса, м.
Олександрівка (Долгорукова), с.
Олександрівськ, м.
Олександрійський, повіт
Оленівське, с.
Ольвія
Онуфрієвський, район
Орлова, б.
Осокорівка, б.
Острів, ур.
Отвершек, б.

«П»

Павлоград, м.
Перевізька, паланка
Переселенець, с.
Перше Травня, с.
Південне, водосховище
Північне Причорномор'я
Північно-Західне Причорномор'я
Піддубне, с.
Підпільна, р.
Підпільненська Січ

Підстепна, станція
Підстепнянський, кар'єр
Покровське, с.
Полтавська, губернія
Попова, б.
Правобережна Україна
Придунав'я
Прима, б.
Причорноморська, низовина
Причорноморський середньостеповий край
П'ятихатки, м.

«Р»

Радіонівка, с.
Ракова, слобода
Репетина, б.
Рибача, б.
Рим, Римська імперія
Річ Посполита
Рогачик, р.
Розколушинська, б.
Російська імперія
Росія
Ростовська, область
Руднянський, район
Румунія

«С»

Саксагань, р.
Самоткань, р.
Сергіївка, с.
Середньостепова зона
Сибір
Симонова, б.
Січ
Скарбна, р.
Скіфія, Степова Скіфія
Слов'янськ

Смоленськ, м.
Солдатське, с.
Солонянський район
Сорочина, б.
Софіївка, с.
Софіївський, район
СРСР, Радянський Союз
Старі Кодаки
Стенинська, б..
Степове Подніпров'я
Східна Європа
Східноєвропейська ландшафтна країна

«Т»

Таврійська, губернія
Таврія
Таранова, б.
Тарасо-Григорівка, с.
Ташкент, м.
Тернівка, б.
Тернівка, слобода
Тернувата, б.
Тік, с-ще
Тік, станція
Тіра
Токівське, с-ще
Токівський, водоспад (водоспад Калнишевського)
Токівський, кар'єр
Томаківка, о.
Томаківка, р.
Тригубове, с.
Туреччина

«У»

Україна
Українка, с.
Українка, с-ще
Усть-Кам'янка, с.

«Ф»

Фонтан (Ярошевська), с.

Фракія

Фюрстенталь, колонія

«Х»

Харків, м.

Херсон, м.

Херсонес

Херсонська, область (Херсонщина)

Херсонська, провінція

Херсонський, повіт

Херсонщина

Холодна, б.

Хомутець, м.

«Ц»

Центральна Європа

«Ч»

Чабанка, б.

Чаплинське, урочище

Чебанка, б.

Червона Зірка

Червоний Запорожець, с-ще

Червоний Тік, с.

Черкащина

Чернігівська, губернія

Чмихова, б.

Чорне море

Чортомлик, о.

Чортомлик, р.

«Ш»

Шахти, м.

Шевченко, с.

Широка, б.

Широке, с.

Широківський, район

Широчани, с.

Шмиглова, б.

Шолохове

Шолоховське, водосховище

Шуйський, район

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

«А»

Абрамов С. І.
Алексєєв А. Ю.
Андросов А. В.
Антонов-Овсієнко В. О.
Апостол Д. П.
Апостол М. Д.
Аріант
Артамонов М. І.
Артеменко О.
Афанасьєв-Чужбинський О. С.

«Б»

Баканов Д. Є.
Барбович І. Г.
Бахирєв В. М.
Бєлялов В. Г.
Бєрезанська С. С.
Бєрезовець Д. Т.
Бєльський М.
Бліфельд Д. І.
Бобрук С. А.
Бондарук А. І.
Бонько В. С.
Боплан Г. А.
Брайлян Ф. В.
Бульба-Боровець Т.
Бунятян К. Т.
Бурлаков С.

«В»

Вагін А. І.
Веселовський М. І.
Вишиваний В.
Вірьовка
Власенко О. М.

Вовк Д. Г.
Волкобой С. С.
Волошинов Я. П.
Волчак Н. К.
Воронцова-Дашкова
Воротинцев
Врангель П. М.
Вяземська О. М.
Вяземський О. О.

«Г»

Габрич В.
Габсбург В.
Гавриїл (Розанов)
Геракл
Геродот
Гіржев С. І.
Глаголев В. В.
Глазунов В. А.
Глебов В. С.
Голуб О.
Голубчик Л. М.
Гомер
Городцов В. О.
Граков Б. М.
Григор'єв М. О.
Грищенко І. В.

«Д»

Давидов В. Д.
Давидов Д. В.
Даниленко В. М.
Денікін А. І.
Добровольський А. В.
Довженко О. П.
Долотій М.
Дорошенко М.

«Є»

Єжов М. І.
Єлінов І. М.

«Ж»

Жарінова Н. М.
Жмайло М.

«З»

Забелін І. Є.
Зуєв В. Ф.

«І»

Іконніков М. О.
Іллінська В. А.
Іов І. П.

«К»

Калнишевський П.
Карамишев Г. П.
Карастоянов І. І.
Кашперенінов І. Д.
Кашпуров П. А.
Кащев О. Т.
Кирилов П.
Кішка С.
Клімашкін О. Ф.
Коваленко В.
Коваленко С. М.
Ковальова І. Ф.
Колесник О. С.
Колчук Ф. С.
Корж В.
Корнілов
Косіор С. В.
Костенко В. І.
Котін Ж. Я.
Котов Г. П.

Кочергін І. О.
Кривокінь
Крилова Л. П.
Куксін Н. Н.
Кулагін І. Я.
Купріянов Д. А.
Курочкіна (Макаренко) М. Д.
Кухарев Г. Є.

«Л»

Лебідь Г. Г.
Лелека Я.
Липштва Н. Ю.
Лібкнехт К.
Лозанович Л. М.
Луцький О.
Лясота Е.

«М»

Макаренко І. А.
Малиновський В.
Малиновський Р. Я.
Маріна З. П.
Мартінова С. М.
Масло С. Д.
Махно О. В.
Мелюкова А. І.
Мерлін
Миронов П. К.
Мишецький С.
Міннз Є.
Міхевичев М. Г.
Мозолевський Б. М.
Монахов Д. П.
Муравйов І. І.
Муравйов І. М.
Муравйов М. І.
Муравйов С. І.
Мурзін В. Ю.

«Н»

Надеждін М.
Наливайко С.
Нансен Ф.
Нирко О. Ф.
Нікітіна І. В.
Ніколова А. В.
Новицький Я. П.

«О»

Овечко К. Г.
Остроух

«П»

Павленко О. К.
Павло І
Павлов І. П.
Панченко Г. П.
Пархоменко О. Я.
Петровський Г. І.
Підлигайло Л. Д.
Плетньова С. А.
Плющенко С. О.
Полін С. В.
Поляков В. Г.
Постишев П. П.
Пуппо І.

«Р»

Раєвський Д. С.
Рассамакін Ю. Я.
Рибakov Б. А.
Ричков М. О.
Родимцев О. І.
Рожков В. П.
Романов М. М.
Ромашко В. А.
Ромашко О. В.

Рудольф П
Рутковська О. В.
Рябишев Д. І.
Рябченко Л. Я.

«С»

Савченко В.
Сагайдачний П.
Сагалатий Л. М.
Сакулін І. І.
Самойленко Л. Г.
Самоквасов Д. Я.
Самотуга С.
Сашегін І. В.
Сафонов І. Ф.
Семенко Ю. С.
Середа Г. Л.
Симонович Е. О.
Синельников М. В.
Синельников О. М.
Скальковський А. О.
Скоропадський П. П.
Соколов В. В.
Солянка Т. Ф.
Спіцин О. О.
Стена П. П.
Столипін П. А.
Судець В. О.

«Т»

Тереножкін О. І.
Терещенко А. В.
Тернова К.
Тесленко Д. Л.
Тиханов П. Я.
Тітов В. В.
Тітов В. Т.
Товмаш Ф. О.
Толстіков О. В.

«У»

Утвенко О. І.

«Ф»

Фартушний Д. В.
Федоров-Давидов Г. А.
Федорович Т.
Фірстов А. І.
Фоканов Я. С.
Фомиченко С. М.

«Х»

Худоба Ф. В.

«Ц»

Цимлякова Т. М.

«Ч»

Чариков Г. Г.
Чемерис В.
Черненко Ф. А.
Черняк Д. А.
Чирич А. М.
Чорба Є. М.
Чорба М. І.
Чуйков В. І.
Чурилова Л. М.
Чхану М. А.

«Ш»

Шакурський К. М.
Шалобудов В. М.
Шейміна Н. М.
Шеменков А. Д.
Шерстюк С.
Шитов В. В.
Шльомін І. Т.
Штігліц А. І.
Штігліц М. І.
Штігліц О.

«Щ»

Щербак В. О.

«Я»

Яблонський М. Я.
Яворницький Д. І.
Яценко І. В.

ВИДОВИЙ ПОКАЖЧИК

АРХЕОЛОГІЯ

1. АПОСТОЛОВЕ, М.

1.1.	Курган	73
1.2.	Курган	73
1.3.	Курганна група	73
1.4.	Курганна група «Могила Баба»	74
1.5.	Курганна група	74
1.6.	Курганна група	75

2. ВЕЛИКА КОСТРОМКА, С.

2.1.	Курган	87
2.2.	Курган	87
2.3.	Курганна група	87
2.4.	Курганна група	88
2.5.	Курганна група	88
2.6.	Курганна група	89
2.7.	Курганна група «Могили Мазикіни»	89
2.8.	Курганна група	90
2.9.	Курганна група	90
2.10.	Могильник курганний	91
2.11.	Могильник курганний	91
2.12.	Могильник курганний	91

3. ВІЛЬНЕ, С.

3.1.	Курган	97
3.2.	Курган	98
3.3.	Курган	98
3.4.	Курганна група	98
3.5.	Курганна група	99

5. ГРАНІТНЕ, С-ЩЕ

5.1.	Курган	102
5.2.	Курганна група	102

6. ГРУШІВКА, С.

6.1.	Курган	103
------	--------	-----

6.2.	Курган	104
6.3.	Курган	105
6.4.	Курган	106
6.5.	Курган	106
6.6.	Курган	106
6.7.	Курган	107
6.8.	Курган	107
6.9.	Курганна група	108
6.10.	Могильник курганний	108
6.11.	Могильник курганний	109
6.12.	Могильник курганний	110
6.13.	Могильник курганний	111
7. ЄЛИЗАВЕТПІЛЛЯ, С.		
7.1.	Курган	120
8. ЖОВТЕ, С-ЩЕ		
8.1.	Курганна група	121
8.2.	Могильник курганний	122
10. ЗАПОРІЗЬКЕ, С.		
10.1.	Курган	127
10.2.	Курганна група	128
10.3.	Курганна група	128
10.4.	Могильник курганний «Могила Кондрина»	129
10.5.	Могильник курганний «Могила Гостра»	130
12. КАМ'ЯНКА, С.		
12.1.	Курган	138
12.2.	Курган	138
12.3.	Курган	138
12.4.	Курган	139
12.5.	Курган	139
12.6.	Курган	140
12.7.	Курган	140
12.8.	Курганна група	140
12.9.	Могильник курганний	141
12.10.	Могильник курганний «Могила Розпахана»	141

12.11.	Могильник курганний	142
12.12.	Могильник курганний	143
13. КАТЕРИНІВКА, С.		
13.1.	Курган	146
13.2.	Курган	146
13.3.	Курган	146
13.4.	Курган	147
13.5.	Курган	147
13.6.	Курган	147
13.7.	Курганна група	148
13.8.	Курганна група	148
14. МАЛА КОСТРОМКА, С.		
14.1.	Курган	150
15. МАР'ЯНСЬКЕ, С.		
15.1.	Курган	150
15.2.	Курган	151
15.3.	Курган	151
15.4.	Курган	151
15.5.	Курган	152
15.6.	Курганна група «Могила Широка»	152
15.7.	Курганна група «Могила Довга»	153
15.8.	Курганна група	153
15.9.	Курганна група	154
15.10.	Курганна група	154
15.11.	Курганна група	155
15.12.	Курганна група «Могила Галаганова»	155
15.13.	Курганна група	156
15.14.	Курганна група	156
15.15.	Курганна група «Могила Вовча»	157
15.16.	Могильник курганний «Забичева Могила» / «Товста Могила»	157
15.17.	Могильник курганний	158
15.18.	Могильник курганний	158
15.19.	Могильник курганний «Могила Єгорова»	159
15.20.	Могильник курганний	159

15.21.	Могильник курганний	160
15.22.	Могильник курганний	161
15.23.	Могильник курганний «Могили Мар'їни»	161
15.24.	Могильник курганний	162
15.25.	Могильник курганний	162
15.26.	Могильник курганний «Могила Скарбна»	163
16. МИХАЙЛІВКА, С.		
16.1.	Курган «Довга Могила»	167
16.2.	Курган «Захарина Могила» / «Дзигіна Могила»	167
16.3.	Курган	168
16.4.	Курган	168
16.5.	Курган	168
16.6.	Курган «Могила Козеневата»	169
16.7.	Курган	169
16.8.	Курган	170
16.9.	Курган	170
16.10.	Курган	171
16.11.	Курган	171
16.12.	Курган	171
16.13.	Курган	172
16.14.	Курган	172
16.15.	Курганна група	172
16.16.	Курганна група	173
16.17.	Курганна група	173
16.18.	Курганна група	174
16.19.	Курганна група	174
16.20.	Курганна група	174
16.21.	Курганна група	175
16.22.	Курганна група «Могила Варварова»	175
16.23.	Могильник курганний	176
16.24.	Могильник курганний «Могила Романова»	176
17. МИХАЙЛО-ЗАВОДСЬКЕ, С.		
17.1.	Курган	181
17.2.	Курган	181

17.3.	Курган	182
17.4.	Курган	182
17.5.	Курган	183
17.6.	Курган	183
17.7.	Курган	183
17.8.	Курган	184
17.9.	Курган	184
17.10.	Курганна група «Могила Розкопана» / «Могила Московська»	184
17.11.	Курганна група	185
17.12.	Курганна група «Могила Баба»	185
17.13.	Курганна група	186
17.14.	Курганна група	186
17.15.	Курганна група	187
17.16.	Курганна група	187
17.17.	Курганна група	188
17.18.	Курганна група	188
17.19.	Курганна група	188
17.20.	Могильник курганний	189
17.21.	Могильник курганний	189
18. НИВА ТРУДОВА, С.		
18.1.	Курганна група	195
19. НОВОІВАНІВКА, С.		
19.1.	Курганна група	196
19.2.	Курганна група	197
19.3.	Могильник курганний	197
19.4.	Могильник курганний	198
20. НОВОМАР'ЯНІВКА, С.		
20.1.	Курганна група	199
20.2.	Могильник курганний	200
21. НОВОСЕМЕНІВКА, С.		
21.1.	Могильник курганний	201
24. СЕРГІЇВКА, С.		
24.1.	Курганна група	206
25. СЛОВ'ЯНКА, С.		

25.1.	Курган	208
25.2.	Курган	208
25.3.	Курган	208
25.4.	Курган	209
25.5.	Курганна група	209
25.6.	Могильник курганний «Могила Товста»	210
26. СОЛДАТСЬКЕ, С.		
26.1.	Курган	211
26.2.	Курган	211
26.3.	Курган	211
26.4.	Могильник курганний	212
27. ТАРАСО-ГРИГОРІВКА, С.		
27.1.	Курган	213
27.2.	Курган	213
27.3.	Курган	213
27.4.	Курган	214
27.5.	Курганна група	214
27.6.	Курганна група «Могила Розколупинська»	214
27.7.	Могильник курганний «Могила Товста» / «Велика Товста» / «Драна Кохта»	215
27.8.	Могильник курганний	216
27.9.	Могильник курганний	217
28. ТІК, С-ЩЕ		
28.1.	Курган	218
28.2.	Курганна група	218
29. ТОКІВСЬКЕ, С-ЩЕ		
29.1.	Курганна група	219
30. УКРАЇНКА, С-ЩЕ		
30.1.	Курган	221
30.2.	Могильник курганний	222
31. УСТЬ-КАМ'ЯНКА, С.		
31.1.	Курган	223
31.2.	Курган	224
31.3.	Курган	224

31.4.	Курганна група	225
31.5.	Курганна група	226
31.6.	Могильник курганний	227
31.7.	Могильник курганний	227
31.8.	Могильник курганний	229
31.9.	Могильник курганний	230
31.10.	Могильник курганний	231
31.11.	Могильник курганний	232
31.12.	Могильник курганний	232
31.13.	Могильник курганний	233
31.14.	Могильник курганний	234
31.15.	Поселення, бронзовий вік, II тис. до н. е.	235
31.16.	Поселення, ранній залізний вік, I тис. до н. е.	235
33. ЧЕРВОНИЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ, С-ЩЕ		
33.1.	Курган	238
33.2.	Курган	238
33.3.	Курганна група	238
33.4.	Могильник курганний «Могила Гостра»	239
34. ЧЕРВОНИЙ ТІК, С.		
34.1.	Курган	239
34.2.	Курганна група	240
34.3.	Курганна група	240
34.4.	Курганна група	241
34.5.	Курганна група	241
34.6.	Могильник курганний	242
34.7.	Могильник курганний	242
34.8.	Могильник курганний	243
35. ШЕВЧЕНКО, С.		
35.1.	Курган	244
35.2.	Курган	245
35.3.	Курганна група	245
36. ШИРОЧАНИ, С.		
36.1.	Курган	246
36.2.	Курган	246

36.3.	Курган	247
36.4.	Курган	247
36.5.	Курган	247
36.6.	Курган	248
36.7.	Курганна група	248
36.8.	Курганна група	249
36.9.	Могильник курганний	249

ІСТОРИЯ

1. АПОСТОЛОВОЕ, С.

1.7.	Братська могила радянських воїнів	75
1.8.	Могила С. М. Коваленка	77
1.9.	Могили радянських воїнів та Д. Г. Вовка	78
1.10.	Пам'ятник воїнам-артилеристам	81
1.11.	Пам'ятник воїнам-визволителям	81

2. ВЕЛИКА КОСТРОМКА, С.

2.13.	Військове кладовище	92
-------	---------------------	----

3. ВІЛЬНЕ, С.

3.6.	Братська могила радянських воїнів та партизан	99
------	---	----

4. ВОЛОДИМИРІВКА, С.

4.1.	Братська могила радянських воїнів	102
------	-----------------------------------	-----

5. ГРАНІТНЕ, С-ЩЕ

5.3.	Братська могила радянських воїнів	103
------	-----------------------------------	-----

6. ГРУШІВКА, С.

6.14.	Братська могила радянських воїнів	111
6.15.	Братська могила радянських воїнів	113
6.16.	Братська могила жертв громадянської війни	115
6.17.	Могила студента-медика В. Малиновського	116
6.18.	Пам'ятний знак землякам	117

7. ЄЛИЗАВЕТПІЛЛЯ, С.

7.2.	Братська могила сільських активістів	121
------	--------------------------------------	-----

8. ЖОВТЕ, С-ЩЕ

8.3.	Братська могила радянських воїнів	123
------	-----------------------------------	-----

10. ЗАПОРІЗЬКЕ, С.

10.6.	Могила В. Г. Беякова	131
10.7.	Могили радянських воїнів	132
11. ЗЕЛЕНДОЛЬСЬК, М.		
11.1.	Братська могила радянських воїнів	133
11.2.	Могила В. С. Бонька	134
11.3.	Могила Л. М. Сагалатого	135
11.4.	Могила І. В. Сапегіна	136
12. КАМ'ЯНКА, С.		
12.13.	Могили радянських воїнів	143
13. КАТЕРИНІВКА, С.		
13.9.	Могила невідомого радянського воїна	149
15. МАР'ЯНСЬКЕ, С.		
15.27.	Братська могила радянських воїнів	164
16. МИХАЙЛІВКА, С.		
16.25.	Братська могила радянських воїнів	177
16.26.	Могила Є. М. Корчевої	178
16.27.	Пам'ятний знак землякам	179
17. МИХАЙЛО-ЗАВОДСЬКЕ, С.		
17.22.	Братська могила радянських воїнів	190
17.23.	Братська могила радянських воїнів і льотчиків	191
18. НИВА ТРУДОВА, С.		
18.2.	Братська могила радянських воїнів	195
19. НОВОІВАНІВКА, С.		
19.5.	Могили радянських воїнів	199
20. НОВОМАР'ЯНІВКА, С.		
20.3.	Могила П. Ф. Фартушної	200
22. ПЕРШЕ ТРАВНЯ, С.		
22.1.	Могили С. І. Абрамова	202
22.2.	Могили радянських воїнів	203
23. ПІДСТЕПНЕ, СТ.		
23.1.	Могила О. Т. Кащесєва	204
24. СЕРГІЙКА, С.		
24.2.	Могила М. О. Іконнікова	207
24.3.	Пам'ятний знак землякам	207
28. ТІК, С-ЩЕ		
28.3.	Могили радянських воїнів	219
29. ТОКІВСЬКЕ, С-ЩЕ		
29.2.	Могили радянських воїнів	220
30. УКРАЇНКА, С-ЩЕ		

30.3.	Могила Д. С. Масла	222
30.4.	Пам'ятний знак землякам	223
31. УСТЬ-КАМ'ЯНКА, С.		
31.17.	Братська могила радянських воїнів	236
32. ЧЕРВОНА КОЛОНА, С.		
32.1.	Братська могила радянських воїнів	237
34. ЧЕРВОНИЙ ТІК, С.		
34.9.	Братська могила радянських воїнів	244

АРХІТЕКТУРА

1. АПОСТОЛОВЕ, М.		
1.12.	Комплекс будівель залізничної станції, поч. XX ст.	82
1.13.	Церква Покрова Божої Матері, 1824 р.	84
2. ВЕЛИКА КОСТРОМКА, С.		
2.14.	Земська школа, поч. XX ст.	94
2.15.	Комплекс земської лікарні, поч. XX ст.	96
6. ГРУШІВКА, С.		
6.19.	Будинок культури, кін. XIX – поч. XX ст., поч. 1950-х	117
9. ЖОВТОК'АМ'ЯНКА, СТ.		
9.1.	Комплекс будівель залізничної станції Жовтокам'янка, 1910-ті – 1929 рр.	124
11. ЗЕЛЕНОДОЛЬСЬК, М.		
11.5.	Центральна площа міста, 1965 р.	136
12. КАМ'ЯНКА, С.		
12.14.	Млин, кін. XIX ст.	144
15. МАР'ЯНСЬКЕ, С.		
15.28.	Земська будівля, друга пол. XIX ст.	165
16. МИХАЙЛІВКА, С.		
16.27.	Земська школа, поч. XX ст.	179
17. МИХАЙЛО-ЗАВОДСЬКЕ, С.		
17.24.	Церква, поч. XX ст.	
23. ПІДСТЕПНЕ, СТ.		
23.2.	Комплекс будівель залізничної станції Підстепне, 1904	193

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

29. ТОКІВСЬКЕ, С-ЩЕ		
29.3.	Пам'ятник І. П. Павлову, 1970 р.	221

ПОСТАТЕЙНИЙ ПОКАЖЧИК

Шановні читачі!	3
Археологічний нарис	6
Історичний нарис	41
1. АПОСТОЛОВЕ, М.	
1.1. Курган	73
1.2. Курган	73
1.3. Курганна група	73
1.4. Курганна група «Могила Баба»	74
1.5. Курганна група	74
1.6. Курганна група	75
1.7. Братська могила радянських воїнів	75
1.8. Могила С. М. Коваленка	77
1.9. Могили радянських воїнів та Д. Г. Вовка	78
1.10. Пам'ятник воїнам-артилеристам	81
1.11. Пам'ятник воїнам-визволителям	81
1.12. Комплекс будівель залізничної станції, поч. ХХ ст.	82
1.13. Церква Покрова Божої Матері, 1824 р.	84
2. ВЕЛИКА КОСТРОМКА, С.	
2.1. Курган	87
2.2. Курган	87
2.3. Курганна група	87
2.4. Курганна група	88
2.5. Курганна група	88
2.6. Курганна група	89
2.7. Курганна група «Могили Мазикіни»	89
2.8. Курганна група	90
2.9. Курганна група	90
2.10. Могильник курганний	91
2.11. Могильник курганний	91
2.12. Могильник курганний	91
2.13. Військове кладовище	92
2.14. Земська школа, поч. ХХ ст.	94
2.15. Комплекс земської лікарні, поч. ХХ ст.	96
3. ВІЛЬНЕ, С.	
3.1. Курган	97
3.2. Курган	98
3.3. Курган	98
3.4. Курганна група	98
3.5. Курганна група	99

3.6.	Братська могила радянських воїнів та партизан	99
4. ВОЛОДИМИРІВКА, С.		
4.1.	Братська могила радянських воїнів	101
5. ГРАНІТНЕ, С-ЩЕ		
5.1.	Курган	102
5.2.	Курганна група	102
5.3.	Братська могила радянських воїнів	103
6. ГРУШІВКА, С.		
6.1.	Курган	103
6.2.	Курган	104
6.3.	Курган	105
6.4.	Курган	106
6.5.	Курган	106
6.6.	Курган	106
6.7.	Курган	107
6.8.	Курган	107
6.9.	Курганна група	108
6.10.	Могильник курганний	108
6.11.	Могильник курганний	109
6.12.	Могильник курганний	110
6.13.	Могильник курганний	111
6.14.	Братська могила радянських воїнів	111
6.15.	Братська могила радянських воїнів	113
6.16.	Братська могила жертв громадянської війни	115
6.17.	Могила студента-медика В. Малиновського	116
6.18.	Пам'ятний знак землякам	117
6.19.	Будинок культури, кін. ХІХ – поч. ХХ ст., поч. 1950-х	117
7. ЄЛИЗАВЕТПІЛЛЯ, С.		
7.1.	Курган	120
7.2.	Братська могила сільських активістів	121
8. ЖОВТЕ, С-ЩЕ		
8.1.	Курганна група	121
8.2.	Могильник курганний	122
8.3.	Братська могила радянських воїнів	123
9. ЖОВТОКАМ'ЯНКА, СТ.		
9.1.	Комплекс будівель залізничної станції Жовтокам'янка, 1910-ті – 1929 рр.	124
10. ЗАПОРІЗЬКЕ, С.		

10.1.	Курган	127
10.2.	Курганна група	128
10.3.	Курганна група	128
10.4.	Могильник курганний «Могила Кондрина»	129
10.5.	Могильник курганний «Могила Гостра»	130
10.6.	Могила В. Г. Белякова	131
10.7.	Могили радянських воїнів	132
11. ЗЕЛЕНДОЛЬСЬК, М.		
11.1.	Братська могила радянських воїнів	133
11.2.	Могила В. С. Бонька	134
11.3.	Могила А. М. Сагалатого	135
11.4.	Могила І. В. Сапегіна	136
11.5.	Центральна площа міста, 1965	136
12. КАМ'ЯНКА, С.		
12.1.	Курган	138
12.2.	Курган	138
12.3.	Курган	138
12.4.	Курган	139
12.5.	Курган	139
12.6.	Курган	140
12.7.	Курган	140
12.8.	Курганна група	140
12.9.	Могильник курганний	141
12.10.	Могильник курганний «Могила Розпахана»	141
12.11.	Могильник курганний	142
12.12.	Могильник курганний	143
12.13.	Могили радянських воїнів	143
12.14.	Млин, кін. ХІХ ст.	144
13. КАТЕРИНІВКА, С.		
13.1.	Курган	146
13.2.	Курган	146
13.3.	Курган	146
13.4.	Курган	147
13.5.	Курган	147
13.6.	Курган	147
13.7.	Курганна група	148
13.8.	Курганна група	148
13.9.	Могила невідомого радянського воїна	149

14. МАЛА КОСТРОМКА, С.	
14.1. Курган	150
15. МАР'ЯНСЬКЕ, С.	
15.1. Курган	150
15.2. Курган	151
15.3. Курган	151
15.4. Курган	151
15.5. Курган	152
15.6. Курганна група «Могила Широка»	152
15.7. Курганна група «Могила Довга»	153
15.8. Курганна група	153
15.9. Курганна група	154
15.10. Курганна група	154
15.11. Курганна група	155
15.12. Курганна група «Могила Галаганова»	155
15.13. Курганна група	156
15.14. Курганна група	156
15.15. Курганна група «Могила Вовча»	157
15.16. Могильник курганний «Забичева Могила» / «Товста Могила»	157
15.17. Могильник курганний	158
15.18. Могильник курганний	158
15.19. Могильник курганний «Могила Єгорова»	159
15.20. Могильник курганний	159
15.21. Могильник курганний	160
15.22. Могильник курганний	161
15.23. Могильник курганний «Могили Мар'їни»	161
15.24. Могильник курганний	162
15.25. Могильник курганний	162
15.26. Могильник курганний «Могила Скарбна»	163
15.27. Братська могила радянських воїнів	164
15.28. Земська будівля, друга пол. ХХ ст.	165
16. МИХАЙЛІВКА, С.	
16.1. Курган «Довга Могила»	167
16.2. Курган «Захарина Могила» / «Дзигіна Могила»	167
16.3. Курган	168
16.4. Курган	168
16.5. Курган	168
16.6. Курган «Могила Козенсвата»	169

16.7.	Курган	169
16.8.	Курган	170
16.9.	Курган	170
16.10.	Курган	171
16.11.	Курган	171
16.12.	Курган	171
16.13.	Курган	172
16.14.	Курган	172
16.15.	Курганна група	172
16.16.	Курганна група	173
16.17.	Курганна група	173
16.18.	Курганна група	174
16.19.	Курганна група	174
16.20.	Курганна група	174
16.21.	Курганна група	175
16.22.	Курганна група «Могила Варварова»	175
16.23.	Могильник курганний	176
16.24.	Могильник курганний «Могила Романова»	176
16.25.	Братська могила радянських воїнів	177
16.26.	Могила Є. М. Корчевої	178
16.27.	Пам'ятний знак землякам	179
16.28.	Земська школа, поч. ХХ ст.	179
17. МИХАЙЛО-ЗАВОДСЬКЕ, С.		
17.1.	Курган	181
17.2.	Курган	181
17.3.	Курган	182
17.4.	Курган	182
17.5.	Курган	183
17.6.	Курган	183
17.7.	Курган	183
17.8.	Курган	184
17.9.	Курган	184
17.10.	Курганна група «Могила Розкопана» / «Могила Московська»	184
17.11.	Курганна група	185
17.12.	Курганна група «Могила Баба»	185
17.13.	Курганна група	186
17.14.	Курганна група	186
17.15.	Курганна група	187

17.16.	Курганна група	187
17.17.	Курганна група	188
17.18.	Курганна група	188
17.19.	Курганна група	188
17.20.	Могильник курганний	189
17.21.	Могильник курганний	189
17.22.	Братська могила радянських воїнів	190
17.23.	Братська могила радянських воїнів і льотчиків	191
17.24.	Церква, поч. ХХ ст.	193
18. НИВА ТРУДОВА, С.		
18.1.	Курганна група	195
18.2.	Братська могила радянських воїнів	195
19. НОВОІВАНІВКА, С.		
19.1.	Курганна група	196
19.2.	Курганна група	197
19.3.	Могильник курганний	197
19.4.	Могильник курганний	198
19.5.	Могили радянських воїнів	199
20. НОВОМАР'ЯНІВКА, С.		
20.1.	Курганна група	199
20.2.	Могильник курганний	200
20.3.	Могила П. Ф. Фартушної	200
21. НОВОСЕМЕНІВКА, С.		
21.1.	Могильник курганний	201
22. ПЕРШЕ ТРАВНЯ, С.		
22.1.	Могила С. І. Абрамова	202
22.2.	Могили радянських воїнів	203
23. ПІДСТЕПНЕ, СТ.		
23.1.	Могила О. Т. Качесва	204
23.2.	Комплекс будівель залізничної станції Підстепне, 1904	204
24. СЕРГІЇВКА, С.		
24.1.	Курганна група	206
24.2.	Могила М. О. Іконнікова	207
24.3.	Пам'ятний знак землякам	207
25. СЛОВ'ЯНКА, С.		
25.1.	Курган	208
25.2.	Курган	208
25.3.	Курган	208

25.4.	Курган	209
25.5.	Курганна група	209
25.6.	Могильник курганний «Могила Товста»	210
26. СОЛДАТСЬКЕ, С.		
26.1.	Курган	211
26.2.	Курган	211
26.3.	Курган	211
26.4.	Могильник курганний	212
27. ТАРАСО-ГРИГОРІВКА, С.		
27.1.	Курган	213
27.2.	Курган	213
27.3.	Курган	213
27.4.	Курган	214
27.5.	Курганна група	214
27.6.	Курганна група «Могила Розколушинська»	214
27.7.	Могильник курганний «Могила Товста» / «Велика Товста» / «Драна Кохта»	215
27.8.	Могильник курганний	216
27.9.	Могильник курганний	217
28. ТІК, С-ЩЕ		
28.1.	Курган	218
28.2.	Курганна група	218
28.3.	Могили радянських воїнів	219
29. ТОКІВСЬКЕ, С-ЩЕ		
29.1.	Курганна група	219
29.2.	Могили радянських воїнів	220
29.3.	Пам'ятник І. П. Павлову, 1970 р.	221
30. УКРАЇНКА, С-ЩЕ		
30.1.	Курган	221
30.2.	Могильник курганний	222
30.3.	Могила Д. С. Масла	222
30.4.	Пам'ятний знак землякам	223
31. УСТЬ-КАМ'ЯНКА, С.		
31.1.	Курган	223
31.2.	Курган	224
31.3.	Курган	224
31.4.	Курганна група	335
31.5.	Курганна група	226
31.6.	Могильник курганний	227

31.7.	Могильник курганний	227
31.8.	Могильник курганний	229
31.9.	Могильник курганний	230
31.10.	Могильник курганний	231
31.11.	Могильник курганний	232
31.12.	Могильник курганний	232
31.13.	Могильник курганний	233
31.14.	Могильник курганний	234
31.15.	Поселення, бронзовий вік, II тис. до н. е.	235
31.16.	Поселення, ранній залізний вік, I тис. до н. е.	235
31.17.	Братська могила радянських воїнів	236
32. ЧЕРВОНА КОЛОНА, С.		
32.1.	Братська могила радянських воїнів	237
33. ЧЕРВОНИЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ, С-ЩЕ		
33.1.	Курган	238
33.2.	Курган	238
33.3.	Курганна група	238
33.4.	Могильник курганний «Могила Гостра»	239
34. ЧЕРВОНИЙ ТІК, С.		
34.1.	Курган	239
34.2.	Курганна група	240
34.3.	Курганна група	240
34.4.	Курганна група	241
34.5.	Курганна група	241
34.6.	Могильник курганний	242
34.7.	Могильник курганний	242
34.8.	Могильник курганний	243
34.9.	Братська могила радянських воїнів	244
35. ШЕВЧЕНКО, С.		
35.1.	Курган	244
35.2.	Курган	245
35.3.	Курганна група	245
36. ШИРОЧАНИ, С.		
36.1.	Курган	246
36.2.	Курган	246
36.3.	Курган	247
36.4.	Курган	247
36.5.	Курган	247
36.6.	Курган	248
36.7.	Курганна група	248
36.8.	Курганна група	249
36.9.	Могильник курганний	249

Наукове видання

Пам'ятки історії та культури Апостолівського району
(за матеріалами “Зводу пам'яток історії та культури України”)

Українською мовою

Відповідальні за випуск А. М. Голубчик, В. В. Тарапацький
Технічний редактор В. Я. Коломосць
Коректор В. М. Орищій
Комп'ютерна верстка А. А. Рєпін

Здано на складання 03.12.15. Підписано до друку .
Формат 70x1001/16. Папір офсетний. Гарнітура Garamond. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк . Умовн.фарб.-відб. . Обл.-видавн. арк. .
Наклад прим. Зам. № .

Видавництво «Журфонд»
49000, Україна, м. Дніпропетровськ, просп. Карла Маркса, 60
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру ДК № 684 від 21.11.2001 р.

Друк. ТОВ ВКФ «Візіон»
пл. Академіка Стародубова, 1, м. Дніпропетровськ, 49050
Свідоцтво про держреєстрацію №04052442 Ю 0021076
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДП № 60-р від 20.03.2001

Автори статей: Жарінова Н. М., Колесник О. С., Кочергін І. О., Липітца Н. Ю., Нікітіна І. В.,
Ромашко О. В., Фірстов А. І., Цимлякова Т. М., Чирич Л. М., Чурилова Л. М., Шейміна Н. М.

ISBN 978-617-7146-92-5

Пропоноване увазі читача видання продовжує серію публікацій про пам'ятки Дніпропетровської області за матеріалами «Зводу пам'яток історії та культури України». Випуск присвячений пам'яткам археології, архітектури, історії та монументального мистецтва, що розташовані на території Апостолівського району.

УДК: 904 (457.53)

ББК: 63.3 (4 УКР-НДН) - 7